

ALKALMAZOTT NYELVÉSZET 14

Doktoranduszok tanulmányai
az alkalmazott nyelvészet köréből

Nyelvtudományi Intézet,
Budapest

Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020

XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia

Budapest, 2020. 02. 07.

Sorozatszerkesztő:
Váradi Tamás

Szerkesztő:
Ludányi Zsófia, Grácz Tekla Etelka

Lektorálta:

Balaskó Mária
Bóna Judit
Domonkosi Ágnes
Farkas Judit
Fenyvesi Anna
Fóris Ágota
Gósy Mária

Grácz Tekla Etelka
Hunyadi László
Kohári Anna
Károly Krisztina
Krepsz Valéria
Ludányi Zsófia
Markó Alexandra

Navracsics Judit
Prószéky Gábor
Robin Edina
Schirm Anita
Tar Éva

Technikai szerkesztés: Ludányi Zsófia, Grácz Tekla Etelka
A technikai szerkesztés munkatársai: Jankovics Julianna, Rási Szilvia, Weidl Zsófia

ISBN 978-963-9074-88-0

DOI: 10.18135/Alknyelvdok.2020.14

Kiadja: Nyelvtudományi Intézet

A kötetet az MTMT indexeli és a REAL archiválja.

Budapest, 2020

Tartalomjegyzék

Bencze Norbert: <i>Önkonstruálás és benyomáskeltés az első találkozás során</i>	6
Benedek Enikő: <i>Fordítók és fordítóhallgatók terminusválasztásai egy angol nyelvű pakisztáni hivatalos dokumentum magyar fordításában – esettanulmány</i>	21
Havadi-Nagy Marian: <i>Az atipikus nyelés és a beszédhangejtés vizsgálata palatográfiával gyermekeknél</i>	32
Jankovics Julianna - Garai Luca: <i>Ismétlések enyhe értelmi fogyatékosággal élők spontán beszédében</i>	51
Juhász Kornélia: <i>Mandarin frikatívák produkciója kínaiul tanuló magyar anyanyelvűek körében</i>	64
Kiss Anita: <i>Kódváltáshoz és nyelvjárási jelenségekhez kapcsolódó attitűdök kárpátaljai magyar egyetemi hallgatók körében</i>	77
Mátraházi Noémi: <i>Eltérő nyelvi háttérű hallgatók beszédfolyamatosság-értékelése magyar és spanyol beszéd alapján</i>	93
Szabó Lilla: <i>Én és a pártom: A politikai kommunikáció perszonalizációja a személyes névmások tükrében</i>	106

Önkonstruálás és benyomáskeltés az első találkozás során

Bencze Norbert

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
benczenorbi@student.elte.hu

Kivonat: A villámrandik esetében a rendelkezésre álló szűk időkeret miatt az első benyomások, az önkonstruálás, illetve a partner kategóriákba rendezése fontos szerepet kap. Jelen kutatásban 4-4, ugyanazon férfival, illetve nővel folytatott villámrandi-beszélgetés anyagát vettem össze. A Svennevig által ismerttetett, a kapcsolat kialakítását segítő dimenziókat, illetve a megismerkedési dialógusokra jellemző szekvenciális felépítettséget (Svennevig 1999, 2014) vizsgáltam a kiválasztott villámrandik szövegeiben, végül pedig összesítettem, hogy az azonos női vagy férfi résztvevőnél a különböző partnerek esetében milyen különbségek láthatóak a stratégiáikban, a szekvenciális felépítésben vagy a kapcsolat kialakításának mélységét jelző megnyilatkozások használatában. A kutatás eredményei alapján a Svennevig által összeállított modell jól alkalmazható a randikorpuszok szövegein is; az aktuális beszédpartner és szituáció meghatározza a dialógus menetét és jellemzőit, a használt eszközöket, az állandó partner stratégiáit.

1 Bevezetés

A dialógus vizsgálatának előnyei a narratív szövegtípussal szemben a dinamikus, közös tevékenységben, az erre épülő közös célokban és együttműködésben található meg (Garrod–Pickering 2004). A valódi, életszerű (real-life) dialógusokban nem egy interjúkészítő, hanem az aktuális megnyilatkozóval egyenrangú beszédpartner és maga a szituáció elicitálja az információkat (Stokoe 2010), így az ilyen, az intézményspecifikus jellemzőktől mentes, a hétköznapi beszélgetéshez közelítő dialógusok a diskurzuselemzéshez megfelelő vizsgálati anyagot biztosíthatnak (Iványi 2001), és lehetővé tehetik az alkalmazott pragmatikai keretben való vizsgálódást.

1.1 A megismerkedési dialógusok és vizsgálatuk elméleti kerete

A diskurzusszövegek egy speciális típusát képviselik azok a dialógusok, amelyek létrejöttékor a résztvevők első alkalommal találkoznak, bemutatkoznak, és megteszik első lépéseiket a másik megismerése és önmaguk bemutatása, az önreprezentáció területén.

Bencze Norbert 2020: Önkonstruálás és benyomáskeltés az első találkozás során. In Várad Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Gráczki Tekla Etelka (szerk.): Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 6–20. doi: 10.18135/Alknyelvdok.2020.14.1

Az első találkozás dialógusait Svennevig (2014) valódi célokkal, motivációkkal létrejött szöveganyagon vizsgálta, és erre építve a diskurzusok szerveződését bemutató, a pragmatikai kutatásokban felhasználható modellt alkotott. Az első találkozások interakcióiban a megismerésnek, a kapcsolatok kialakításának három dimenziója jelenik meg (Svennevig 1999): (1) az ismerősség kialakítása, a bizalom megszerzése leginkább a személyes információk megosztásával történik, és a tudáson, ismereten alapul; (2) a szolidaritás a kölcsönösen fontosnak tartott jogok és kötelezettségek megmutatását, az abban való egyezkedést jelenti, és a normatív értékekre épül; (3) a vonzalom a kölcsönös elismerés és szimpátia kifejezését jelenti, és az érzelmeken, érzéseken alapul.

Mivel az első találkozás alkalmával a résztvevőknek nincs korábbi tapasztalatuk arról, hogy a beszélgetőpartnerük az említett három dimenzióban hogyan viselkedik, a diskurzus lépésről lépésre történő felépítése egyúttal a lépésről lépésre történő megismerést is jelenti. Tehát a diskurzuselemzés szekvenciaközpontú elemzési módja ebben az esetben is jól alkalmazható. Svennevig valódi célokkal létrejött, természetes körülmények között játszódó első találkozások nyelvi anyagát vizsgálva összegyűjtötte a megismerkedés során használt konverzációs stratégiákat (Svennevig 2014). Modelljében a személyes információk előhívása és bemutatása az első találkozás alkalmával az önreprezentációs szekvenciákon keresztül történik. A szekvenciaszerkezetek modellje alapján három részből állnak.

Először a diskurzus résztvevői a bemutatást, önreprezentációt előhívó, elicitáló kérdéseket intéznek beszélgetőpartnerükhöz, amelyben életrajzi információk után érdeklődnek, vagy egy közösséghez, csoporthoz, egy kategóriához tartozáson keresztül igyekeznek benyomást szerezni partnerükről. A közösséghez, csoporthoz tartozás fontos szerepet játszik abban, hogy a beszélgetőpartnerek megtalálják azt a nyelvi formát, regisztert, szabályrendszert, amelyben társalgásukat folytathatják (Clark 1998). Ha sikerül egy közös vonás, csoport megtalálása, a beszélgetőpartnerek ehhez igazodva, kényelmesebben, egy mindkettejük által ismert szabályrendszerben tarthatják a társalgást. A kategóriákba sorolás is segítheti a társalgást: ez a tevékenység a csoportokhoz tartozáson (pl. közös sporttevékenység, egy egyetem) kívül kapcsolódhat az egyénre jellemző viselkedésekből (pl. dohányzik, egészséges életmódot él) levont következtetésekhez is (Svennevig 2014: 318–320). A kognitív megközelítés szerint is fontos szerepe van a kategorizációnak, a sztereotípiáknak, melyeket a világról való ismereteink, tapasztalataink alapján alkotunk meg. Mivel az első találkozás során nincs lehetőség a hosszas és több tevékenységet azonosító megfigyelésre, a kérdések által elicitált kategorizációnak kiemelt szerep jut. A kérdésnél is működnek a megismerés dimenziói, így normák szabályozzák például azt is, mit, mennyit és kinek kell kérdezni (Svennevig 2014: 308–310).

A szekvenciaszerkezet második része az elicitáló kérdésre érkező, önreprezentációt tartalmazó válasz. Az önreprezentáció lehet rövid vagy kifejtett, de itt is alkalmazkodni kell a normatív szabályokhoz, melyek jellemzőit a Goffman által ismertettelt prezentációs stratégiák is magukban foglalják (Goffman 1967). A kifejtett válaszok gyakoribbak, az ezekben a válaszokban ismertett személyes információk bemutatása hozzájárul a kapcsolatépítéshez (Svennevig 2014: 322–323).

A szekvenciaszerkezet harmadik részében a korábban kérdező fél több cselekvési mód közül is választhat. Elismerő, nyugtázó kijelentésével visszajelzést adhat, egyúttal jelezheti a kérdéskör, a téma lezárását is. A folytatást is elicitálhatja rövid visszakérdzéssel (pl. *Tényleg?*), vagy további, a témához kapcsolódó kérdések feltételével. Ön-magára irányuló megjegyzést is tehet, ezzel kifejezheti közös csoportidentitását a másik

beszélővel egy olyan csoportra, kategóriára vonatkozó válasza reagálva, amelyet a beszélgetőpartnere előtte jelenített meg (Svennevig 2014: 320–321). Természetesen a szekvenciaszerkezetek egymásba is épülhetnek, a kérdés-válasz-reakció hármassal bonyolultabb szerkezeteket eredményezve. A szerkezeteket mellékszekvenciák kísérhetik (Svennevig 2014: 318).

A megismerkedési szituációban részt vevők egymással ugyan sosem beszélgettek, egymást nem ismerik, ugyanakkor sok olyan, a világról és a közösségről, annak szabályairól szóló ismeretük, tapasztalatuk van, amelyet mindketten ismernek, és kölcsönösen feltételezhetik a másiktól, hogy ő is ezen ismeretek birtokában van, tehát teljesen mégsem idegenek egymásnak. A világ feldolgozásának tapasztalata, a beszélőközösség által használt nyelv és az ahhoz kapcsolódó világkép, illetve a közösség által kialakított normatív értékrendszer mindkét fél által ismertek. A beszélgetőpartnerek így elvárhatják egymástól, hogy arcfenyvetés nélkül (Goffman 1967: 23), az udvariasság szabályait tiszteletben tartva (Brown–Levinson 1987), a közös előismeretekre építve haladjon a társalgás. A közös értékrendre utalhat például az idiomatikus kifejezések használata is, ami az ismerőség érzetét kelti partnerünkben, és megerősíti az osztozást a közös tapasztalatokban, egyúttal rámutat olyan általános közösségi nézetekre, elvárásokra, melyekkel szemben érvelni a közösség tagjaként nem egyszerű (Kidwell–Martínez 2010).

2.2 Egy speciális műfaj: a villámrandik vizsgálata

A villámrandik mint speciális első találkozások esetében a pár perc alatt kialakított szimpátia, első benyomás dönt, tehát a benyomáskeltés és az önreprezentáció stratégiáinak alkalmazása kiemelten fontos tényezők. A villámrandi-események azzal a céllal jönnek létre, hogy rövid idő alatt több potenciális partnert megismerjenek az esemény résztvevői, akik egymást korábban nem ismerő, a párkeresésre nyitott idegenek. Az általában 4-6 perces beszélgetések után, a közben szerzett benyomások alapján a résztvevők eldönthetik, szeretnék-e a potenciális partnerekkel felvenni a kapcsolatot, és a villámrandi keretein túl is találkozni.

A villámrandikon keletkezett szövegeken, részben vagy teljesen a Svennevig által bemutatott modellre építve, többek között vizsgálták a párkapcsolati tapasztalatok bemutatását (Stokoe 2010), a motivációk kifejtését (Hollander–Turowetz 2013), a villámrandihelyzetre irányuló reflexiókat (Turowetz–Hollander 2012) és a nemi sztereotípiákat újraértékelő kollaboratív ellenállást is (Korobov 2011). A villámrandi ebben a megközelítésben interjúszerű, vagyis a romantikus karaktert háttérbe szorító és ehelyett az információk megosztására, a kapcsolat, a bizalom kiépítésére irányuló szövegtípus. A kontextus ugyan a villámrandi-esemény marad, de a megismerkedési jelleg kerül középpontba (Stokoe 2010). A megismerkedési szövegekben használt önkonstruálási, benyomáskeltési stratégiákat (Nemesi 1997; 2000) ugyanakkor az aktuális partner és szituáció is alakíthatja.

Kutatásomban a villámrandi diskurzusaival kapcsolatban két hipotézist fogalmaztam meg. Az első szerint a beszélők a villámrandik szövegeiben a Svennevig által bemutatott hármassal dimenziót és a hármassal szekvenciális felépítést (kérdés, válasz, reakció) használják önkonstruálásukra, önmaguk és partnerük kategóriákba sorolására. A második hipotézisem szerint ugyanaz a személy eltérő beszélgetőpartnerek esetén más eszközöket használva, más kategóriákkal és más részletezettséggel konstruálja meg önmagát.

2 Módszertan

A kutatási céllal létrehozott villámrandi-események szervezésével kapcsolatban Finkel és munkatársai (2007) tapasztalataikat felhasználva egy részletes módszertani tájékoztatót állítottak össze. Az általuk szervezett események célja az volt, hogy természetes, nem laboratóriumi környezetben létrehozott első találkozásokat vizsgálhassanak.

2019 szeptemberében, Budapesten két egymást követő, hasonló módon létrehozott villámrandi-eseményt szerveztem meg, ahol az első randieseményen 4 nő és 6 férfi, a későbbin 6 férfi és 6 nő jelent meg, tehát 24 és 36, darabonként kb. 5 perces beszélgetés zajlott le.

Az eseményeken 20 és 33 év közötti, budapesti vagy Budapest környékén élő, a pártalálásra nyitott, magukat inkább heteroszexuálisnak értékelő nők és férfiak vettek részt. A résztvevő nők és férfiak külön érkeztek a helyszínre, majd egy előzetesen felállított sorrend alapján minden ellenkező nemű, potenciális partnerrel 5-5 percet töltöttek együtt. A beszélgetések hangja rögzítésre került, amihez a résztvevők előzetesen írásban hozzájárultak, és engedélyt adtak a kutatási célú felhasználáshoz. A villámrandi-esemény végén egy külön papíron jelezhették, hogy mely potenciális partner vagy partnerek voltak szimpatikusak számukra, majd a villámrandit követően meg is kapták azok elérhetőségeit, akikkel kölcsönös volt a szimpátia. A hangfelvétel rögzítése után szakaszosan, a magyar hagyományokra részben építő, saját lejegyzési útmutatóval kezdődött meg azok leírása. A lejegyzési útmutató elkészítésekor arra törekedtem, hogy a transzkripció a diskurzusok időbeli és tartalmi jegyeit is visszaadja, ezért a transzkripciót az ELAN-ban, időszávokhoz kapcsolódóan, kiegészítő jelek segítségével készítettem el, jelölve a fordulókat, illetve a spontán beszéd jellemzőit, például a hezitálásokat, ismétléseket.

A lejegyzett korpuszból az egyik villámrandi-esemény legsikeresebb női és férfi résztvevőjének 4-4 beszélgetését választottam ki. A legsikeresebb az a résztvevő volt, aki a legtöbb potenciális partnertől kapott *igen* visszajelzést, tehát akivel a legtöbben kívántak volna találkozni a későbbiekben. A kiválasztott beszélgetésekből a legsikeresebb nő (ezentúl hívjuk Évának) és a legsikeresebb férfi (ezentúl hívjuk Ádámnak) egymással lefolytatott beszélgetése is a vizsgált anyagok közé került, tehát valójában 7 beszélgetést elemeztem, Éva és Ádám is négy különböző párbeszédben szerepelt. Éva és Ádám az elemzettek közül senki felé sem jelöltek szimpátiát, viszont közös beszélgetésüket nem számítva mindegyikben szimpatikusnak jelölte őket beszélgetőpartnereik. Ádám az 1., 2., 3 és 4./8., Éva az 5., 6., 7. és 4./8. számokkal jelölt beszélgetésekben vettek részt.

A kiválasztott, lejegyzett dialógusokban először kigyűjtöttem a Svennevig hármas dimenziójához és a szekvenciális modelljéhez kapcsolódó dialógusrészleteket, példákat, majd ezeket a modellen belül, de nem előre meghatározott, hanem az összegyűjtött anyagra építve létrehozott, saját alkategóriák szerint rendeztem el, ezután pedig az egyes beszélgetések karakterének összevetése történt meg a jellemzők alapján.

3 Eredmények

Az eredmények között először Svennevig három dimenziójához és a szekvenciákhoz kapcsolódóan mutatom be a jellemző kategorizálási és önkonstruálási stratégiákat,

majd a beszélgetések eltérő jellemzőit ismertetem. A példákban az F a férfi beszélőt, az N a női beszélőt jelöli, a példák utáni számok pedig a részlet forrására utalnak.

3.1 Ismerősség, bizalmasság

Az első találkozások első dimenziója az ismerősség, a bizalmasság, a bizalom kiépítéséhez kapcsolódik, amelynek egyik leggyakoribb eszköze a személyes információk megosztása. A személyes témák megosztása során a beszélők néha a határsértésekig mennek, és tabunak is tartott témákat hoznak fel. Ezeket mutatja az [1]–[4]. A személyes információk megosztása, a személyes témák megjelenése a közeledésre, az intimitás kiépítésére utalnak, ugyanakkor a másik fél által tabunak vagy túl személyesnek tartott információk megosztása visszataszítóként is hathat, eltávolíthatja a két beszélőt. Az [1]–[3]-ban Ádám személyes információkkal együtt tulajdonképpen titkokat is megoszt, vagy annak megosztására motiválja partnerét.

- [1] F: *és melyik fajta könyvelő? | az a kreatív fajta? vagy az a | nagyon becsületes:*
N: <nevetés> *inkább a kreatí:v <nevet> {1}*

Az [1] esetében a másik résztvevő fed fel magáról titkos dolgot, de a *kreatív* jelző önmagában nem negatív, aktuális jelentését is csak a kontextusban, a *becsületes* tulajdonság ellenében nyeri el.

- [2] F: *a szex sem meg aztán | aztán jó volt | aztán meg megint <megint> nem | aztán nem beszéltünk aztán | aztán ö: | elkezdett ö: | keresni e <egy> másik pasit | aztán talá:lt {1}*

A szexualitás témájának megjelenése a [2]-ben az előző kapcsolat megromlásával kapcsolatban merül fel, de csak mint a kétoldalú érdeklődés elvesztésének egy jele, a beszélgetés további alakulását tekintve a női résztvevőnek a téma megjelenése nem okoz meghökkenést vagy megakadást.

- [3] F: *én csak olyat szokta:m | a vicces:et [...] hetente egyszer kétszer | segít a kiteljesedésben meg | az alkotói szabadságomban {3}*

A marihuánás cigaretta elnevezése a [3]-ban egy begyakorlott, de kreatív formával történik, szintén nem okoz meghökkenést.

- [4] F: *most így jelen <jelenleg> jelenleg | flakonokat gyűjtünk | meg ö kézbesítek | várja <várjál> | a # alapítványban | dolgozo:m | így öt órába <órában> [...] körbevesznek minket í:gy pszichológus | ö: segítők is meg ugye [...] szóval hát kórház <kórházba> is | ba <kórházba> is kerültem {6}*

Ádám a tabuként is értelmezhető témák megjelenésével tehát inkább sikeresen építi a kapcsolatot. A [4]-ben magát pszichológiai esetnek kategorizáló férfi azonban túl részletes leírást ad, Évát a potenciális partnerségből inkább egy törődő, a nehézségeket meghallgató, szinte anyai szerepbe lépteti.

A beszélgetésben használt regiszter, regiszterek, illetve ezek megsértése is hozzájárulhatott a partnerek személyes viszonyának kiépíttetéséhez. Az [5]-ben és a [6]-ban trágár szavak, a [7]-ben pedig becéző alak jelenik meg.

- [5] F: {egyetértőleg a nő negatív minősítésére} *Szabó Péter egy nagy faszfej [...] és előadja, hogy ő szarta a spanyolviaszt* <nevet> {2}

Az [5] esetében egy, a partnerrel egyetértő minősítés történik, megerősítve a nő állítását, melyre később újabb egyetértés érkezik a nő részéről, de nem a trágár kifejezések megismétlésével.

- [6] F: {a randieseményről} *feldobta a fészkbűk <Facebook> és azt mondtad | na baszd meg | erre el kell menni* {3}

A [6] a meglepődöttség esetén megjelenő szavakat mutatja be, egyúttal utal a beszélt nyelv jellegére. Mindkét kifejezés építi a társalgást, hozzájárul a bizalmas légkörhöz.

- [7] F: *szeretem a: | állatokat | ö.: | elefánt a kedvencem például | neked? | kedvenc állat?*
N: *kutya*
F: *kutyus aha:* {6}

A [7] esetén a kedvenc állat újrakategorizációja történik, mellyel a férfi egy gyermeki perspektívát jelenít meg, tovább erősítve törekenységét, amivel Évát egy törődő, anyaszerű szerepbe lépteti, emiatt a nő nem fog potenciális partnerre találni beszélgetőtársában.

A humor, az ugratás is használható kategorizációra és a személyesség építésére. Az ugratás során valamilyen új, sokszor a társadalmi normák által elvárt kontextust alkotnak meg vagy alkotnak újra a beszélők, és az ehhez kapcsolódó elvárásokat jelenítik meg beszélgetőtársuk felé.

- [8] N: {kollégák hívják kávézni} *igyunk meg egy kávé*
F: *mi va:n? | te kávézol? | ez komoly? | most komolyan?*
N: *kávé? bármilyen mennyiség <mennyiségben>*
F: *csak viccelek! | csak vicceltem* {2}

A [8]-ban Ádám váratlan kérdésével magát ironikusan egy olyan kategóriába helyezi, amelynek tagjai a kávé mélyen megvetik. A nő érti a viccet, és megerősíti saját kategóriáját: nemcsak hogy iszik kávé, de ráadásul nagyon sokat is. Ádám jelzi, hogy csak viccelt, ezzel az általa generált ironikus kategóriát megszünteti, a nő kategóriájához csatlakozik.

3.2 Kölcsönös jogok és kötelességek

A második dimenzió a szolidaritással kapcsolatos: a beszélgetőpartnerek tisztázzák kölcsönös jogait és kötelességeiket. A szabályok gyakran egy szituációhoz, meghatározott kontextushoz kapcsolódnak, ahol elméletben vagy konkrét példákon keresztül mutatják be, mit gondolnak helyesnek az adott szituációban való viselkedésre, milyen elvárásaik vannak, és mit várnak el egy partnertől. A leírás egyúttal tisztázza az adott szituáció forgatókönyvét is. A hasonló normák, forgatókönyvek kölcsönös megerősítése erősíti a kapcsolatot.

- [9] F: {egy korábbi randipartnerrel beszélve} *fű | nagyon idegesítesz | szetem <szerintem> hagyjuk*
N: *nem mondd? | ez így? | szemtől szembe közölte?*
F: *igen | mondta, hogy nem egymást keressük [...]*

N: *na jó de azért öt percen keresztül | még úgy elbeszélgethetett volna*
 F: *nem ezt mondjuk*
 N: *aztán karikázik egyet*
 F: *a harmadik perc elején mondta csak*
 N: *há:t akkor is {1}*

A [9]-ban egy villámrandi szabályairól van szó egy konkrét példa, az aktuális alkalommal egy másik partnerrel lejátszódó dialógus során tapasztalt viselkedés kapcsán.

[10] F: *bocsánat, hogy mindig közbevágnak | ez nagyon rossz szokás | de fejlődő:döm [...] de legalább észrevettem | látod? | legalább észrevettem {2}*

A beszélgetés általános normáit írja le a [10], egyúttal rámutat Ádám rossz szokására, illetve arra, hogy tisztában van a szabály meglétével, ennek ellenére kezd néha mégis párhuzamosan beszélni, ezen szokásán azonban igyekezik változtatni.

[11] F: {korábbi kapcsolatról beszélve} *komolyan gondoltam a kapcsolatunkat | meg hogy meg akarjuk oldani | ő meg úgy gondolta hogy*
 N: *igen, ezt egy házasságban | már általában így gondolják az emberek {1}*

Egy kapcsolat, kifejezetten a házasság szabályaira mutat rá a [11]: a nő megerősíti, hogy azonosul Ádámnak a kapcsolatról kialakított normáival.

[12] F: *utálok más emberekről beszélni tehát | azokat is akik más emberekről beszélnek | rosszindulatúak | meg akiknek nincs életük | és # ilyenekkel*
 N: *jó | mindenki törődjön a saját életével | és az azzal haladjon előre {2}*

Általános, az emberi életre vonatkozó játékszabályokat foglal össze a [12], szintén megerősítve a partnerek hasonló normáit. A példák az 1. és 2. randipartnerinél a normatív értékek hasonlóságára utalnak.

[13] F: {a hobbijai után vált témát} *meg hát azért is jöttem el | erre a | hogy mondjam erre az egész ő | villámrandira mert hát | hogy mondjam | én is örülnék hogyha | lenne úgymond egy | partner aki | akivel így viszont lehet ő: | be <beszélgetni> beszélgetni | vic <viccelődni> viccelődni hogy | hogy hogy ha sz <szomorú> hogy ha szomorú | akkor megvigasztal*
 N: <nevet>
 F: *vagy bárm <bármit> vagy | bármit meg meg lehessen | beszélni vele | a környezetemben szinte min <mindenkinek> mindenkinek | van már szóval*
 N: *és hány éves vagy? {5}*

A villámrandival kapcsolatos elvárások az egyéni motivációk explicitté válásával kapcsolódnak össze a [13]-ban. A túl explicit kívánságokat, a romantikus jelleget zavarónak tartják a beszélgetőpartnerek, kivéve, ha azok a humor részeként jelennek meg (Hollander–Turowetz 2013). A [13]-as példában a férfi részletesen és hosszán fejt ki, miért szeretne partnert találni, mit várna egy lehetséges kapcsolattól. A kortárscsoport-hoz való hasonlítás után Éva a férfi korára kérdez rá, hogy a férfiről alkotott kategóriáját pontosabbá tegye. A példában a férfinél nagy számban jelennek meg diskurzusjelölők (pl. *mert hát, hogy mondjam, úgymond, szóval*), melynek egyfajta attitűdkifejező funkciója is lehetséges. Nagyobb mintán érdemes lehet a diskurzusjelölők számának és funkciójának vizsgálata is.

3.3 Kölcsönös elismerés, szimpátia

A harmadik dimenzió a kölcsönös elismerés és szimpátia kifejezését foglalja magában, ami különböző értékelő megnyilatkozásokban jelenik meg.

- [14] F: *mit keresel egy férfiba:n? [...]*
 N: *[...] de ha erre vagy kíváncsi <nevet> | akkor a humorérzéklet | úgyhogy eddig nagyon jó*
 F: *tényleg?*
 N: *úton haladsz {1}*
- [15] F: *sose foglalkoztam | és fogyasztottam semmilyen jellegű*
 N: *igen*
 F: *Szabó Péter-tartalmat [...]*
 N: *ez egy jó pont {2}*

A másik félben megtalált értékre adnak minősítő visszajelzést a nők a [14] és [15] példákban. A visszajelzés segíti a partnert az eddig használt stratégiák hatékonyságának értékelésében. Az értékelések mindkét esetben a partner teljesítményére, értékrendjére utalnak.

- [16] F: {a nő önmaga az egészséges életmódról, a fiatalon tartásáról beszél} *ez mondjuk | a hajszínedből is látszik | mondjuk | ke <kedvencem> kedvencem amúgy a vörös hajszí:n*
 N: *ö <nevet> ige:n?*
 F: *igen*
 N: *öh | pedig festett! | szóval <nevet> nem er <eredeti>*
 F: *ó*
 N: *nem eredeti*
 F: *akkor is szép*
 N: *köszönöm {5}*
- [17] F: {rögtön bemutatkozás után} *jó a hajad*
 N: *köszönö:m!*
 F: *szép piros | ö::m: | mármint így | amennyit látok így ebbe <ebben> a sötétbe <sötétben> belőle*
 N: *így van | sötétben minden tehén fekete | igaz? {4/8}*

Mind a [16], mind a [17] Éva vörös hajával, vagyis a külső dicséretével kapcsolatosak. A [16] esetében a téma váratlanul jelenik meg, a férfi Éva fiatalságra való törekvésével köti össze a vörös haját, majd kifejezi, hogy neki tetszik ez a szín, de expliciten nem mondja ki, hogy Éva haja tetszik neki. Éva távolít, rámutat haja festett voltára, de erre újabb dicséret érkezik. A [17] az Ádám és Éva között játszódó párbeszédéből származik, annak is elejéről. Ádám egyfajta hangulatoldó gyakorlatként, stratégiaként – a pedagógia és a pszichológia ezeket jégtörőnek is nevezi (Dávid 2015) – alkalmazza a dicséretet, bókot. A hajra a vörös szín helyett a *pirosat* használja, majd utal a sötét körülményekre, mely két kiegészítéssel korábbi dicsérete igazságértékét kérdőjelezi meg, egyúttal humoros szituációt teremt. Éva válaszából kiderül, hogy érti a humort, és egy általános szófordulattal reagál, melyet állandó érvénye miatt nehéz is megkérdőjelezni. Míg a [16] esetén a beszélgetés lelassul, a [17] esetében éppen a külső dicséret, a bók adja meg az első lökést, és jégtörőként a beszélgetés folytatásához megfelelő hangulatot teremt.

A fentiek azt mutatják, hogy az ismerkedés három dimenziójának mindegyikére jelentős számú és jellemzőik alapján különböző altípusokba sorolható példákat találhatunk a villámrandik szövegében.

3.4 Kérdések

Az ismerkedés három dimenziójának bemutatása után azok hármas szekvenciális felépíttségére, a kérdésre, a válaszra és a reakcióra, valamint ezek vegyes előfordulására mutatok be példákat.

- [18] F: *hány éves vagy? | mit dolgozol? | mik a céljaid? | hol laksz? | miket kell kérdezni? | ilyeneket, nem?*
 N: <nevet>
 F: *mivel foglalkozol?*
 N: *figyelj, az első kérdést | már elfelejtettem* {4/8}

A bemutatást, önreprezentációt bemutató kérdések változatosak, ugyanakkor néhány kérdés nagy gyakorisággal fordul elő. Erre utal a [18]-ban Ádám, amikor a mennyiség elvének tudatos megsértésével humort generál, újra jégtörő funkciót is használ, ugyanakkor a randiesemény gyakori témáinak is görbe tükröt mutat. Éva válasza rámutat: túl sok kérdést egyszerre nem lehet feltenni. A beszélők általában az egy kérdés, egy válasz struktúrát használják, mely összefügghet a rövid távú memóriával és a feldolgozással is. A megfelelő minőségű és mennyiségű kérdés feltétele elengedhetetlen a társalgás dinamikájának és társas jellegének megtartásához.

- [19] F: *mivel foglalkozol?* {a férfi egyetlen kérdése a beszélgetés alatt} {7}

A [19] az adott párbeszédben a férfi egyetlen kérdését mutatja. A randieseményen Évára hárul, hogy kérdésekkel fenntartsa a párbeszédet. A kérdések száma az érdeklődés hiányára vagy izgatottságra is utalhat, mindenesetre a párbeszédet megnehezíti Éva számára.

3.5 Válaszok

Az elicitáló kérdésre érkező válasz elsősorban az önreprezentáció eszköze. A válaszok lehetnek minimálisak és kifejtettek, és ezek megítélése is az adott szituáció függvénye. A mennyiség elvét hosszú és rövid válaszokkal is megsérthetjük.

- [20] N: {a férfi munkája során találkozik turistákkal} *miket szoktak kérdezni?*
 <nevet>
 F: *például hogy | merre van a mosdó: | merre van a kert | hol találják a zsinagóga bejáratát | vagy hol van a: | van asszem <azt hiszem> hét nyelven | tehát hogy | hogy van? | tehát héber, magyar, angol | német, francia: | ö:: | tehát aki | olasz! | olasz, spanyol | ilyen nyelveken tartanának idegenvezetést* {18 mp}
 N: *azta*
 F: *én én voltam amúgy z <az> | voltam úgy hogy | beültem az angolra, nagyon jó volt | beültem a magyarra | katasztrófa volt | úgyhogy* {6 mp}
 N: *hüm* {5}

- [21] N: *na:!* hát hogy tetszik ez a kis | *mó:ka?*
 F: *érdekes*
 N: *öh* | voltál már ilyenén?
 F: *ne:m, ez az első*
 N: <nevet> *én sem voltam mé:g* | *érdekes tapasztalás*
 F: *igen*
 N: *és hány éves vagy?*
 F: *huszonhét*
 N: *huszonhét?*
 F: *igen* | *kilencedike óta* {7}

A [20]-ban a válaszoló hosszú időre magához ragadja a szót, míg a [21]-ben éppen az egymás után ismétlődő rövid válaszok kényszerítik Évát újabb és újabb kérdések feltételére. Nem megfelelő attitűd, ha a beszélgetőpartnert nem engedjük szóhoz jutni, ahogy az sem, ha állandó beszédre kényszerítjük.

A válaszban a beszélgetőpartner önkategorizációs stratégiákat is alkalmazhat.

- [22] F: {korábbi párkapcsolatról beszélnek} *szomorú voltál sokáig?*
 N: *sokáig nem* | *nem vagyok az a típus* | *aki túl sokáig bánkódik* {1}
- [23] N: {önmagáról oszt meg információkat} *és pozitív az életszemléle:m!* | *tehát nem egy tipikus magyar vagyok aki* {2}

A [22] és a [23] azt mutatják, hogy az egyértelmű kategóriák felállítása sokszor egyszerűbb egy másik, néha ismertebb kategória ellenében. A megszokott való eltérés feltűnést kelthet, a különlegesség érdekesebb lehet, és több információt szolgáltathat a személyről.

3.6 Reakciók, kommentek

A reakciók csoportosítására Svennevig három típust hoz létre: az elismerő, nyugtázó kijelentést; a folytatás elicitálását; a kérdezőre vonatkozó kommentet (Svennevig 2014).

Az **elismerő, nyugtázó kijelentések, kommentek** az adott témakör lezárását is jelenthetik, de kifejezhetnek véleményt, a válaszhoz való viszonyulást is.

- [24] N: *nagyon extrovertált vagyok* | *nagyon nyitott vagyok* | *imádok beszélni* | *a végtelenségig* | *tudnék beszélni*
 F: *óhaj*
 N: <nevet> {2}

A [24] egy kategóriára érkező kommentként is értelmezhető, mivel arra utal, hogy ez a kategória akár problémát is jelenthet. A megjegyzés egyúttal ironizáló, de interakciós is, mert továbbviszi a beszélgetést.

- [25] F: *bocsi egy picit olyan* | *i <izgulós> izgulós vagyok* | *és azért lehet hogy* | *kicsit dadogok, de nem annyira vészes* | *nem tudom az*
 N: <nevet>
 F: *elő <előfordul> előfordul*
 N: *hát ha nem mondom* | *én nem veszem észre* {6}

A beszélgetés előrehaladását segítheti elő a [25]-ben látható, a problémát leértékelő komment. Évának ismét egy anya jellegű szerepbe kell helyezkednie, segítve a másik beszélőt megnyilvánulásában, csökkentve izgatottságát.

A reakciók a válasz folytatását, kifejtését elicitálhatják **újabb kérdések** feltételével is.

[26] N: {a nő korábban említi, hogy HR-es} *sokat beszélek | és amúgy kezdek berekedni [...]*

F: *fura | mert ugye a háeresnek <HR-esnek> mindig hallgatni kell nem?*

{2}

A [26]-ban Ádám egy korábbi információt köt össze az éppen elhangzókkal, és a HR-esekről kialakított tudása alapján a kategóriából való kilógásra kérdez rá beszélgetőpartnerénél, ezáltal újra is kategorizálja őt.

[27] N: {a férfi Apple termékek árusításával foglalkozik} *nagyon sok barátomnak | ájfonja <iPhone-ja> van | és ö:: | én annyira nehezen:*

F: *androidos vagy?*

N: *én én | ige:n*

F: *hüm*

N: *<nevet> helló szia szevasz?*

F: *nem dehogyis [...]*

N: *<nevet> ö: ha gondolod | tölthetjük egy kínos csendben a hátralévő időt*

{4/8}

Szintén a beszélgetés korábbi részéből megismert információkra épít a [27], ahol a két beszélgetőpartner felismeri, hogy eltérő kategóriába tartoznak a mobiltelefon használatát illetően. Az eltérő kategóriák a beszélgetésben kínos érzésekhez, csendhez vezethetnek, megakaszthatják a beszélgetést, de ebben az esetben a beszélők továbblépnek. Éva egy beszélt nyelvi jellemzővel és egy leírással is megkonstruálja a kínos jelenetet, ahol a beszélgetés megszakad, de ezt a konstruált jelenetet aztán elutasítják, folytatják a társalgást, ezzel jelezve, hogy az előkerült kategóriakülönbség nem meghatározó számukra.

A reakciók harmadik típusát a kérdezőnek **önmagára vonatkozó kommentjei** jelentik. A kommentek kifejezhetik az egy csoporthoz, kategóriához való tartozást, ami segíti az ismerkedés elmélyülését.

[28] N: *nem vagyok sem elvált | sem gyerekem nincs | nem tudom, ez így fontos infó-e*

F: *tegnap adtam be a válókeresetemet | úgyhogy még én se vagyok | elvált de [...] hamaros <hamarosan> {3}*

A [28] esetében Ádám a beszélgetőpartnerével megegyező kategóriára utal, egyúttal új információt is elárul magáról azzal, hogy a kategóriába tartozás eredetét is megmagyarázza, ami azonban különböző kettejük esetében.

[29] F: *én Gödöllőn lakom [...]*

N: *két bar <barátnőm> | két barátnőm is Gödöllőn lakik | [...] {egyik barátnő lakhelyéről} hogy ha így tudod ilyen Hegyi kastély út [...]*

F: *nem, nem nem emlékszek | hogy lenne*

N: {a nő bemutatja a másik barátnője lakhelyét is} *úgyhogy is <ismerem>*

ismerem <nevet>

F: *akkor jó* {7}

A [29]-ben Éva igyekszik közös pontot találni beszélgetőpartnerével, annak lakhelyének ismeretére rámutatva, de ez sikertelen lesz, mert a férfi többszöri próbálkozás ellenére sem mutat érdeklődést a közös kategória kapcsán.

[30] N: {a férfi magánvállalkozásáról beszél} # *a saját magad főnöke vagy*

F: [...] *a saját magam szolgálja vagyok* {2}

A [30]-ban Ádám a beszélgetőpartnerétől származó, rá vonatkozó kategóriáját konstruálja újra. A gyakran használt kifejezéseket nehéz felülrni, azok általános érvénnyel bírnak, azonban azzal, hogy ennek ellenére sikerül újrakonstruálnia a kifejezést, kijelentése még erősebbé válik. Az új kategóriával a magánvállalkozás könnyűségével, szabadságával kapcsolatos sztereotípiákkal, kategorizációval szemben épít fel egy másik, alternatív megközelítést.

[31] N: *és zavar, hogy ha valaki dohányzi:k?*

F: <levegőt vesz> *hát ö::m | mennyire? | mennyit dohányzik valaki?*

N: *amikor iszom*

F: <nevet> *és mennyi i:szik | valaki? <nevet>*

N: <nevet>

F: *minden este | két deci rojál <Royal>!* {3}

A [31] arra világít rá, hogy a feltett elicitáló kérdések is hordozhatnak információt magunkról. Annak a ténye, hogy a nőt érdekli, zavarja-e Ádámot a dohányzás, arra utal, hogy neki köze van a dohányzáshoz. Ádám válaszában nem szünteti meg a távolító *valaki* kategóriát, sőt még akkor is alkalmazza, amikor beszélgetőpartnere már az ige-ragozással egyértelműen utal önmagára. A dohányzás és az alkoholfogyasztás kapcsolatából az erős alkoholizálás kategóriáját is létrehozza, ezzel ugratva beszélgetőpartnerét. A beszélgetés egy későbbi pontján Ádám valódi választ is ad arra, mennyire zavarja a dohányzás.

3.7 A beszélgetések karaktere, a résztvevők szerepei

A megismerkedési szövegek szekvenciái sokféle módon épülhetnek össze, és mind a felépítés módja, mind annak tartalma jellemzi az adott párbeszédet és a beszélgetőpartnerek között kialakult viszonyt. Először a svennevigi felosztásokat felhasználva néhány példán keresztül szemléltetem, milyen különbségek láthatóak Ádám, illetve Éva különböző potenciális partnerekkel folytatott beszélgetésében. Ebben a részben a már ismerttetett dimenziókra és szekvenciális felépítésre, valamint a fentebb olvasható példákra építek. Ezután egy táblázatban foglalom össze az egyes beszélgetések legfontosabb jellemzőit, melyeket a megismerkedési dialógus felépítése, a diskurzus szerveződése, a résztvevők önkonstruálási és benyomáskeltési stratégiának kapcsolata alapján mutatok be.

A megismerkedés ismerősség, bizalmasság dimenziójában jelentős szerepet kaphat a kapcsolatépítő humor használata. Ádám mindegyik beszélgetésében próbál humoros lenni. Nála a humor gyakran tabusértéssel párosul, melyet a partnerek különbözően kezelnek, ezért valahol feloldatlan feszültség alakul ki (2. és 3. beszélgetés). Éva azonban csak az Ádámmal való közös beszélgetésben használ expliciten humort, vele viszont

sokat – ez kettejük esetében oldottabb, lazább beszélgetésre utal (4./8.). Éva a megosztott információk mennyiségéhez és minőségéhez is alkalmazkodik: ha partnere kevés információt oszt meg, igyekszik kérdezni (7.), ha túl sok, akár eléggé személyes információt is, akkor ezt megértéssel hallgatja, próbálja kifejezni törődését (6.). A szolidaritás dimenziójában meghatározó lehet, miben találnak hasonlóságot a beszélők: Ádám egy konkrét élmény kapcsán részletesen be tudja mutatni párkapcsolati és a randi forgatókönyvével kapcsolatos elvárásait (1.), míg más esetben általános emberi értékekről, a beszélgetés szabályairól van szó, a szituáció kevésbé konkrét (2.).

A vonzalom, az érzelmek dimenziójánál Éva az explicit romantika kifejezését a partner részéről tapasztalatlanságként érti meg, így egy támogatói, tanácsadói szerepbe lép (5.). Más esetben a partner tapasztaltságát hamar felismeri, és a későbbi találkozás, a közös programok lehetőségeinek bemutatásával kifejezi, hogy jól érzi magát partnerével, nem közömbös számára (4./8.).

A szekvenciális felépítésből először a kérdést vizsgálhatjuk. Ha a partnerétől kevés kérdés érkezik, Éva kénytelen többet kérdezni (7.), más esetben viszont nem összetett, klasszikus kérdések vagy egyáltalán nem is kérdések elicitálják a válaszok, a beszélgetés, a téma folytatásának jelentős részét (4./8.).

A válaszokat vizsgálva a megnyilatkozások hosszában találhatunk jelentős különbségeket. A túl hosszú, explicit, részletes válaszok támogatói attitűd felvételére ösztönzik Évát: ahol komoly témák, a partner pszichikuma a téma, inkább hallgatással, megerősítéssel (6.), ahol a partner még változtatható, a tapasztalatszerzés elején jár, tanácsokkal támogat (5.).

A reakciók közül Évánál az elismerő, nyugtázó jelzések használata abban a dialógusban lesz jellemző, ahol a partner leginkább támogatásra szorul (6.); a válasz elicitálása direkt kérdésekkel abban az esetben történik, ha a partnert irányítani kell (5.), implicit elicitálás pedig a dinamikus, egyenlő partnerek részvételével zajló beszélgetéseknél látható (4./8.); míg az önmagára vonatkozó komment használata abban a beszélgetésben kerül előtérbe, ahol a partnertől érkező kérdések hiányában a közös csoport-kategória megalkotásával próbál Éva magáról is információkat megosztani (7.).

Az 1. táblázat összefoglalóan mutatja be, hogy Éva és Ádám a különböző párbeszédekben milyen különböző szerepeket vesznek fel, milyen, a többi párbeszédétől eltérő stratégiákat használnak.

Mint a példákban és a táblázatból látható, az adott szituáció és a partner viselkedése meghatározzák a beszélgetések alakulását, a megegyező beszédpartnerek, Ádám és Éva viselkedését. A táblázatban szereplő leírások a fentebb idézet példákkal összevetve rámutathatnak a dialógusok sokféleségére. Az eltérő partnerekkel folytatott párbeszéd közötti különbségek erősebben megfigyelhetők Éva esetében, ami egyrészt adódhat abból, hogy partnerei sokkal inkább különböztek egymástól a használt stratégiáikban, mint Ádám partnereinél, illetve abból is, hogy Éva – a nőktől sztereotipikusan elvárt szerepből adódóan, vagy csak személyisége miatt – egy alkalmazkodóbb szerepet vett fel. Ezzel szemben Ádám sokkal inkább alkalmazott hasonló stratégiákat – pl. jégtörő kérdések, tabufeszégetés – minden esetben, bár beszélgetései így is különböző jellegűek, fókuszúak lettek.

4 Következtetések

Kutatásomban két hipotézist fogalmaztam meg. Az első hipotézisem szerint a beszélők a villámrandik szövegeiben a Svennevig által bemutatott hármas dimenziót és a hármas

szekvenciális felépítést (kérdés, válasz, reakció) használják önkonstruálásukra, önmaguk és partnerük kategóriákba sorolására. A hipotézis igaznak bizonyult, mert az ismertetett példák azt mutatják, hogy a Svennevig-féle modell dimenziói és a szekvenciális felépítésre adott részletesebb leírása jól működtethető a villámrandiszövegek mint megismerkedési dialógusok szövegein. A dimenziók és a hármas szekvenciális tagolás esetén is több altípust tudtam elkülöníteni.

A második hipotézisem szerint ugyanaz a személy eltérő beszédpartnerek esetén más eszközöket használva, más kategóriákkal és más részletezettséggel konstruálja meg önmagát. A bemutatott példák és a randiszöveg egészének ismertetése megmutatta, hogy az egyes randiúrnak eltérő szekvenciális és a dimenziókat érintő jellemzői vannak, a beszélgetőpartner és a vele folytatott beszélgetés pedig nagy hatással van a különbségek kialakulására. A hipotézis szintén igaznak bizonyult, a beszélgetőpartner meghatározza az aktuális eszközöket, a résztvevők bevonódását, a megosztott információk és kategóriák minőségét.

Ádám szerepei, jellemzői, stratégiái	Éva szerepei, jellemzői, stratégiái
1. a partner hasonló szabályrendszereket használ, így Ádám mind korábbi randipartnerével, mind korábbi élettársával való viszonyát részletesen bemutathatja, sokat beszélhet párkapcsolati tapasztalatairól, viszont magáról keveset beszél	5. a partner gyakorlatlan, nem tudja irányítani a társalgást, túlságosan expliciten használja a romantikus jellemzőket, így Évának támogatónak kell lennie, sokat hallgatja a partner hosszabb megnyilvánulásait, és tanácsokat is ad, miután kiderül, neki nagyobb tapasztalatai lehetnek
2. a partner intenzív, sokat beszél, mindenről újabb dolgok jutnak eszébe, így Ádámmal hosszú, tartalmas, kevés szünetet tartalmazó beszélgetésük van, Ádámnak van lehetősége ön maga bemutatására, jellemző egymás tulajdonságainak összevetése, illetve a társalgás, szóátadás szabályairól való beszélgetés	6. a partner pszichológiai esetként mutatja be magát, kissé gyerekként viselkedik, izgul, így Évának egyfajta törődő, támogató, türelmes anyaszerepet kell felvennie
3. a partner egy korábbi sokkjának megosztásával indul a beszélgetés, és a partner kevesebb reakciót ad a beszélgetés alatt, így Ádám visszafogottabb beszélgetést folytat, nem mindig értik pontosan egymást, illetve a beszélgetés végén előkerült tabu témát nem beszélnek meg, így ennek következményei nem válnak egyértelművé	7. a partner kevés kérdést tesz fel, rövid válaszokat ad, így Évának sokkal nagyobb kérdezői szerep jut, sokkal többet kell beszélnie, viszont magáról csak keveset tud elmondani, mert nem érkezik hozzá elég elicitáló kérdés
4./8. a partner érti a humort és viszonozza, nyitott, gyors válaszokat ad, munkája ismerős Ádám számára, így dinamikus társalgás alakul ki, állandó interakciókkal, elvontabb kategorizáló kérdésekkel és válaszokkal	4./8. a partner humoros, egy ismerős révén sokat tud Éva munkájáról, így Évának lehetősége van saját humorának megmutatására, beszélgetésük dinamikus lesz, állandó interakciókkal, elvontabb kategorizáló kérdésekkel és válaszokkal

1. táblázat. Ádám és Éva szerepei, jellemzői és stratégiái a különböző partnerekkel folytatott villámrandikon

A kutatás rávilágított, hogy a megismerkedési szövegtípusok működésének megértéséhez a villámrandi-események szövegei használható anyagot jelentenek. A résztvevők önkategorizációja, illetve partnerük kategóriákba sorolása, a kategóriákhoz való

viszony bemutatása a megismerkedésben kiemelt szerepet tölt be. A villámrandik szövegei a megjelenő témák és a szekvenciális jelleg eltérő alkalmazásainak variabilitása miatt további, egy-egy témára, stratégiára vagy formára szűkített elemzés tárgyát képezhetik.

Irodalom

- Brown, P. – Levinson, S. C. 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, H. H. 1998. Communal lexicons. In: Malmkjær, K. – Williams, J. (szerk.). *Context in language learning and language understanding*. Cambridge: Cambridge University Press. 63–87.
- Dávid I. 2015. Strukturált gyakorlatok a tréningeken: Mire érdemes odafigyelnünk vezetőként? In: In: Balázs K. – Kovács J. – Münnich Á. (szerk.). *Pszichológiai módszertani tanulmányok*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó: 45–63.
- Finkel, E. J. – Eastwick P. W. – Matthews, J. 2007. Speed-dating as an invaluable tool for studying romantic attraction: A methodological primer. *Personal Relationships*, 14(1): 149–166.
- Garrod, S. – Pickering, M. J. 2004. Why is conversation so easy? *Trends in Cognitive Sciences* 8(1).
- Goffman, E. 1967. *Interaction ritual: essays on face to face behaviour*. Garden City, New York: Anchor Books.
- Hollander, M. M. – Turowetz, J. 2013. 'So, why did you decide to do this?' Soliciting and formulating motives for speed dating. *Discourse & Society* 24(6): 701–724.
- Iványi Zs. 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125(1): 79–93.
- Kidwell, M. – Martínez, E. G. 2010. 'Let me tell you about myself': A method for suppressing subject talk in a 'soft accusation' interrogation. *Discourse Studies* 12(1): 65–89.
- Korobov, N. 2011. Gendering desire in speed-dating interactions. *Discourse Studies* 13(4): 461–485.
- Nemesi A. L. 1997. Miként viselkedünk a szavakkal? Benyomáskeltés és nyelvhasználat. *Magyar Nyelvőr* 121(4): 490–496.
- Nemesi A. L. 2000. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 96(4): 418–436.
- Stokoe, E. 2010. „Have You Been Married, or...?": Eliciting and Accounting for Relationship Histories in Speed-Dating Interaction. *Research on Language and Social Interaction*, 43(3): 260–282.
- Svennevig, J. 1999. *Getting acquainted in conversation. A study of initial interactions*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Svennevig, J. 2014. Direct and Indirect Self-Representation in First Conversations. *Journal of Language and Social Psychology* 33(3): 302–327.
- Turowetz, J. – Hollander, M. M. 2012. Assessing the experience of speed dating. *Discourse Studies* 14(5): 635–658.

Fordítók és fordítóhallgatók terminusválasztásai egy angol nyelvű pakisztáni hivatalos dokumentum magyar fordításában – esettanulmány

Benedek Enikő

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
eniko.work@gmail.com

Kivonat: Kutatásomban egy, a Pakisztáni Iszlám Köztársaság területén keletkezett, angol nyelvű személyi dokumentum gyakorló fordítók és fordítóhallgatók által készített magyar fordításait vizsgálom. A pakisztáni kiállítású, angol nyelvű dokumentumok magyar fordításakor felmerülő kérdésekről a szerzőn kívül nem publikált a tudományos közösség, ezt a kutatási úrt kívánja csökkenteni e kutatás. Feltáró jellegű, kvalitatív tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a dokumentum mely részei jelentik a legnagyobb nehézséget a fordítók számára, és milyen terminusokat választanak fordításuk során terminológiai adatbázis vagy fordítási segédanyag hiányában. Az empirikus vizsgálatot három szakfordítóval és tizenhárom fordítóhallgatóval végeztem el. A fordítások értékeléséhez referenciaanyagként az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda fordításait használom, majd a kapott eredményeket összevetem egy lektor javításaival, a trianguláció kutatási stratégiáját követve. Az elemzésből kiderül, hogy a fordítók számára a hazánkban ismeretlen okirattípus jellegzetességeinek visszaadása és a kultúraspecifikus kifejezések okozzák a legfőbb nehézséget. Ennek leküzdésében a terminológiai adatbázisok nyújthatnak segítséget.

1 Bevezetés

A nyelvi relativitáselmélet (Whorf 1956) szerint a különböző nyelveket beszélő emberek más-más világnézettel rendelkeznek. Ebből kifolyólag a világról való gondolkodásunk is tükröződik a nyelvben. A világkép funkcionálásának a megnyilvánulásait a társadalmi rendszer határozhatja meg, tekintettel a szervezetségi állapotára, társadalmi formájára és az általa létrehozott intézményeinek stb. a jellegére, de működését csak az adott kultúra rendszerén belül valósíthatja meg (Bańcerowski 2008: 142). A fordító gyakran szembesülhet más kultúra eltérő világképével, különösen szembetűnők lehetnek e különbségek, ha a fordítótól földrajzilag és kulturálisan távoli helyszínről származik a forrásnyelvi szöveg. E különbségeket a nyelvi közvetítőnek azonban mégis át

Benedek Enikő: Fordítók és fordítóhallgatók terminusválasztásai egy angol nyelvű pakisztáni hivatalos dokumentum magyar fordításában – esettanulmány. In Várad Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Grácz Tekla Etelka (szerk.): Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 21–31. doi: 10.18135/Alknyelvdok.2020.14.2

kell hidalnia, hogy a fordítás a funkcióját a célnyelvi kultúrában betölthesse. A tanulmányban egy *Affidavit* című, a Pakisztáni Iszlám Köztársaság területén keletkezett, angol nyelvű hivatalos dokumentum magyar fordításait vizsgálom. Az eredeti dokumentum terminusait egybevetem fordítási megoldásaikkal, amelyekhez referenciaanyagként az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) hiteles magyar fordításait használom.

A kutatásban arra a két kérdésre keresem a választ, hogy a dokumentum mely részei jelentik a legnagyobb kihívást a fordítók számára, és e kihívást jelentő részekre milyen megoldásokat alkalmaznak a gyakorló fordítók és fordítóhallgatók. Célom kideríteni továbbá, hogy a sikertelen megoldások milyen fordítói hiányosságra utalnak, és hogyan lehetne orvosolni e problémákat. A kutatás feltérképezi, hogy az egyes fordítók kulturális háttértudása milyen szerepet játszik a megfelelő fordítások elkészítésében úgy, hogy a kísérletben segédanyagot (terminológiai szótárt vagy adatbázist) nem bocsátottam a fordítók rendelkezésére. Hipotézisem, hogy a kulturálisan kötött kifejezések, ekvivalens nélküli lexémák okozzák a fordítási nehézségeket.

A fordítás akkor megfelelő, ha a célnyelven be tudja tölteni funkcióját, azaz szkoposztát (Vermeer 1978). A szkopozelmélet alapján a fordításnak a koherenciaszabálynak és a hűségyszabálynak is meg kell felelnie, tehát elég koherensnek kell lennie ahhoz, hogy az olvasó feltételezett háttértudása alapján megértse, valamint a forrás- és célnyelvi szöveg közötti kapcsolatnak továbbra is fenn kell állnia. A vizsgált forrásnyelvi szöveg hivatalos dokumentum, szkoposza a magyarországi ügyintézéshez szükséges információ közzélése, amelynek hitelességét a dokumentum formátuma és a rajta szereplő bélyegzők igazolják. A fordítások szkoposza, hogy a hivatalos iratok felhasználhatóságára vonatkozó elvek betartásával készített fordítás a magyar jogi terminológiába illeszkedjen, egyértelműen kifejezze a kulturálisan kötött elemek magyar jelentését, és felhasználható legyen a hivatalos ügyintézés során (Benedek 2019b).

A fordítói terminusválasztások vizsgálatok a terminusok kérdéskörét is tisztáznai szükséges. „A szakszövegek fordításakor fontos a kognitív tartalom fogalmi rendszerének megőrzése és koherens megjelenítése. A terminusok – mint a fogalmak jelölői és egyben jelentésük közvetítői – ezért jelentős szerepet játszanak a szövegekben, következetes és pontos használatuk elősegíti a koherencia megvalósulását” (Fóris 2019: 211, lásd még Fóris 2010). „A terminust a jelentéséről és az adott kommunikációban betöltött szerepéről lehet felismerni; de a jelentés absztrakt fogalom, amely (legtöbbször) nem a fordítandó szövegben található meg, hanem az egyéni elmében és a közös szakmai tudásban” (Fóris 2019: 214). „A terminusok és az általuk jelölt fogalmak egységben történő kezeléséből eredően a terminológiai szemléletmód alapja a fogalomalapú megközelítési mód, azaz a terminusok elemzésekor elsőként a fogalmak jellemzőit kell feltérképezni, majd ezt követően lehet a terminusokat a fogalmakhoz hozzárendelni. A fogalmak a definíciókban jelennek meg, vagyis elsőként a fogalmak definícióit kell megkeresni vagy definiálásukra van szükség” (Tamás 2019: 19, lásd Fóris 2008). A jelentés beazonosítása tehát a fordító számára kihívást jelent, és nagyban függ egyéni ismereteitől. A fordításban segíthet nyújtanak a terminusok gyűjteményei. „A nagy mennyiségű terminust és az ezekre jellemző adatokat terminológiai adatbázisokban tárolják. A fordítók számára készülő, többnyelvű terminológiai adatokat tartalmazó adatbázisokat fordítói terminológiai adatbázisnak hívják” (Fóris 2019: 214). A referenciaanyagként a kutatásban használt, OFFI által készített fordítások terminológiai adatbázis segítségével készültek, ez az adatbázis azonban nem képezi a kutatás részét. „Magyarországon a hiteles fordítással kapcsolatos feladatokat az irányadó jogi szabályozás alap-

ján az OFFI látja el” (Boóc et al. 2006: 126). „Az okiratfordításokra általában valamilyen bírósági vagy hatósági eljárásban van szükség, ugyanis a jogalkalmazó szervek gyakran kötik a fordítások felhasználását olyan megerősítéshez, amellyel ezeknek a fordításoknak a rangja – bizonyító erejüket tekintve – a közönséges fordítások fölé emelkedik” (Belcsák 2019: 113). A hiteles fordítás az annak készítésére jogosult által okiratnak minősülő forrásnyelvi iratról, az okirat tartalmának és alaki kellékeinek, továbbá a jogosult okiratfordításra vonatkozó belső szabályzatainak figyelembevételével készített ellenőrzött (lektorált) fordítás, amely hűen adja vissza a forrásnyelvi okirat tartalmát, így hatósági eljárásban való felhasználásra a forrásnyelvi irattal azonos súlyal alkalmas (Galli 2011). „A hiteles fordításokban reáliáknak kell megfelelőt találni, valamint szinonimák és hasonló alakú és/vagy jelentésű szavak közül kell választani, hol a forrásnyelvhez, hol a célnyelvhez közelítve. Mivel nemegyszer hiányoznak a megbízható források, és az irat rendeltetése sem mindig ismert, az említett munkaformák türelmet, alázatot és nagy teherbírást, valamint folyamatos önképzést és nem kevés kreativitást is követelnek” (Horváth 2019: 246). „A reália valamely kultúrára sajátosan jellemző jeltárgy vagy fogalom, és annak megnevezése, amelynek a másik kultúrában nincs megfelelője, vagy más a konnotációja” (Klaudy 2013: 85). A vizsgált dokumentumban előforduló terminusok Horváth (2019) meghatározásának megfelelően túlnyomórészt reáliák. Mivel az OFFI által készített hiteles fordítások a közigazgatásban elfogadottak, ezért megalapozottnak tartom referenciaanyagkénti felhasználásukat.

A kutatást három tényező motiválja. Egyrészt a fél évtizede kezdődött erős migrációs hullám következtében hazánkba számos személy érkezett a dél-ázsiai térségből. A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján a Magyarországra érkezett menedékkérők tekintetében Szíria, Afganisztán és Koszovó után Pakisztánból érkeztek a negyedik legnagyobb számban 2015-ben (KSH2000). E személyek személyazonosságának igazolására a hazájukban kiállított dokumentumok szolgálhatnak, amelyeket a magyar hatóságoknak ügyintézés céljából értelmezniük és kezelniük kell. A dokumentumokban található nyelv- és kultúraspecifikus kifejezések és reálialexémák a magyarban szokatlanok, megértésük nehézségek elé állíthatja az ügyintézőt.

A kutatást motiválja másrészt a témában hazánkban mutatkozó kutatási űr, fordítás-tudományi szempontból a szerző publikációin kívül (Benedek 2019a, Benedek 2019b) e tanulmány megjelenéséig nem született tanulmány pakisztáni–angol–magyar összehasonlításban a nyelv- és kultúraspecifikus kifejezésekről. A nemzetközi szakirodalomban Mayoral Asensio hivatalos dokumentumok fordításáról szóló monográfiájában számos releváns gondolat megtalálható, a szerző kiemelt figyelmet szentel a nagy kulturális távolságban létező szövegek fordítási problémáinak, és a pakisztáni kontextust is tárgyalja. A Spanyolországba érkező pakisztáni bevándorlók és menedékkérők tekintetében e „különleges” kultúra dokumentumainak fordításakor fontos szem előtt tartani, hogy a pakisztáni családjog alapja az iszlám *saría*, és az ország közigazgatási rendszere a spanyolok többsége számára ismeretlen. Azonban figyelembe kell venni, hogy a például Spanyolországban tartózkodó pakisztáni állampolgárok körülményeit pontatlan és igazságtalan volna a Pakisztánban tartózkodó pakisztáni állampolgárokéval azonosítani. E körülményekre tekintettel a fordítónak nem könnyű mind a hivatalos fordítás követelményeinek, mind pedig a végfelhasználó igényeinek és elvárásainak megfelelnie (Mayoral Asensio 2014: 17).

A kutatást az előbbi pontokon kívül nyelvi közvetítőként szerzett személyes tapasztalatom motiválja, amely megerősítette, hogy az esetleg hibásan fordított és ezáltal más-képpen értelmezett terminusok megnehezíthetik, vagy akár ellehetetleníthetik az ügyintézését.

E kutatás a készülő doktori értekezéshez végzett háromrészes vizsgálat utolsó szakaszának eredményeit és konklúzióit mutatja be. A vizsgálat anyagát a Pakisztáni Iszlám Köztársaság Nagykövetsége által a kutatás céljából rendelkezésemre bocsátott dokumentumok alkotják. Az okiratok még anonim formájú közzétételéhez sem érkezett engedély, ezért a vizsgálat menetét és eredményeit a vizsgált terminusok mentén bemutatott, személyazonosításra és a dokumentum külalakjának, bélyegzők elhelyezkedésének azonosítására nem alkalmas példákon keresztül ismertetem.

A dokumentum teljes egészében angol nyelvű.

2 Módszertan

2.1 A vizsgálat bemutatása

A dokumentumot hiteles fordításával vettem egybe, a hiteles fordításból kiindulva a kísérletben pedig gyakorló fordítók és fordítóképzésben részt vevő hallgatók munkáit vizsgálom. A vizsgálatban a fordítók önkéntes alapon vettek részt, a felhívásban a témamegjelölés sem szerepelt, mindössze a fordítás nyelvi iránya. Jogi szakfordítással és hivatalos dokumentumok fordításával a kísérlet résztvevői közül senki sem foglalkozik. Ezzel kívántam biztosítani, hogy a jelentkezőket a téma ne befolyásolhassa a kísérletre jelentkezésben. A kísérlet két szakaszban zajlott. A kutatás első szakaszában a jelenlegi kvalitatív kutatás előkészítéseként az *Affidavit* című okiratot három szakfordító és négy fordítóképzést végző hallgató fordította le (Benedek 2019b). E tanulmányban a további kilenc hallgató fordításának eredményeivel bővített tanulságot ismertetem. A feladat megkezdése előtt tájékoztattam a fordítókat, hogy a fordításhoz internetes forrásokat és nyomtatott szótárt használhatnak, azonban arra kértem őket, hogy egymással ne egyeztessék megoldásaikat, valamint más fordítók vagy szakemberek segítségét ne vegyék igénybe. A feladat megoldását időkorlát nem nehezítette. A kísérletben részt vevőket a forrásdokumentum külalakjának reprodukciójára és széljegyzet készítésére kértem, amelyben a fordítás közben felmerülő problémákat, gondolatokat jegyezték le, különös tekintettel a saját, szubjektív megítélésük szerint nehéz terminusokra.

A fordítás egyidőben, egy helyiségben zajlott, a kész fordítást számítógépre mentették, ahonnan adathordozó segítségével helyeztem át az elemzéshez a saját számítógépre. Mivel személyes adatokat tartalmaznak, ezért e dokumentumokat a Nagykövetség engedélyének hiányában és adatvédelmi okokból sem lehet az interneten keresztül továbbítani.

A fordítást a kísérlet résztvevői az eredeti dokumentumok fénymásolatáról készítették szövegszerkesztő programmal. Az elemzést manuálisan végeztem el, a forrásnyelvi terminusok kiemelésével és a célnyelvi megfelelők hozzárendelésével. A fordítók anonimítását megőrizve megoldásaikat a visszakövethetőség érdekében „F” betűvel és sorzámmal láttam el. Elkülönítettem a képzettségüket már megszerzett, tapasztalt szakfordítók munkáit, illetve a fordító és tolmács szakos hallgatók megoldásait. A fordítások értékelésében a trianguláció módszerét alkalmaztam. A fordítások értéke-

lése után a kísérlet utolsó lépéseként egy évtizedes tapasztalattal rendelkező szakfordítót, fordításoktatót kértem meg szabad kapacitása függvényében a fordítások lektorálására, amelyhez segítségül nem biztosítottam sem a hiteles fordítást, sem a saját megjegyzéseim. A lektor értékelését összevettem az OFFI által készített hiteles fordításokban használt terminusok alapján készített javításaimmal.

2.2 Az elemzés lépései

A kutatás első fázisában a dokumentumokban előforduló, főként a közigazgatáshoz, mértékegységekhez, kultúrához és mindennapi élethez kapcsolódó reáliákat, azaz ekvivalens nélküli lexikákat azonosítottam, és a Vlahov és Florin (1980) taxonómiája szerinti három csoportba soroltam, megkülönböztettem a földrajzi, néprajzi, valamint a társadalmi-politikai reáliákat (Benedek 2019a). A reália mint jeltárgy és elnevezésének elkülönítésére a reálixéma terminust (Mujzer-Varga 2007; 2009) alkalmaztam.

Az *Affidavit* okiratnak több típusa létezik a pakisztáni kultúrában, e dokumentum a Magyarországon tartózkodó, nagykorú pakisztáni állampolgár magyar állampolgárral való házasságkötéséhez szükséges. A dokumentumban a pakisztáni fél vér szerinti szülei (elhunyt szülők esetén a legközelebbi vér szerinti rokonai) tanúsítják, hogy nagykorú gyermekük valóban saját vér szerinti gyermekük, aki Pakisztánban nőtlen, elvált vagy özvegy családi állapotú, és a házastársválasztás jogát átengedik számára. Mivel – például egy egész mondatokat nem tartalmazó születési anyakönyvi kivonattól eltérően – rövid mondatokból áll, nemcsak a szószintű, de szövegszintű vizsgálata is érdekes lehet. E dokumentumot azért választottam a kísérlet tárgyául, mivel feltételeztem, hogy típusában és tartalmában szokatlan lesz a magyar fordító számára, így alkalmas a vizsgálatra.

2.3 A referenciafordítás

Az OFFI által készített hiteles fordításban ekvivalensként megadott terminusokat a javítás során kiindulási alapként kezeltem, azonban az eredmények leírása során ismertett esetekben felülírandónak találtam. Az OFFI fordítói akár a terminológiai adatbázis használatával együtt is nehézségekbe ütközhetnek a fordítás során, mivel a pakisztáni angol tekintetében több értelmezési, illetve fordítási probléma is felmerülhet. Egyrészt esetenként a sztenderd nyelvváltozattól eltérő angolsággal írták őket, másrészt szinte lehetetlen megállapítani, hogy e megoldások a pakisztáni angol nyelvváltozatnak tulajdoníthatók, vagy az őket megalkotó ügyintéző nyelvi hiányosságait szemléltetik. Általában mindkét tényező fennáll, az értelmezést pedig tovább nehezítik a gépelési hibák. Előfordulhat, hogy egy dokumentumon belül egyazon szó háromféle írásmóddal szerepel (Mayoral 2014: 19). Mindezekből látható a fordítói feladat komplexitása. Mivel a vizsgálat az egyes terminusokra irányul, ezeket a következőkben eredeti formában és helyesírással ismertetem szűk kontextusukkal együtt, anonimizált formában, közvetlenül utána az OFFI által készített hiteles fordításukkal.

- [1] Affidavit
Eskü alatt tett írásos nyilatkozat
- [2] We, (név) S/O (név) CNIC NO. (szám) & (név) W/O (név) CNIC NO. (szám) resident of HOUSE NO. (szám), CAT V., PRIMARY SCHOOL

NO. (szám), SECTOR (szám), (város) (PAKISTAN), do hereby solemnly affirm and declare as under:
 Mi, (név) (név) fia, számítógépes országos személyazonosító igazolványának száma: (szám) és (név) (név) felesége, számítógépes országos személyazonosító igazolványának száma: (szám), a House No. (szám), Cat. V., Primary School No. (szám), Sector (szám), (város) (Pakisztán) alatti lakosok, ezennel ünnepélyesen kijelentjük és megerősítjük az alábbiakat:

- [3] That the deponents are fully conversant with the contents of this affidavit. Miszerint az eskü alatti írásos nyilatkozatot tevő személyek teljes mértékben tisztában vannak a jelen eskü alatt tett írásos nyilatkozat tartalmával.
- [4] That the deponents is real Parent of Mr. (név) S/O (név) (DOB: nap, hónap, év), having CNIC NO. (szám) Passport No. (szám).
 Miszerint az eskü alatti írásos nyilatkozatot tevő személyek ténylegesen (név) úrnak – (név) fia; születési ideje: (év, hónap, nap); számítógépes országos személyazonosító igazolványának száma: (szám); útlevelének száma: (szám) – a szülei.
- [5] That our said son at present is residing in Hungry (sic!), he is still bachelor / single neither engaged with any girl in Pakistan.
 Miszerint nevezett fiunk jelenleg Magyarországon él, még nőtlen, nem házas és nincs is eljegyezve egyetlen lánnyal sem Pakisztánban.
- [6] That he is mature, independent and he has full right to get married with any girl with his own choice. We have no objection and allowed him to do so.
 Miszerint nevezett fiunk nagykorú, önálló, és teljes mértékben jogosult házasságot kötni a saját választása szerinti bármely lánnyal. Nincs ellene kifogásunk és megengedtük neki.
- [7] Verified that the contents of this affidavit are true and correct to the best of our knowledge and nothing has been mis-stated or concealed wherein.
 Megerősítjük, hogy a jelen eskü alatt tett írásos nyilatkozatban foglalt állítások legjobb tudomásunk és hitünk szerint megfelelnek a valóságnak és pontosak, és azokban semmi sem lett tévesen kijelentve, illetve elhallgatva.
- [8] Attested
 P. H.: HITELESÍTVE
- [9] Notarised to take Effect in all countries in & out of Pakistan Under International Law
 Közjegyzőileg hitelesítve – hatályba lép valamennyi országban, Pakisztánban és azon kívül is, a nemzetközi jog értelmében
- [10] Magistrat 1st Class
 1. osztályú bírői jogú tisztviselő
- [11] Notary Public, Advocate High Court
 Közjegyző, Felsőbíróság
- [12] Assistant Director (Consular-2)
 igazgatóhelyettes (konz-II.)

A következőkben a résztvevők egyes megoldásainak tanulságait mutatom be.

3 Eredmények

3.1 A fordított korpusz

Megállapítottam, hogy a korpusz manuális, exploratív elemzése során elkülönített reálialexmákat a fordítók háromféleképpen fordítják le:

- lexikai átváltást alkalmaznak, ha a forrásnyelvi elem rendelkezik a célnyelvben ekvivalens lexémával, amelynek könnyen megfeleltethető;
- átalakítást alkalmaznak, ha a forrásnyelvi elem a célnyelvben nem rendelkezik ekvivalens lexémával, de más nyelvi eszközzel kifejezhető;
- kulturális átváltást alkalmaznak, ha a forrásnyelvi elem a célnyelvi kultúra számára idegen, a célnyelvbe beillesztése a fordítótól többlet erőfeszítést, pragmatikai átváltást kíván. A kulturális átváltások három altípusba sorolhatók. Ha a vizsgált kifejezés párba állítható a célnyelven ekvivalens lexémával, de használati módja, referenciális jelentése vagy konnotációja miatt reálialexmának tekinthető, akkor lexikai-kulturális átváltást alkalmaz a fordító. Amennyiben nem rendelkezik a célnyelvi kultúrában ekvivalenssel, úgy a fordító tisztán kulturális átváltást vagy átmenelést alkalmaz. Végezetül pedig, ha a kontextus, vagy kulturális háttérismeretek segítségével, a nyelv eszközeivel létrehozható a célnyelvi megfelelő, úgy egyidejű kulturális átváltásról és átalakításról beszélhetünk (Benedek 2019a: 54).

Minden olyan terminust kulturális átváltással kell lefordítani, amelynek a célnyelvben nincs ekvivalense, vagy különbözik a kulturális kontextusban elfoglalt helye, más a referenciális jelentése vagy a konnotációja (Benedek 2019a: 58).

Az *Affidavit* címet változatos módon fordították a kísérlet résztvevői. Nyolcan *eskü alatt tett írásos nyilatkozatként*, illetve *eskü alatt tett nyilatkozatként* fordították, négy fordító *nyilatkozatként*, az F6 kódszámú fordító *eskü alatt tett lemondó nyilatkozatként*, F7 házasságkötési tanúsítványként, F11 *eskütelként*, F12 pedig *tanúvallomásként* fordította. Az interneten a fordítók nem találtak fellelhető, egyértelműen beazonosítható megoldást. A *lemondó nyilatkozat* szerzője úgy vélte, ebben az okiratban a kényszerített házasságról való lemondásról lehet szó. F7 fordító pedig a magyarországi házasságkötésben eggyel későbbi lépésnél szükséges dokumentumtípus elnevezését használta fel. A *tanúvallomás* megoldás szerzője valószínűleg nem jártas a jogi terminológiában, ezért tarthatta a *tanút* megfelelőnek ebben a kontextusban.

Az *S/O*, illetve *W/O* rövidítéseket az F12 és F6 számú fordító kivételével helyes formában oldották fel a kísérlet alanyai, váltott nézőpontból, mivel az *apja neve* és *(név) fia* forma, illetve a *férje neve* és *(név) felesége* is előfordult. Az F12-es fordító nem tartotta megbízhatónak az interneten található források megoldásait, így eredeti formában tartotta meg a két rövidítést. F6 fordító azonban egy egyetemi arab szakos tanulmányban a *naszab* terminust találta ekvivalensnek a keresett két rövidítéssel. A kísérlet ellenőrzése során a Pakisztáni Nagykövetség általam megkérdezett munkatársa ismertette, hogy a terminus vallási eredetű, és a teljes felmenő rokonságra utal, így ebben a kontextusban nem megfelelő.

A személyazonosság igazolására szolgáló következő elem, a *CNIC NO.* tizenkét esetben *személyi igazolvány számként* (az adatközlők által használt eredeti írásmód – a szerző megj.), vagy *elektronikus személyi igazolvány számként* került a fordításba, a többi esetben pedig *számítógépes nemzeti személyazonosító igazolványként* tüntették fel, azonban F1 számú tapasztalt szakfordító *személyazonosító számként* értelmezte. Elfogadható lehet e megoldás, mivel a pakisztáni személyi igazolványon egyetlen sorszám található, tehát a rendszer eltérő a magyartól, a hazai kontextusban ugyanis a fordító hibásan egyesítette volna a személyi igazolvány számát és a személyi számot.

Érdekes tanulságokkal szolgálhat a lakcím, amely számos hallgatónak fordítási kihívást jelentett. Nehezítette a megértést a címben szereplő *Primary School No. (szám)*, a *Sector*, és a *Cat V.* is, amelyek a magyar nyilvántartásban e kontextusban idegenszerűnek hatnak. Horváth (2019) is rávilágít annak veszélyeire, hogy bár a hiányzó ekvivalens pótlásának kézenfekvő módszere a tükörfordítás, ez könnyen eredményezhet akár értelmetlen, akár az eredetitől eltérő jelentésű vagy stílusértékű kifejezést is. Mindössze négy fordító tartotta meg eredeti formában, hárman közülük tapasztalt fordítók, akik saját fordítási tapasztalatukból tudhatták, hogy a címet csak különleges esetben kell átváltani, egyébként a visszakereshetőség céljából a forrásnyelvi formában érdemes megtartani. Egy hallgató is megtartotta eredeti formában, kilenc másik hallgató pedig magyarra fordította. Azonban félreértések is születtek a szokatlan elemek miatt, F5 fordító értelmezhetetlennek tartotta és egészében kihagyta a lakcímet, F11 fordító (*szám*) *számú (szám) középiskolai szektor lakosaiként* értelmezte, F13 fordító pedig igyekezett értelmezve megragadni a kérdést, így az ő fordításába a (*szám*)-ös *besorolású (szám)-es számú (szám) szektorban található általános iskola volt tanulói* megoldás került. A forrásnyelvi dokumentumban szereplő *Primary School* valójában nem az érintett tanulmányainak helyszínére utal, adminisztrációs oka van, bizonyos területeken a lakosok a szavazás megkönnyítése érdekében lakcímküket bejegyeztethetik a hozzájuk legközelebb eső közigazgatási körzethez. A nehézséget valószínűleg az okozta, hogy előzetes ismeretek hiányában a fordítók egy része bizonytalan volt a dokumentum szkopuszát illetően, ezért bizonyos elemeknél hibás fordítói stratégiát alkalmaztak.

A *nyilatkozattevő* fogalmát nyolc fordító tanúként értelmezte, egy fordító *feleskiűdött tanú*, egy fordító pedig *felesketett tanú* formában magyarította. A *nyilatkozattevő* terminust két gyakorló fordító alkalmazta. A hallgatók többi része valamilyen formában átfogalmazta a mondatot, és a *fent nevezettek*, vagy többes szám első személyű fogalmazással váltotta ki e terminus használatát.

A *real parents* terminus az OFFI fordításában *ténylegesen (név) úrnak a fia* formában jelenik meg. E megoldás felveti a logikai dilemmát, hogy létezik-e a *tényleges szülő* fogalom jogi értelemben. A gyermek *tényleges gondviselője* mást takar, és ebben az okiratban a születési dátumból következően nagykorú személyről van szó. Ezenkívül csak vérrokonági viszonylatban beszélhetünk *tényleges szülő*ről, ezért e megoldással szemben a *vér szerinti* terminust javaslom. E felvetést a Nagykövetséggel folytatott konzultáció is megerősítette. Ezt a megoldást alkalmazta öt fordító is, közülük ketten gyakorló szakfordítók. A harmadik szakember és a hallgatók többsége a *valódi szülő* használata mellett döntött, az F12 fordító azonban *törvényes képviselőként* fordította. Ez a megoldás nem helyes, mivel a cselekvőképes, nagykorú személy saját törvényes képviselőjét látja el mind a pakisztáni, mind a magyar kontextusban.

A családi állapotra vonatkozó *bachelor / single neither engaged with any girl* összetételben az egyedülálló családi állapotra utalás és a *girl* fordítása figyelemre méltó. A forrásnyelvi szövegben a magyar szem számára szokatlanul informális *girl* főnév ma-

gyar megfeleltetésének a dokumentum felhasználhatósága szempontjából nincs jelentősége, a stílust azonban megtörheti, ha a szöveg többi részével nem egyező megoldást illeszt be a fordító. A fordítók kisebb része választotta az informális *lány* főnevet, többségük *hölgyként* fordította, egy fordító *hajadonként*, ketten pedig a *nő* megnevezést alkalmazták. A *bachelor / single* közt nehezen felfedezhető a különbség, a kettő egymás szinonimája. A fordítók is igyekeztek körülírni, hogy elkerüljék a felsorolást, így előfordul a megoldások között a *nem él kapcsolatban, nincs házastársi viszonyban, agglegény, egyedülálló férfi, családi állapota nőtlen, nem kötött házasságot vagy jegyességet, nem jegyzett el senkit* változat is.

A we have no objection and allowed him to do so és a verified that the contents of this affidavit are true and correct to the best of our knowledge and nothing has been mis-stated or concealed wherein fordításakor a kísérletben résztvevők széljegyzeteiből kiderül, hogy a kihívást nem a jelentés pontos megértése, hanem a formális és informális, illetve az ünnepélyes és köznyelvi stílus közötti döntéshelyzet jelentette. F2 fordító megoldása kiemelkedik mind stílus, mind pedig tartalom szempontjából: *döntésével szemben nem támasztunk ellenvetést, és engedélyt adunk neki, hogy így cselekedjen*. Ez a megoldás átmenetet képez az informális – és ezért akár komolytalan hatást keltő – variációk és a túl ünnepélyes, archaizáló forma között, amelyet F6 fordító alkalmazott a *frigyhez engedélyünkkel hozzájárulunk* megfogalmazásban.

Az intézménynevek és a bélyegzők szövegének fordítása során további dilemmával szembesülhet a fordító. Ahhoz, hogy eldönthesse, milyen fordítói stratégiát alkalmazzon ezen elemeknél, ismernie kell a készülő fordítás leendő felhasználási módját és a vonatkozó követelményeket. A dokumentum hiteles fordításában magyarul szerepelnek mind a közigazgatási intézmények, mind pedig a bélyegzőkön található beosztások, titulusok. Mivel az okirat a házasságkötési engedély feltétele, a magyar befogadó hivatalnak ismernie kell az iratot hitelesítő közigazgatási szerv szintjét, meg kell győződnie arról, hogy az okiratot a jogszabályban meghatározott hitelesítéssel látták el. Ennek tudatában ezeket az elemeket is szükséges lefordítani. Azonban ha a fordító abból az alapvetésből indul ki, hogy a bélyegzők célja a dokumentum hitelességének bizonyítása, akkor joggal merülhet fel benne a kérdés, hogy valóban le kell-e fordítani. Ezt az álláspontot alátámaszthatja, hogy bármely hasonlóan távoli ország kisebb közigazgatási hivatalának esetleg nem létezik bevett magyar fordítása, így ha a fordító mégis megpróbál találni célnyelvi megfelelőt, akkor a többféle célnyelvi verzió után visszakövetetlenné válhat a hitelesítés helye.

Az internetes forrásokból megbízható információt nehéz találni, ezért az intézménynevek és bélyegzők fordítását terminológiai pontatlanság jellemzi. A bélyegzők külalakját a szövegszerkesztő programmal nehéz reprodukálni, ezért a fordítók változatos módon írták körül a bélyegző elhelyezkedését és kinézetét, vagy sorszámmal ellátva fordították le. A *bélyegző* terminust mindössze két fordító használta, helyette a köznyelvi *pecsét* hat alkalommal fordult elő, hat fordításban teljes egészében kihagyta a fordító a bélyegzők fordítását, F2 fordító pedig a bélyegzőről hiányzó, fontos adatokat hagyott le, amelyek apró betűvel szerepeltek. A többi fordító részben fordította le azokat a bélyegzőket, amelyeknél biztosnak érezte a megoldást. Az *Advocate High Court* intézménynév fordításakor sem állt rendelkezésre biztos célnyelvi megfelelő, a pakisztáni és a magyar jogrend különbözősége miatt a fordítók igyekeztek egy közeli megfelelőt találni, így *főtörvényszéki ügyvéd*, a *legfelsőbb bíróság ügyvédje* és *felsőbírósági ügyvéd* is szerepel a megoldások között. F1 fordító az *Assistant Director (Cons-2)* beosztást *ügyvezetői igazgatói asszisztens* formában ültette át. Ez arról árulkodik, hogy a témában valószínűleg kevés forrás állt rendelkezésre, a kísérlet ideje alatt pedig nem

talált párhuzamos szöveget, illetve nem volt lehetősége szakértővel konzultálni. Érdekes a *Notarised to take Effect in all countries in & out of Pakistan Under International Law* bélyegző fordítása. A várakozásaimmal ellentétben egy fordító sem említette széljegyzetben, hogy gondot okozott volna számára az *all countries in & out of Pakistan* fordulat értelmezése, változatos megoldásokkal, két kivétellel elfogadható megoldások készültek. F14 fordító megoldása, *a közjegyző által hitelesítve minden országban, Pakisztánon kívül és belül a nemzetközi jogok alapján* arra enged következtetni, hogy a hallgató nem ismeri a nemzetközi jog intézményét, ezért fogalmazott többszámban. F12 hallgató megoldása, *a közjegyző által hatályba lépett nemzetközi jog szerint érvényes minden Pakisztánon belül és kívül elhelyezkedő országban* arra utal, hogy a közjegyző felelős a nemzetközi jog hatályba lépéséért, ezért e fordítás sem megfelelő.

A fordítási megoldások áttekintése után a lektor megjegyzésekkel látta el F1 és F2 szakfordító munkáját, valamint F6 szakfordító-hallgató fordítását. Az F1 fordító által használt *személyazonosító számmal* hiányzó *igazolvány* kiegészítést tette, a lefordított lakcímet szkoposz megjegyzéssel javította, és kifogással élt a *lány* főnév regiszterével szemben, helyette a *hajadon* szót ajánlotta. A *bélyegzők* helyett használt *pecsét* szinonimát hibaként jelölte, a fordításból hiányzó bélyegzőket kifogásolta. F2 fordító munkájában kifogásolta a *valódi szülő* terminust, szórendi változtatásokat jelölt, a *lány* főnevet ez esetben is *hajadonra* javította. F2 fordító nem teljes mértékben fordította le az egyik bélyegzőn szereplő szöveget, ezt a lektor jelölte. F6 fordítóhallgató esetében az *eskü alatt tett lemondó nyilatkozat* címben használt lemondó jelzőt terminológiai hibaként jelölte, csakúgy, mint a rokonsági viszonyra utaló *naszab* főnevet. A lefordított lakcím esetében megjegyezte, hogy a fordítás funkciója a tartalmával összeegyeztethetetlen, tehát a lakcím lefordítása hiba. A *frigy* főnév stílusát kifogásolta, valamint helyesírási hibákat javított.

Mivel a lektor javításai egybeesnek a szerző javításaival és megjegyzéseivel, a dokumentum fordításának vizsgálata a Következtetések fejezetben felvázolt konklúzióval zárható le.

4 Következtetések

Mivel a fordítók a célnyelvi megfelelőket kiválasztották, a szöveget lefordították, a fordításokban látható hiányosságok és félreértések nem vezethetők vissza a nyelvismeret hiányosságaira, sem a szakértelem hiányára, hiszen azon elemeket, amelyek nem igényeltek a témában mélyebb jártasságot vagy szakértői konzultációt, a fordítók a célnyelven megféleltették. A kutatási kérdésekre válaszolva megállapítható, hogy a kulturálisan kötött kifejezések (beleértve az eltérő konnotációjú elemeket) és a megfogalmazás módjai okozzák a fordítók számára a legnagyobb nehézséget. A fordítói széljegyzetből kiderül, hogy néhány esetben rátaláltak a helyes megoldásra, azonban nem mindig helyesen választották ki a megfelelő terminust a lehetséges variációk közül. A kísérlet eredményei arra engednek következtetni, hogy e távoli kultúrkörből származó szakszöveg esetében a hibás megoldások kulturális háttérismeretek és a terminológiai adatbázis használatának hiányára (vagy a terminológiai adatbázisból hiányzó nyelvi adatokra) vezethetők vissza, ezzel igazolva a kutatási hipotézist.

Jelen empirikus, kvalitatív kutatás elemzése során kiderült, hogy a háttérismeretek és a terminológiai adatbázis használatának hiányában hibás fordítások szülehetnek.

A két térség közti kulturális szakadékból fakadó különbségek interkulturális kihívások elé állítják a fordítót, azonban a szakember saját párhuzamos szövegek és a témában jártas személyekkel való konzultáció segítségével funkcióját betöltő fordítást készíthet.

Források

Központi Statisztikai Hivatal: *A Magyarországra érkezett menedékkérők száma állampolgárság szerint (2000–...)*. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnvn002b.html (letöltés ideje: 2020. 03. 05.)

Irodalom

- Bañcerowski, J. 2008. *A világ nyelvi képe. A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához; 86.) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Benedek E. 2019a. Kulturális átváltások pakisztáni hivatalos személyi dokumentumok magyar fordításában. *Fordítástudomány* 21(1): 43–61.
- Benedek E. 2019b. A hivatalos dokumentum útja a hatóságtól a fordítóig – előtanulmány angol nyelvű pakisztáni hivatalos iratok magyar fordításáról. *Fordítástudomány* 21(2): 17–31.
- Belcsák R. F. 2019. A hitelesítés mint jogilag megalapozott tevékenység. In: Szoták Sz. (szerk.) *Az állami fordítószolgálat 150 éve.* Budapest: OFFI Zrt. 87–126.
- Boóc Á. – Dömötör L. – Sándor I. – Szappanos G. 2006. *A hiteles fordítás és a hiteles tolmácsolás alapvető kérdései.* Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Fóris Á. 2008. *Kutatásról nyelvészeknek.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fóris Á. 2010. A szaknyelvkutatás modelljei és módszerei: szociolingvisztikai megközelítés. *Magyar Nyelv* 106(4): 424–438.
- Fóris Á. 2019. Új tendenciák és módszerek a fordítási folyamatban: a terminológia és a dokumentáció szerepe. In: Szoták Sz. (szerk.) *Diszciplínák találkozása: Nyelvi közvetítés a XXI. században.* Budapest: OFFI Zrt. 211–220.
- Galli P. 2011. A hiteles fordítás helye a közigazgatásban. In: Dróth Júlia (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás.* Gödöllő: Szent István Egyetem. 59–75.
- Horváth P. I. 2019. Hiteles fordítás és terminológia – 1000 szó tükrében. In: Szoták Sz. (szerk.) *Diszciplínák találkozása: Nyelvi közvetítés a XXI. században.* Budapest: OFFI Zrt. 220–246.
- Klaudy K. 2013. 2013. Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In: Bárdosi V. (szerk.) *Reáliák – a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 86–91.
- Mayoral Asensio, R. 2014. *Translating official documents.* London & New York: Routledge.
- Mujzer-Varga K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9(2): 55–84.
- Mujzer-Varga K. 2009. Honosítás és idegenítés Örkeny István Egyperces novelláinak fordításában. In: Zimányi Á. (szerk.) *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus.* (Eger, 2009. április 16–18.) Székesfehérvár-Eger: MANYE-Eszterházy Károly Főiskola. 500–507.
- Tamás D. M. 2019. Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át. Budapest: OFFI Zrt.
- Vermeer, H. J. 1978. Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie. *Lebende Sprachen* 23(3): 99–102.
- Vlahov, Sz., Florin, Sz. 1980. *Neperedovimoje v perevode.* Moszkva: Medzsunarodnije otnosenija.
- Whorf, B. L. 1956. *Language, Thought, and Reality. Selected writings of Benjamin Lee Whorf.* Cambridge: Technology Press of Massachusetts Institute.

Az atipikus nyelés és a beszédhangejtés vizsgálata palatográfiával gyermekeknél

Havadi-Nagy Marian

Szegedi Tudományegyetem Gyógypedagógus-képző Intézet

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola

havadi.nagy.marian@gmail.com

Kivonat: A kutatás a lingvális orofaciális miofunkcionális diszfunkció során megjelenő, a normatívtól eltérő nyelvműködést vizsgálja palatográfiás kísérlettel. A kutatás során megfigyelem az egyes szupraglottikus beszéd szerveken (kiemelten: fogazaton, fogmedren, szájpadon) megjelenő festékes lenyomatot palatográfiás vizsgálattal, majd ebből a nyelvműködés irányára következtetek. Auditív-vizuális módszerrel elemezem az alveoláris [t], [d], [n], [l], [r], [s], [z], [ts], a posztalveoláris [ʃ], [ʒ], [ʒʃ], illetve a palatális [c], [j] [ɲ] mássalhangzókat, valamint palatográfiával az alveoláris felpattanó zárhang [t], az alveoláris frikatíva [s] és a posztalveoláris frikatíva [ʃ] mássalhangzókat. A beszédhangejtés vizsgálata során a nyelési diszfunkció hangképzésre gyakorolt hatására fókuszálok.

A kutatási kérdésem az, hogy milyen érintkezési lenyomat regisztrálható lingvális orofaciális miofunkcionális diszfunkció esetén a nyelvműködés során, valamint milyen kapcsolódó beszédhangejtési mintázat jön létre. Hipotézisem, hogy atipikus nyelés esetén a fogsor belső, lingvális részén jelenik meg lenyomat a palatográfiás vizsgálat során. Feltételezem továbbá, hogy az atipikus nyelés a normatívnak feltételezett ejtésről eltérő ejtést hoz létre a beszédhangoknál.

Az eredmények szerint az atipikus nyelés nemcsak dentális, hanem palatális érintkezési lenyomatot is eredményezett. A beszédhanghibák terén változatos tüneti kép jelent meg, de a nyelés mintázata összefüggést mutatott a beszédhang ejtésének zavarával, hiszen a fognyomással létrehozott nyelés nagy számban járt együtt fognyomásos beszédhangejtéssel.

1 Bevezetés

A funkcionális eredetű szabálytalan nyelésfunkcióra a külföldi szakirodalom orofaciális miofunkcionális zavarként (Orofacial Myofunctional Disorders, OMD) utal (vö. pl. Billings et al. 2018), míg a korábbi forrásokban Barrett és Hanson (1974) az orális miofunkcionális zavar (Oral Myofunctional Disorders) kifejezést használja.

Havadi-Nagy Marian: Az atipikus nyelés és a beszédhangejtés vizsgálata palatográfiával gyermekeknél. In Váradi Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Gráczki Tekla Etelka (szerk.): Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 32–50. doi: 10.18135/Alknyelvdok.2020.14.3

A magyar szakirodalomban olvasható nyelvlökéses nyelés terminus (vö. Vassné Kovács et al. 2015) leginkább a Brauer és Townsend (1965) által leírt Tongue Thrustnak feleltethető meg. Az OMD kiemelten a bukkális (orcák) és periorális (ajak körüli) területet, valamint az ajkak, a palatumot és a fogsorokat érinti más és más mértékben, és abban az esetben, amikor döntően a nyelvmozgás szabálytalansága a meghatározó benne, lingvális orofaciális miofunkcionális diszfunkcióról (LOMD) beszélhetünk, mely az OMD egyik legnagyobb előfordulási aránnyal bíró alcsoportja. Ezt a fogalmat feleltethetjük meg a leginkább a nyelvlökéses nyelésnek, mert e nyelési folyamat során a nyelv a meghatározó szerep a szupraglottikus beszédszervek közül.

Az OMD és a beszédhangejtés összefüggéseit eddig csak kisszámú objektív eszközökkel végzett vizsgálat elemezte. Patil és munkatársai (2017) megállapították, hogy a beszédhangok palatográfiájával nyert szájpadi lenyomatok eltérést mutatnak a különböző harapási rendellenességeknél. A kísérlet során malokklúzióként 10-10 harapási rendellenességet mutató személyt vizsgáltak. A vizsgálat során a nyelvtest egészét befestették, majd vizsgálták a [t] és [d], az [s], [z], [ʃ], [ʒ] hangok ejtését. A vizsgálati személyeknek ezeket a beszédhangokat tartalmazó célszavakat kellett kimondaniuk, majd a szerzők fotón rögzítették a beszédhangejtés közben keletkezett szájpadi kontaktusmintázatokat. Patil et al. (2017) eredményei azt mutatták, hogy „a nyelv és a szájpadi kontaktuspontja eltérő különböző beszédhibák és malokklúziós mintázatok esetében, amit a palatográfia is megerősített”.¹ Ám azt, hogy ez pontosan mit is jelent, azaz hogy milyen mintázatok voltak tapasztalhatók mely harapási rendellenesség esetén, sajnálatosan nem írják le részletesen a szerzők. Éppen ezért, bár ezek az eredmények előzményét képezik az jelen vizsgálatnak, közvetlenül nem vehetők össze a jelen kutatás eredményeivel.

Mantie-Kozłowski és Pitt (2014) a nyelésfunkció vizsgálatára elektropalatográfiát (EPG) alkalmazott azzal a céllal, hogy megvizsgálja annak a nyelés terápiajában való alkalmazhatóságát. A vizsgálat azon részéből, melyben a három nem tipikus nyelő kísérleti személy nyelését vizsgálták a terápia megkezdése előtt, az derül ki, hogy a LOMD esetén a nyelésfolyamat során két résztvevőnél is fogak felé indított nyelés, illetve „lingual stripping” jött létre. Ezt követően a kísérleti személyek több ülésben sajátították el EPG alkalmazásával a tipikus nyelőkre jellemző nyelést úgy, hogy a tipikus nyelőkre jellemző elektrodaaktiválási mintázatot (azaz a nyelv és a szájpadi érintkezését) imitálták a résztvevők, és a kutatók megállapították, hogy ez a bio-feedback jellegű visszacsatolás hatékony a LOMD terápiajában, melyet a kezelés után fennmaradt eredmények is alátámasztottak. Az EPG jelentősége a nyelésfunkció vizsgálatában is megjelenik, kiváltja ugyanis azt a gyakorlati megoldást, amikor a vizsgálatvezető a kliens nyelését lehúzott ajkak mellett figyeli meg. Mantie-Kozłowski és Pitt (2014) szerint ugyanis az ajak lehúzása zavaróan hathat az adott személy nyelésmintázatára, így a megfigyelés módja befolyásolhatja a kapott eredményeket.

A szabályos nyelés több fázisból áll; elsőként az orális előkészítő fázisban valósul meg a nyálgyűjtés vagy a harapás és rágás, majd az orális transzportfázisban a nyál és/vagy bolus (falat) hátra jut egészen a garati szakaszig, ahol a nyelési reflex kiváltódik. E faringális szakaszban a működés már reflexszerűen zajlik. A nyelési folyamat legutolsó fázisa során a nyál és/vagy a bolus a nyelőcsőbe kerül, majd a perisztaltikus hullámok segítségével a gyomorba jut (Mészáros–Hacki 2013). A nyelésfunkció működésében egyaránt részt vesz a fej és nyak területén található vázszerkezet, az izomzat, valamint a neurális szabályozás az efferens és afferens motoros pályákkal (Dodds et al.

¹ A szerző fordítása.

1990). Truesdell és Truesdell 1924-ben megállapította (idézi Barrett–Hanson 1974 és Vassné Kovács et al. 2015), hogy a nyelés második fázisa akaratlagosan megváltoztatható, így logopédiai terápiával nyeléskorrekciót tudunk végezni a normatív nyelésfunkció kialakításának érdekében.

A jelen kutatás az orális transzportfázisra fókuszál, mely normatív esetben a nyelvtest hátra, a garat felé történő mozgását jelenti. Björk (1960, idézi Vassné Kovács et al. 2015) ezt a szakaszt a következőképpen írja le: a nyelv hátra húzódik és nekinyomódik a kemény szájpadnak, majd kismértékben a lágy szájpadnak is, eközben a nyelvhat le-süllyed, és a nyelv hátrébb kerül, majd eléri a faringális területet. LOMD esetén a nyelv előre irányuló (anterior) vagy előre-oldalra irányuló (anterior-laterális), esetlegesen oldalra irányuló (jobb vagy bal oldali laterális) mozgást végez (Brauer–Townsend 1965).

A szabályostól eltérő nyelvmozgás következménye a fogazatot (harapást és fogíven belüli/kívüli dentális elhelyezkedést) érintő elváltozás lehet, ami pedig beszédhanghibával járhat. Az ilyen jellegű és eredetű beszédhangejtési zavart a logopédiában dentális diszglossziának nevezik. A diszglosszia organikus eredetű beszédhangejtési zavar, melynek több alcsoportja van annak függvényében, hogy az elváltozás melyik szupraglottális beszédszervet érinti (Luchsinger 1965, idézi Kovács–Rehák 2013, Vassné Kovács 1993).

A fogszabályozásban, a fogazati elváltozás okainak kutatásaiban megjelenik a lágyrészi diszfunkció (azaz a szabálytalan nyelés) fogazatot módosító hatása (Fábián et al. 2013), vagyis az a megállapítás, hogy a LOMD mint funkcionális eredetű lingvális eltérés organikus dentális következménnyel járhat. Ezzel összefüggésben azt is megállapítják, hogy az okozott fogazati eltérések megváltoztatják a beszédhangok ejtését is. Ezt a megváltozott hangzójtést a logopédiában „hangtorzításnak”, vagy másként „diszláliás ejtésnek” nevezik (Kovács–Rehák 2013: 41), illetve „beszédhanghibának” (Tar 2017: 67). Tar (2017: 68) funkcionális eredet esetén emellett „ismeretlen eredetű beszédhanghibáról” beszél. Az egyes beszédhangok ejtésének megítéléséhez a logopédia meghatároz egy ún. „ejtésnormát” vagy „artikulációs normát”, melyet a nyelvközösségre jellemzőnek tekint (Kovács–Rehák 2013). A beszédhangok ejtése LOMD esetén tehát a logopédiai megközelítés szempontjából a normatívnak tekintettől eltérő lehet.

Az atipikus nyelés esetén jelentkező a hangképzést érintő eltérés elsősorban a beszédhangok képzési helyét érinti. A „nem normatívan” megvalósuló képzési hely lehet interdentalis (azaz a két fogor közötti nyelvérinthezéssel megvalósuló), addentalis (fognyomásos, azaz a fog belső oldalához nyomott nyelvvel megvalósuló) vagy laterális (azaz a nyelvnek a dentális központonaltól kitérő, oldalirányú mozgásával megvalósuló) (Damico–Ball 2019).

LOMD esetén a beszédhangejtés során „a nyelv elülsőbb helyzetet vesz fel, s így az alveoláris (értsd: [t], [d], [n], [l], [s], [z], [ʦ]), posztalveoláris (értsd: [ʃ], [ʒ], [tʃ]), sőt néha a palatális képzésű hangok (értsd: [ç], [j] [ɲ]) egy része addentalissá, azaz fognyomásos ejtésűvé vagy interdentalissá, azaz fogközi ejtésűvé válik” (Vassné Kovács et al. 2015: 47, a zárójelben szereplő példákkal a szerző egészítette ki az idézetet).

Az érintett hangcsoportok az alveolárisok ([t], [d], [n], [l], [s], [z], [ʦ]), a posztalveolárisok ([ʃ], [ʒ], [tʃ]), valamint a palatálisok ([ç], [j] [ɲ]). Ezen belül az egyes megváltozott képzési helyek meghatározott beszédhangok esetében jellemzőbbek. Az addentalis képzésmód elsősorban a [t], [d], [n] hangokat érinti, és azt jelenti, hogy a nyelv a felső fogsorhoz nyomódik a beszédhangok ejtése közben.

A normatívól eltérő beszédhangejtés összefüggést mutat a szabálytalan nyelés típusával is, valamint a harapási rendellenességgel (malokklúzióval), illetve az egyéb fogazati eltérésekkel (Barrett–Hanson 1974; idézi Kovács–Rehák 2013). Mint fentebb említettem azonban, a jelen kutatásban a fogazatot érintő eltéréseket nem vizsgálom.

A palatográfia vizsgálati módszerként a 1872 óta ismert. Napjainkban a statikus palatográfiát direkt palatográfiának, a dinamikus palatográfiát pedig elektropalatográfiának is nevezik (Patil et al. 2017). A direkt palatográfia transzferhatáson alapul, melyben a befestékezett nyelv lenyomatot hagy nyelés vagy beszédhangejtés közben az ellenkező perifériás beszédszerven, így a fogazaton, és/vagy a szájpadon. Ha a lenyomat a fogakon keletkezik, a vizsgálati regisztrátumot dentogramnak, ha a szájpadon, palatogramnak nevezzük.

Az egymással összefüggő funkció (nyelés), szerkezet (fogazat) és beszédhangejtés hármásából a jelen kutatásban az ún. üres nyelés (a nyál nyelése) (Mészáros–Hacki 2013) és a beszédhangejtés vizsgálatát végzem el. Egyrészt vizsgálom az orális transzportfázis jellegzetességeit szabályos nyelés és LOMD során palatográfiával, illetve a LOMD beszédhangképzésre, különösen a beszédhangok képzési helyére gyakorolt hatását auditív-vizuális megfigyeléssel (ezt a logopédiai gyakorlatban „artikulációs vizsgálatnak” nevezik), valamint palatográfiával.

A kutatási kérdésem az, hogy atipikus nyelőknél, illetve tipikus nyelőknél milyen nyelvvel történő érintkezési mintázat jelenik meg az alsó és felső fogsoron, illetve a szájpadon nyelés közben, valamint az, hogy milyen hangképzést érintő eltérés tapasztalható LOMD esetén. Hipotézisem szerint a szabályos nyelés esetén jellemzően a palatumon, LOMD esetén jellemzően (az alsó vagy felső) fogazaton találunk festékes lenyomatot. Feltételezem továbbá, hogy a logopédiában nem normatívnak tekintett beszédhangejtés gyakoribb LOMD esetén, mint tipikus nyelés esetén.

A kísérletben a nyelés vizsgálatában kapott adatokat (azaz a festékes lenyomatokat) megvizsgálom a kurrens szakirodalomban olvasható diszfunkcionális nyeléstípusok szempontjából is. Ehhez megfigyelem, hogy akkor, amikor a nyelv a fogsoron hagy lenyomatot nyelés közben, a dentális terület melyik részével érintkezik, és megállapítom, hogy a hazánkban legelterjedtebb, Barrett-féle klasszifikáció szerint mely csoportba sorolható az adott nyelésmintázat. Barrett és Hanson (1974; Vassné Kovács et al. 2015) nyolc, nem rendszerszerűen felépített orofaciális miofunkcionális csoportot különböztet meg. (1) Az alsó állcsontra irányuló, tehát mandibuláris, valamint a tünetleírás alapján mediálisnak tekinthető, így (2) bimaxilláris, (3) mélyharapáshoz, illetve (4) nyitott harapáshoz kapcsolódó nyelés, (6-7) uni- és bilaterális nyelés: egy- vagy kétoldali nyitott harapással járó nyelés, valamint (8) ún. teljes nyelvlökéses nyelés. A Barrett-féle csoportosításban szerepelő „teljes nyelvlökéses nyelés” más felosztásokban az egyéb orofaciális miofunkcionális diszfunkció kategóriában található meg (ajaklökéses nyelés, Björk 1960).

2 Módszertan

A kutatásban a nyelés vizsgálatára palatográfiát alkalmaztam, mely során a nyelvet folyékony állagú kék ételfestékkel festettem be, majd fényképfelvételen regisztráltam a nyelés után a palatumon és/vagy az alsó vagy felső dentális területen hagyott festékes lenyomatot. Ennek a lenyomatnak az elemzéséből következtetek a nyelésfunkció működésére. Ha palatális lenyomat jön létre, az arra utal, hogy a nyelvtest nyelés közben

érintkezett az alveoláris ívvel és a kemény szájpadal. Mivel mindez a szabályos nyelésfolyamat során történik így, akkor ha a szájpardon festékes lenyomatot észlelünk, arra következtetünk, hogy a beszélő nyelése szabályos. Ha az alsó és/vagy felső fogsoron figyelhető meg lenyomat, az arra utal, hogy a nyelv előre vagy oldalra irányuló mozgást végzett nyelés közben, tehát a nyelés szabálytalan. Az alsó fogsoron megjelenő lenyomat mandibuláris nyelésre utal.

A beszédhangok ejtését egyrészt auditív-vizuális módszerrel elemeztem (amit a logopédiai praxis „artikulációs vizsgálatnak” nevez). Az így vizsgált hangok a következők voltak: az alveoláris [t], [d], [n], [l], [r], [s], [z], [ʃ], a posztalveoláris [ʃ], [ʒ], [ʧ], valamint a palatális [c], [j] [ɲ]. Ezeknek a beszédhangoknak az ejtéséről videofelvételt is készítettem. Másrészt az alveoláris felpattanó zárhang [t], az alveoláris frikatíva [s] és a posztalveoláris frikatíva [ʃ] mássalhangzókat palatográfiával is vizsgáltam.

Az auditív-vizuális vizsgálat során négy fonetikai (szókezdő, szó végi, szó belseji intervokális, illetve szó belseji mássalhangzó-torlódásos) helyzetben, valamint izolált képzésben vizsgáltam a beszédhangokat. A lexikai alapú, valódi szavakat használó vizsgálat (Juhász 2007) helyett, amely egyaránt lehet utánmondáson vagy képmegnevezésen alapuló, egy, a logopédiában nem megszokott, logatomokra épülő módszert alkalmaztam. Valamennyi érintett logatomot a [a:], [i:], [u:] vokálisok felhasználásával, illetve mássalhangzó-torlódás esetén a [m] hang betoldásával hoztam létre. Így például a [s] hang esetén a kísérleti személyek által kiejtett hangsorok a következők voltak: [sa:]-[si:]-[su:], [a:s]-[i:s]-[u:s], [a:sa:]-[i:si:]-[u:su:], [a:msa:]-[i:msi:]-[u:msu:], [s]. Ehhez hasonlóan például a palatális beszédhang esetében pedig a következő logatomokat ejtették ki a beszélők: [ja:]-[ji:]-[ju:], [a:j]-[i:j]-[u:j], [a:ja:]-[i:ji:]-[u:ju:], [a:mja:]-[i:mji:]-[u:mju:], [j]. A vizsgálat utánmondással történt.

Az elemzés során a normatívnak tekintett képzéshez képesti képzési hely-eltéréseket figyeltem meg és rögzítettem (pl. interdentális, addentális, laterális beszédhangejtés) valamennyi beszédhang esetében. A beszédhangok vizsgálatakor a magyar „artikulációs normához” viszonyítottam (Kovács–Rehák 2013).

E szerint a norma szerint az egyes beszédhangokat (lingvális ejtésű mássalhangzók) a következők jellemzik. Az **alveolárisok** ([t], [d], [n], [l], [r], [s], [z], [ʃ]) ejtésekor a nyelv érintkezik a fogmedri területtel. A **posztalveolárisok** ([ʃ], [ʒ], [ʧ]) esetében a nyelvhat érintkezik a fogmeder hátsó részével. A palatálisok ([c], [j] [ɲ]) esetében a nyelvhatnak és a kemény szájpadnak az érintkezése valósul meg (Chrystal 2003). Vassné Kovács (2008) leírja, hogy az előbb felsorolt beszédhangokra jellemző hangtorzítás lehet a képzés helyének megváltozása. Az egyik ilyen képzési hely-változás az interdentális ejtés, mely során a nyelv a két fogsor közé csúszik. Frint (1982, idézi Kovács–Rehák 2013) fogközi selypességnek nevezi ezt a jelenséget, és összefüggésbe hozza a szabálytalan nyelvműködés következtében kialakuló nyitott harapással.

Az addentális (fognyomásos) ejtést a Vassné Kovács (1998) az [s], [z], [ʃ], [ʒ], [ʧ] beszédhangokra vonatkoztatva említi, illetve ezeknél a hangoknál az interdentális, addentális ejtés mellett még a stridens, laterális (oldalirányú), lateroflexus (oldalirányú, majd felpattanó), továbbá a palatális (kemény szájpad területén képzett) és a nazális (orrhangú) hangtorzításokat különbözteti meg. A palatálisok ([c], [j] [ɲ]) esetében a nyelvhat érintkezik a kemény szájpadal. A [c] és [j] torzított képzésénél Vassné Kovács (2008) a laterális vagy oldalnyitással képzett változatot említi. Az [ɲ] „hibás képzésére” az annak a képzési helyén megjelenő [ɲ]-szerű orrhangú zárhangot említi meg. A [t], [d] hangoknál ugyanez a szakirodalmi forrás interdentális, laterális és dorzális képzésről beszél, míg az [ɲ] hang esetében pontatlan képzés alatt nazooralisan ejtett [z]-szerű vagy [l]-szerű hangról. Az [l] képzési jellemzőjének hangtorzítás esetén az

egyoldali, az interdentális, a dorzális és a palatalizált ejtést említi. Az előzőekben említett, hangtorzításra utaló beszédhanghibák részletes bemutatása nem jelenik meg az idézett szakirodalomban a megnevezésen túl. Ugyanakkor más forrás „nyelvlökéses nyelés” esetén az alábbi beszédhanghibákról tesz említést: interdentális ejtés a [t], [d], [n], [l], [r], [s], [z], [ts], az [ʃ], [ʒ], [tʃ], valamint a [c], [j] [ɲ] hangoknál, addentális ejtés a [t], [d], [n], [l] hangoknál (Vassné Kovács et al. 2015). Kovács és Rehák (2013: 42) Frint (1982) nyomán leírja, hogy addentális ejtés esetén a nyelv elülső része a metszőfogak lingvális felszínéhez nyomódik. Oldalképzés (egy- vagy kétoldali) esetén „a levegő egy vagy két oldalon a premolárisok irányába távozik” (Kovács-Rehák 2013:42). Sem interdentális, sem addentális, sem oldalképzés esetén nem alakul ki pl. az [s], [z], [ts] hangokra jellemző középvájulat. Itt jelenik meg a stridens típusú hangtorzítás (füttyszerű ejtés) részletes kifejtése, melyben a nyelv által felvett elülsőbb helyzetben a vájulat szűkebb vagy tágabb lesz, és a beszédhang ejtése éles hanghatásúvá válik. Palatális ejtés esetén a nyelv hátrébb helyezkedik el, és a létrehozott vájulat szélesebb, emiatt a beszédhang ejtése tompább hanghatású.

Bolla (1996 166) az egyes beszédhangok létrehozásához szükséges képzőszervi konfigurációt az alábbiak szerint határozza meg: [t]: apiko-dentioalveoláris (nyelvheggyel a fogak és fogmeder területén képzett), [d], [n], [l], [r]: apiko-alveoláris (nyelvheggyel a fogmeder területén képzett), [ʃ]: apiko-alveoprepalatális (nyelvheggyel a fogmeder és a szájpad elülső részén képzett), [ʒ], [ʒ]: apikopredorzo-alveoprepalatális (nyelvheggyel és a nyelv hát elülső részével a fogmeder és a szájpad elülső részén képzett), [s], [z], [ts]: predorzo-dentioalveoláris (a nyelv hát elülső részével a fogak és a fogmeder területén képzett), [c], [j] [ɲ]: dorzo-palatális (nyelvháttal a szájpad területén képzett).

Minden beszélő minden beszédhang ejtésére egyetlen értékelést kapott, tehát nem külön-külön értékeltem a beszédhangokat minden egyes hangsorban, hanem együttesen. Normatívnak tekintetem a beszédhangejtést akkor, ha a logatomok ejtése minden egyes esetben annak bizonyult. Nem normatívnak tekintetem a beszédhangejtést akkor, ha a logatomok mindegyikében beszédhanghiba jelent meg. Inkonzekvensnek tekintetem a beszédhangejtést akkor, ha normatív és a nem normatív beszédhangejtés is előfordult az adott beszédhang ejtése során (pl. inkonzekvens unilaterális ejtés), illetve akkor, ha legalább két eltérő jellegű nem normatív ejtismód is megjelent rendszerszerűen, azaz a fonetikai helyzettől függően (pl. addentális és interdentális ejtés).

A „normatív” ejtés kérdése különösen kritikus a [r] hang esetében, melynek megvalósulásáról a magyar logopédiai és fonetikai szakirodalom merőben eltérően vélekedik. A logopédia azt feltételezi, hogy a rövid [r] legalább két-három perdületű pergőhang (Thoroczky 2011), és ha ennél kevesebb a perdületszám, az a renyhe, kevésbé koordinált nyelvműködés következménye, így beszédhanghibának minősül. A régebbi fonetikai szakirodalom szerint (az előbbiekkal némiképp összhangban) a rövid [r] ejtése 4, a hosszú pedig 6 perdülettel valósul meg (vö. Kempelen 1791/1989, idézi Gósy 2008). Frissebb kísérletes adatok szerint azonban a rövid [r] tipikus beszédűek esetében is általában legfeljebb egyperdületű, azaz egyetlen érintkezéssel jön létre a nyelv és a szájpad között. Gósy (2008) vizsgálata szerint a fonológiai rövid /r/-ek maximum két perdülettel valósultak meg a vizsgált beszélők esetében, míg egy későbbi, frissebb elemzés szerint az eseteknek több, mint 90%-ában legfeljebb egy perdülettel valósult meg a rövid [r] a kísérletben elemzett 9 beszélő ejtésében (Kóródy 2018). A magyarban a leggyakrabban tapasztalható [r]-megvalósulásokat tehát a logopédia „hibásnak” tekintí. Emellett megjegyzendő az is, hogy a logopédiában a perdületszám auditív-vizuális alapú megállapítása sem tekinthető tökéletesen objektívnek, hiszen ahogyan arra például Gósy (2008) is reflektál, létezik egy ún. „percepciós pergőhang”. A percepciós

pergőhang arra a jelenségre utal, amikor a pergőhang valójában pergetés (érintkezés) nélkül jött létre, de a megelőző, valamint a következő beszédhang intenzitásváltása miatt a hallgatóban mégis a pergőhang érzete jelentkezik. Gósy (2008) szerint a mai magyar általában csak egy-két perdülettel megvalósuló [r] ejtése közelebb áll a legyintőhang artikulációjához, mint a pergőhangéhoz. A legyintőhangot úgy határozza meg, hogy fél, illetve egy perdületet tartalmaz.

Dhananjaya (2012) szerint folyamatos spontán beszédben a pergőhangok általában kevesebb, mint három ciklusból (másként perdületből) épülnek fel. A [r] hangok egy ciklusának tekintünk egy záródást és nyitódást (closure-opening cycle) (Dhananjaya 2012: 3142). Emellett előfordul az is, hogy a pergés (trilling) hiányzik, ilyenkor a beszédhang ejtése közelít az approximánshoz.

A fenti okokból én a jelen vizsgálatban beszélőnként minősítettem az [r] megvalósításokat „nem normatív” vagy „normatív” címkékkel, tehát egy beszélő csak egyetlen minősítést kapott az [r] ejtésével kapcsolatosan. „Nem normatívnak” akkor tekintettem a beszélő [r] ejtését, ha azt tapasztaltam, hogy az „[r] izolált ejtésében” hiányzik a nyelvhegyi pergés, tehát akkor, ha a kísérleti személy feladata az volt, hogy hozza létre a nyelvhegyi pergetést, de erre nem volt képes. Fontos megjegyezni azonban (és erre utal az idézőjel), hogy ezzel lényegében nem a rövid magyar [r] ejtésének normatív voltát minősítettem, hanem azt, hogy az adott beszélő képes volt-e egyáltalán létrehozni az [r]-féle hangok ejtéséhez szükséges nyelvhegyi pergetés artikulációs gesztusát.

A logatomokkal vizsgált beszédhangejtést a kísérleti személyek spontán beszédére irányuló megfigyelésekkel is kiegészítettem, azaz figyeltem a beszélő kiejtését a teljes kísérleti idő alatt, és a minden a kísérleti feladatokon túl tapasztalt ejtésbeli sajátágot is feljegyeztem.

A [t], [s], [ʃ] beszédhangok palatográfiás vizsgálata során a nyelv befestését követően a palatumon és a dentális területen létrejött festékes lenyomatot figyeltem meg. A létrejött kontaktusmintázatokat Bolla (1995) ftopalatogramjaival hasonlítottam össze: ezek adták azokat a „normatív” lenyomatokat, amelyeket referenciaként használtam az elemzésben. Itt az adatokat úgy értékeltem, hogy megállapítottam, hogy az ejtés normatív-e, és amennyiben nem volt az, leírtam a normatív mintától való eltérés jellegét. Ilyen módon előfordult addentális (fognyomásos), interdentális (fogközi), laterális (oldalirányú) ejtés. Az inkonzekvens címkét azok a beszélők kapták, akik az adott beszédhang ejtésében a „nem normatív” ejtés mellett „normatív” ejtést is produkáltak vagy az ejtémód legalább két különböző nem normatív képzést tartalmazott (lásd a korábbiakban).

A vizsgálat négy ülésben zajlott: az első alkalommal az üres nyelés palatográfiás vizsgálatát, valamint a beszédhangok auditív-vizuális elemzését végeztem el, a további három alkalommal pedig egy-egy ülésben beszédhangonként az említett beszédhangok palatográfiás vizsgálatát.

A tesztszemélyek 8 és 9 év közötti gyermekek voltak (5 fő, 2 lány és 3 fiú), akiknél a mintába kerülés feltétele az volt, hogy nyelésük atipikus legyen, ezt a nyelésfunkcióra irányuló auditív-vizuális logopédiai vizsgálattal mértem fel. A fennálló nyelési diszfunkciónak lingválisnak kellett lennie, tehát kizártam az ajaklökéses és ajakszorításos nyelést mutató személyeket. A tesztszemélyek a korábbiakban nem részesültek és aktuálisan sem vettek részt nyeléskorrekcióra irányuló logopédiai terápiában. A kontrollszemélyek (ugyancsak 5 fő) mintába kerülésének feltétele az volt, hogy nyelésük tipikus legyen, ennek megállapítása szintén nyelésfunkcióra irányuló logopédiai

vizsgálattal zajlott. A szupraglottális beszédszervek állapotát nem vizsgáltam rendszeresen, ugyanakkor a palatum, a nyelvtest, a nyelvfék jelentős eltéréseire vonatkozó megfigyeléseimet rögzítettem.

A kontrollcsoport nem, életkor és testmagasság szerint illesztett volt a tesztcsoport-hoz mérten. A teszt- és a kontrollcsoport átlagéletkora egyaránt 8;4 év volt (minimum életkor: 8;2 év, maximum életkor 8;10 év). A testmagasság átlaga az atipikus nyelőknél (azaz a tesztcsoportban) 135,2 cm volt, tipikus nyelőknél (a kontrollcsoportban) pedig 135,0 cm. A vizsgálat eredményeit az életkorban és testmagasságban illesztett beszélő-párok (pl. T1 tesztszemély és K1 kontrollszemély) összevetésében mutatom be.

3 Eredmények

3.1 A nyelésmintázatok palatográfiás elemzése

A nyelésmintázatok palatográfiás elemzése során a befestékezett nyelv által hagyott lenyomatot vizsgáltam a dentális területen, illetve a fogmedernél és a palatumon nyelés közben. Az atipikus nyelők nyelés közben nyelvüket a felső fogsor lingvális felszínéhez nyomták, míg normatív nyelés esetén a festékes lenyomat döntően csak a palatumon jelent meg (1. ábra). Megfigyeltem azonban, hogy atipikus nyelőknél a nyelv előre irányuló mozgása halványabb lenyomatot hagyott a szájpádon.

A kontrollszemélyek a nyelésfunkció során az alsó fogsornál nem hoztak létre festékes lenyomatot, a palatum pedig valamennyi vizsgált esetben befestékeződött, egyes esetekben erőteljesebb mértékben (1. táblázat). A kontrollszemélyek egyikénél lenyomatot figyeltem meg a felső fogsor belső részén, valamint a palatumon is, a többiekénél azonban nem jelent meg dentális festéklenyomat.

A tesztszemélyek egyezést mutattak abban, hogy egyikükénél sem volt tapasztalható festékes lenyomat az alsó fogsor belső részén, tehát mandibuláris nyelvlökéses nyelés (vö. Barrett-féle klasszifikáció, idézi: Vassné Kovács et al. 2015) nem fordult elő. A lenyomatok tanúsága szerint a tesztszemélyeknél a nyelv előre vagy oldalra irányuló mozgása úgy jött létre, hogy közben a nyelv a felső fogsort érintette.

Az atipikus nyelők zömében a felső fogsor elülső, lingvális felszínén hoztak létre lenyomatot. Egy esetben (T2 esetben) laterális érintkezés jelent meg, amely a palatumon oldalsó festékes lenyomatot eredményezett. A palatumon létrejött festékes lenyomatról ugyanakkor megállapítható, hogy ha meg is jelent, jelentősen halványabbnak bizonyult LOMD esetén, mint tipikus nyelők esetében. Ez bár nem tökéletes megbízhatósággal, de utal arra, hogy LOMD esetén kisebb erővel nyomták a kísérleti személyek a nyelvüket a szájpádra, mint a tipikus nyelésűek.

A lenyomatokból arra következtethetünk, hogy a kísérletben a vizsgált atipikus nyelők esetében a nyelv döntően a felső fogsor vagy a két fogsor közötti terület felé végzett előre irányuló mozgást. Ha ezeket a nyelésmintázatok a Barrett tipológiában (Barrett–Hanson 1974; idézi: Vassné Kovács et al. 2015) található kategóriákba próbáljuk besorolni, akkor megállapítható, hogy a kísérletben rendre a felső fogsorhoz nyomott nyelvvel történő vagy mediális nyeléssel találkoztunk. A Barrett-féle kategorizációban mandibulárisnak nevezett, tehát az alsó fogsor belső oldalához nyomott nyelvvel történő nyelés mód nem jelent meg a tesztcsoportban.

1. ábra. A festékes lenyomatok megjelenése nyelés során. A bal oldali kép szemlélteti az atipikus nyelés során létrejött lenyomatot, míg a jobb oldali képen a tipikus nyelés során létrejött lenyomatot látjuk. A középső képen az látható, hogy nincs alsó dentális lenyomat (mely lenyomat a mandibuláris nyelvlökéses nyelésre utalna)

		T1 – K1	T2 – K2	T3 – K3	T4 – K4	T5 – K5
Lenyomat a felső fogsoron	Teszt-személy	nincs	van, laterális	van, elülső	van, elülső	van, elülső
	Kontroll-személy	nincs	nincs	nincs	nincs	van
Lenyomat az alsó fogsoron	Teszt-személy	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
	Kontroll-személy	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Lenyomat a szájpadon	Teszt-személy	van, közép- pen, hal- vány	van, laterá- lisan (de középen nincs)	van, közép- pen, hal- vány	van, közép- pen hal- vány	van, közép- pen, hal- vány
	Kontroll-személy	van, közép- pen, sötét	van, közép- pen	van, közép- pen	van, közép- pen	van, közép- pen, sötét

1. táblázat. A nyelés közben megjelent lenyomat

3.2 A beszédhangejtés jellegzetességei

Az auditív-vizuális vizsgálat eredményei szerint a tipikus beszélők sem ejtették minden esetben normatívan a beszédhangokat (2. táblázat).

A kontrollszemélyek közül K3 esetében bizonytalan ejtést tapasztaltam egyes palatálisoknál, illetve az [r] hang esetében. Ugyanakkor az izolált ejtésben – többszöri próbálkozásra – sikerrel létre tudta hozni az izolált pergetési artikulációs gesztust (2. táblázat), ezért végül normatívnak minősítettem a beszédhangejtést. K5 esetében a hangsorokban egyperdületűnek (tehát a logopédiai megközelítés szerint nem normatívnak) ítélték az [r] ejtését, de a kísérletben ezt sem tekintettem a normatív ejtéstől eltérőnek, mert az izolált ejtés arra utalt, hogy a beszélő képes létrehozni az izolált pergetési artikulációs gesztust.

Alveoláris hangok		Posztalveoláris hangok		Palatális hangok		
Teszt-személy	Kontroll-személy	Teszt-személy	Kontroll-személy	Teszt-személy	Kontroll-személy	
T1 – K1	Addentális [t], [d], [n] Laterális [r] Nem normatív (nem besorolt) [s], [z], [ʦ]	Normatív	Addentális [ʃ, [ʒ], [ʧ]	Normatív	Normatív	Normatív
T2 – K2	Inkonzekvens addentális [n] Inkonzekvens unilaterális [l] Egyperdületű [r]	Nem normatív (nem besorolt) [s], [z], [ʦ]	Normatív	Addentális [ʃ, [ʒ], [ʧ]	Normatív	Normatív
T3 – K3	[r] = [j] hangcsere	Normatív	Normatív	Normatív	Normatív	Nem normatív; hanghelyettesítés és torzítás közti jelenség a [c] = [ʦ]; [j] = [dʒ] esetében
T4 – K4	Addentális [t], [d], [n] Unilaterális [l] Addentális [s], [z], [ʦ]	Inkonzekvens unilaterális [l]	Nem normatív (nem besorolt) [ʃ, [ʒ], [ʧ]	Normatív	Normatív	Normatív
T5 – K5	Interdentális /addentális [t], [d], [n] Interdentális [l]	Nem normatív (nem besorolt) [s], [z], [ʦ]	Normatív	Normatív	Normatív	Normatív

2. táblázat. A beszédhangejtés auditív-vizuális vizsgálatának eredményei (a hangcsereket egyenlőségjellel jelöltem, ahol a bal oldalon a helyettesített, a jobb oldalon pedig a helyettesítő hang áll)

K4 esetében az adatfelvétel során a felső fogsor prognátiás (előre dőlő) jellege miatt felmerült az atipikus nyelés jelenléte, ezt azonban – a fogazati kép ellenére – a nyelés-funkció logopédiai vizsgálata nem támasztotta alá. Esetében inkonzekvensen jelen lévő unilaterális [l] hangot állapítottam meg, ami azt jelenti, hogy az [l] hang ejtésekor nyelvé a felső fogsor bal oldalához nyomta. K2 esetében összesen hat beszédhangot érintett a nem normatív ejtés, ez a kísérleti személy mutatta a legnagyobb kiterjedtségű beszédhanghibákat a tipikus nyelők között.

A kontrollszemélyek a palatális beszédhangokat jelentős részben normatívan ejtették, egyiküknél (K3) a hanghelyettesítés (paralália) és a hangtorzítás (diszlália) közötti jelenséget figyeltem meg a [c] és [j] hangok esetében inkonzekvens jelleggel. Ezt a logopédiai szakirodalom paradiszláliának nevezi.

A jelen vizsgálati mintában azt tapasztaltam, hogy a tipikus nyelők esetében kisebb arányú a beszédhangejtés zavara, ugyanakkor az eredmények azt is alátámasztják, hogy nem kizárt, hogy szabályos nyelésfunkció is előforduljon funkcionális vagy organikus etiológiájú beszédhangejtési zavar, ez utóbbira példaként állítjuk K4-et, ahol az [l]-t érintő hanghibához társulva dentális organikus eltérést is észleltem.

Az atipikus nyelőknél a beszédhangok ejtésében laterális, addentális, interdentális és az alkalmazott kategóriákba nem besorolható nem normatív ejtés jelent meg az auditív-vizuális vizsgálat során mint a normának tekintettől eltérő ejtés. Ebben a csoportban nagyobb arányúnak bizonyult a beszédhangejtés zavara, mint a kontrollszemélyek esetében. T3 a spontán beszédben a [r] hangot konzekvens hangcsereként az approximáns [j]-vel helyettesítette, logatomok utánmondáson alapuló ejtése során azonban a [r] hangot normatívan képezte. A beszédszervi állapot vizsgálatában T3 esetében organikus lingvális eltérést, egészen pontosan feszes, rövid nyelvféket találtam, amely akadályozó tényezőként léphet fel a beszédhang konzekvensen normatív ejtése során, ez tehát magyarázhatja a spontán beszédben tapasztalt hangcserét. T4 mutatta legkiterjedtebben a hanghibákat: addentálisan, azaz a felső fogsor belső oldalához nyomott nyelvvel ejtette a [t], [d], [n] és [s], [z], [ʦ] hangokat, és unilaterálisan, azaz a felső fogsor egyik oldalához nyomott nyelvvel a [l] hangot, és a posztalveolárisok közül a [ʃ], [ʒ], [ʧ] beszédhangokat. T1 esetében addentális [t], [d], [n] és [ʃ], [ʒ], [ʧ], valamint laterális [r] és (nem besorolható) nem normatív [s], [z], [ʦ] hangokat állapítottam meg.

Az atipikus nyelők esetében az alveoláris hangok ejtésének zavara magasabb arányú volt a posztalveoláris hangokhoz képest. Képzési hely tekintetében LOMD esetében az addentális (fognyomásos) képzés jelent meg a legmarkánsabban az alveoláris, illetve a posztalveoláris képzési helyek helyett, tehát rendre a [t], [d], [n], [s], [z], [ʦ], valamint a [ʃ], [ʒ], [ʧ] esetében. T5 esetében a [t], [d], [n] hangok fonetikai helyzetétől függően mutattak inkonzekvensen addentális vagy interdentális (azaz a fogak között kipréselődő nyelvvel létrehozott) ejtést. Egy-egy esetben a [l] és [r] hangok is unilaterálisnak, illetve laterálisnak bizonyultak (alveoláris helyett), azaz a nyelv az említett beszédhangoknál a felső fogsor egyik oldalán valósította meg a hangképzést.

A tipikus nyelők 60 %-ánál fordult elő beszédhanghiba alveoláris hangok esetén, míg az atipikus nyelőknél ez az érték 100 % volt. A posztalveoláris hangokat a tipikus nyelők 20 %-a, az atipikus nyelők 40 %-a képezte nem normatív módon. A tipikus nyelőknél 20 %-osnak bizonyult a palatális beszédhangok nem normatív ejtése, míg az atipikus nyelők mindegyike normatív módon ejtette ezeket a hangokat.

Összesítetten a 14 különböző beszédhangból 11 beszédhangot ejtettek hangtorzítással az atipikus nyelők, mely 78,5%-os beszédhanghiba-előfordulást jelent. Esetükben a palatálisoknál ([c], [j] [ɲ]) nem fordult elő nem normatív ejtés. A tipikus nyelők az

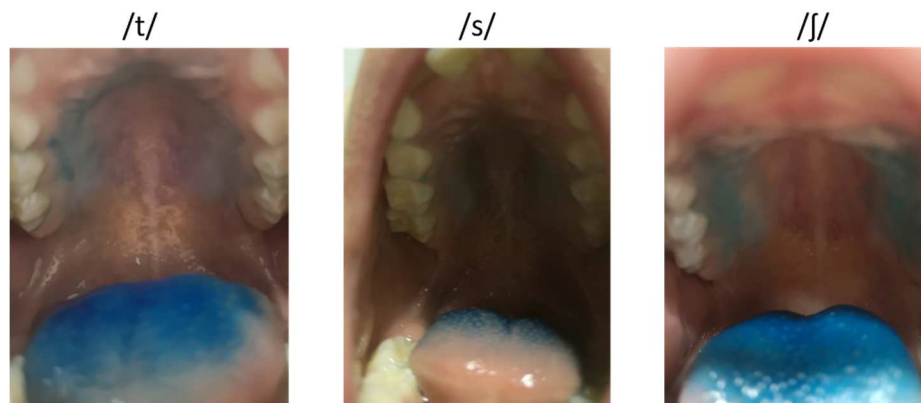
ugyancsak 14 beszédhangból 9-et ejtettek hangtorzítással, mindez 64,2%-os beszédhanghiba előfordulást mutat. A kontrollcsoportban nem állapítottam meg a [t], [d], [n], [r] és [ŋ] hangokat érintő beszédhanghibákat.

Az összesen (5 beszélő × 14 beszédhang =) 70 beszédhang esetében lingvális orofaciális miofunkcionális diszfunkcióban a torzítással ejtett hangok száma 28 volt, azaz 40%. Ebből a legnagyobb arányúnak (22 beszédhang) az alveolárisok, majd a posztalveolárisok (6 beszédhang) bizonyultak, míg a palatálisok ejtése normatív volt. Tipikus nyelőknél összesen a 70-ből 12 beszédhanghibát regisztráltam, ami az ejtett hangok 17,1%-a. A legmagasabb arányt szintén az alveolárisok (7 beszédhang) képviselték, majd a posztalveolárisok következtek (3 beszédhang), a legalacsonyabb arányt a palatálisoknál (2 beszédhang) találtam.

Tipikus nyelők esetében három esetben inkonzekvens ejtémód is megjelent, amely azt jelenti, hogy a logatomoknak csak egy részében ejtették a normatív minta szerint az adott beszélők az adott beszédhangot. Ilyen típusú inkonzekvens ejtémód az atipikus nyelők csoportjában kisebb arányban fordult elő. LOMD esetén a diszláliás ejtés arányaiban 5,6 beszédhang/fő volt, míg szabályos nyelésfunkció esetén (a kontrollcsoportban) az átlag 2,4 beszédhang/fő.

3.3 A beszédhangok ejtésének vizsgálata palatográfiával

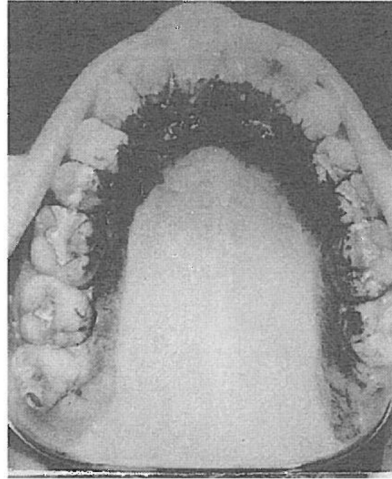
A beszédhangok palatográfiás vizsgálata során az alveoláris felpattanó [t], az alveoláris frikatíva [s], valamint a posztalveoláris frikatíva [ʃ] ejtését elemeztem palatográfiás kísérettel (2. ábra).

2. ábra. A [t], az [s] és az [ʃ] beszédhangok kontaktusmintázatai normatív beszédhangejtés esetén (a normatív ejtés referenciáját Bolla 1995 regisztrátumai képezik)

3.3.1 A [t] hang palatográfiás vizsgálata

A magyar beszédhangok fotalatogramjai az alveoláris vagy dentális hangok esetén a metszőfogak területét jelölik meg mint a képzés helyét, a fotalatogramon (3. ábra) a lenyomat a fogmedri íven figyelhető meg (Bolla 1995). A jelen kísérletben rögzített kontaktusmintázatokat ezekhez a palatogramokhoz viszonyítottam (3. táblázat).

3. ábra. A [t] hang fotopalatogramja (Bolla 1995: 170)

Az auditív-vizuális vizsgálat a kontrollszemélyek csoportjában egy kivételtől eltekintve minden esetben a [t] hang normatív képzését mutatta. Náluk a palatográfiás vizsgálatban is a normatív ejtésre utaló fogmedri lenyomatot figyeltem meg. K5 esetében azonban, akinél a nyelésfunkció vizsgálatában is nem tipikus mintázatot találtam (ugyanis nála dentális és oldalsó szájpadi lenyomat is megjelent), a beszédhangejtés vizsgálata is eltérést mutatott a tipikustól: esetében bár az auditív-vizuális vizsgálat normatív hangejtésre utalt, a palatográfia megmutatta, hogy elülső foglenyomat is létrejött a felső metszőfogak belső oldalán, ami addentális ejtést sejtet (3. táblázat).

	LOMD	Tipikus nyelők
T1-K1	fogmedri lenyomat és dentális lenyomat is (addentális ejtés)	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)
T2-K2	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)
T3-K3	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)
T4-K4	dentális lenyomat a metszőfogakon (addentális ejtés)	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)
T5-K5	dentális lenyomat a metszőfogakon (addentális ejtés)	dentális lenyomat a metszőfogakon (addentális ejtés)

3. táblázat. A [t] hang kontaktusmintázatai zárójelben a lenyomatról kikövetkeztetett ejtismóddal (a normatív ejtés referenciáját Bolla 1995 regisztrátumai képezik)

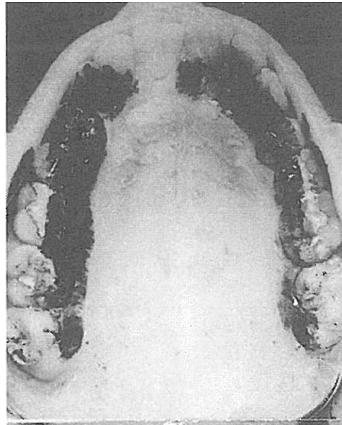
T1 esetében az auditív-vizuális vizsgálattal összhangban a palatográfia is addentális képzést mutatott, ugyanis a normatív ejtésre utaló fogmedri lenyomati ív mellett a felső fogsor belső részén is megjelent festékes lenyomat.

Az auditív-vizuális vizsgálat szerint a [t] hang a tesztszemélyek esetében 60%-ban addentális vagy interdentális és addentális formában jelent meg (utóbbi azt jelenti, hogy a [t] ejtése fonetikai helyzettől függően kétféle volt az adott kísérleti személynél: interdentális vagy addentális). Annál a két atipikus nyelőnél, akinél az auditív-vizuális vizsgálat is a normatívól eltérő ejtést mutatott, a palatográfiai vizsgálatban is a nem normatív ejtésre utaló lenyomatot találtam, mégpedig a felső metszőfogak belső felszínén. Azon kísérleti személyek esetében pedig, akiknél az auditív-vizuális vizsgálat szerint normatív beszédhangejtés áll fenn, a palatográfia is a normatív ejtésre utaló fogmedri lenyomatot mutatott. T1 esetében az auditív-vizuális vizsgálat addentális képzést jelzett, a palatográfia viszont tovább árnyalta ezt a képet úgy, hogy kiderült, hogy az ejtés során megjelenik a fogmedri érintkezés (azaz a normatív ejtésre utaló fogmedri lenyomat), és ez párosul a felső fogsor lingvális (belső) részén is megjelenő érintkezéssel (ugyanis itt is találtam festékes lenyomatot).

Az atipikus nyelők esetében a [t] hang normatív ejtése 40%-ban volt jelen, míg a tipikus nyelők esetében 80%-ban.

3.3.2 Az [s] hang palatográfiai vizsgálata

A [s] hang szintén alveoláris, ami a fotopalatogramok alapján a [t]-hez hasonlóan a fogmedri íven megjelenő lenyomatot mutat (4. ábra).

4. ábra. A [s] hang fotopalatogramja (Bolla 1995: 172)

A palatográfiai elemzés szerint a kontrollszemélyek közül három esetben fogmedri festéklenyomat jelent meg, amely az [s] hang normatív ejtésére utal (4. táblázat). K2 esetében az auditív-vizuális elemzésben nem besorolt nem normatív hangképzést találtam, a palatográfia során pedig kétoldalt intenzívebb festékeződést hagyó lenyomatot észleltem amellet, hogy a fogmedri ív festéklenyomata az elülső dentális részen csaknem hiányzott. Kérdéses, hogy ez a lenyomat egyértelműen normatív ejtésre utal-e, hiszen ez a mintázat jelenik meg a referenciát képző palatogramon (4. ábra), de nem ezt találtam a tipikus nyelő kontrollszemélyek legtöbbszörénél. K5 esetében az auditív-vizuális vizsgálat normatív hangképzésre utalt, ám a palatográfia szerint az elülső dentális

területen is megjelent festékleNyomat, tehát a palatográfia szerint addentális volt K5 [s]-ejtése.

	LOMD	Tipikus nyelők
T1-K1	dentális lenyomat a metszőfogakon (addentális ejtés)	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)
T2-K2	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)	fogmedri lenyomat, de a fogmedri részen jelentősen nyitottabb, bilaterálisan intenzívebb (normatív ejtés?)
T3-K3	dentális lenyomat a metszőfogakon (addentális ejtés)	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)
T4-K4	alig látható festékeződéS, a szájpad extrém mértékben gótikus (normatív ejtés?)	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)
T5-K5	fogmedri lenyomat (normatív ejtés)	dentális lenyomat a metszőfogakon (addentális ejtés)

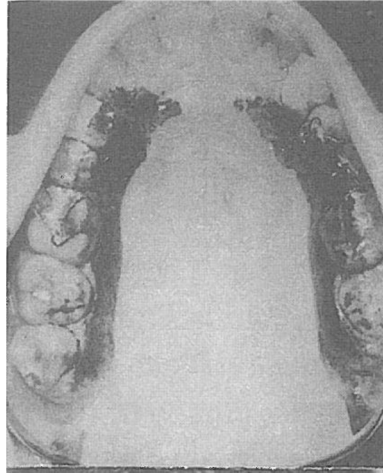
4. táblázat. Az [s] hang kontaktusmintázatai zárójelben a lenyomatról kikövetkeztetett ejtési móddal (a normatív ejtés referenciáját Bolla 1995 regisztrátumai képezik)

Az atipikus nyelők csoportjában két beszélő (T2, T5) esetében az auditív-vizuális vizsgálatban normatív beszédhangejtést találtam, amit a palatográfia megerősített (ugyanis náluk a létrejött festékes lenyomat a fogmeder területét érintette). T3 esetében azonban, ahol normatív ejtésűnek minősítettem az [s] hangot az auditív-vizuális vizsgálatban, a palatográfia során a fogmedren túlnyúló, azaz az elülső dentális részt is teljes mértékben érintő, tehát addentális képzésre utaló lenyomatot regisztráltam. T1 esetében az auditív-vizuális vizsgálatban nem besoroltam nem normatív hangképzést állapítottam meg, de esetében a palatográfia addentális képzést fedett fel, hiszen az elülső dentális rész teljes festékeződéSét figyelhettem meg. Végezetül T4 esetében, akinél az auditív-vizuális elemzés addentális [s] ejtését fedte fel, a palatográfiai vizsgálatban nem kaptam értékelhető adatot. Esetében ugyanis palatális organikus eltérés, azaz gótikus szájpad volt megfigyelhető, és minden bizonnyal ez okozta azt, hogy az ejtés közben nem jött létre lenyomatot hagyó érintkezés a nyelv és a szájpad között.

Az atipikus nyelők esetében a [s] hang normatív ejtése 40%-ban volt jelen, míg a tipikus nyelők esetében 60%-ban, ugyanakkor mindkét vizsgált csoportban 20-20%-os volt a bizonytalanul megítélhető beszédhangejtés aránya.

3.3.3 Az [j] hang palatográfiai vizsgálata

Az egyes beszédhangokra irányuló vizsgálat utolsó részében a posztalveoláris frikatíva [j] hang ejtésére irányuló palatográfiai vizsgálatot végeztem el (5. táblázat), mely a referenciául szolgáló palatogram szerint kétoldali, nem teljes ívű festékes lenyomatot eredményez a szájpadon, és amely lenyomat eleje hátrébb helyezkedik el, mint azt az alveolárisok esetében megfigyeltük (5. ábra).

5. ábra. A [j] hang fotopalatogramja (Bolla 1995: 173)

	LOMD	Tipikus nyelők
T1-K1	kétoldali lenyomat, de a fogakra is kiterjed (nem normatív ejtés)	a kétoldali lenyomat a fogmedri rész jobb oldalán magasabbra zárva (normatív ejtés)
T2-K2	kétoldali lenyomat (normatív ejtés)	kétoldali lenyomat (normatív ejtés)
T3-K3	kétoldali lenyomat (normatív ejtés)	kétoldali lenyomat (normatív ejtés)
T4-K4	a fogmedri ívnél teljes zárás (nem normatív ejtés)	kétoldali lenyomat (normatív ejtés)
T5-K5	kétoldali lenyomat (normatív ejtés)	kétoldali lenyomat (normatív ejtés)

5. táblázat. Az [j] hang kontaktusmintázatai zárójelben a lenyomatról kikövetkeztetett ejtési-móddal (a normatív ejtés referenciáját Bolla 1995 regisztrátumai képezik)

Valamennyi kontrollszemély esetében a normatív nyeléshez a normatív ejtésre utaló festéklenyomat társult (5. táblázat). K1 esetében az auditív-vizuális elemzésben normatív hangképzést állapítottam meg, azonban a palatográfia aszimmetrikus mintázatot tárt fel: azt találtam, hogy a festékes lenyomat a jobb oldali alveoláris íven nagyobb fokú zárást mutatott. Bizonyos szakirodalmi források (Satoko Imai – Ken-ichi Michi 1992) rámutatnak arra, hogy az [j]-féle hangok egyik tipikus ejtési-variánsa az aszimmetrikus ejtés. Éppen ezért az említett lenyomatot normatív ejtésre utaló lenyomatként értékeltem.

K2 esetében míg az auditív-vizuális vizsgálatban addentális ejtést állapítottam meg, a palatográfia során normatív ejtésre utaló lenyomat jött létre.

A beszédhang ejtése a tesztszoportban az auditív-vizuális vizsgálat tanúsága szerint három esetben volt normatív (T2, T3, T5), és ezt a palatográfia is megerősítette (itt is a normatív ejtésre utaló lenyomatot találtam). T4 esetében az auditív-vizuális vizsgálatban nem tipizált diszláliás beszédhangejtést állapítottam meg, a palatográfia során pedig az alveoláris ív teljes zárását tapasztaltam a lenyomaton, ami a diszláliás ejtés jellegéről alkotható képet tovább árnyalja. Az alveoláris ív teljes zárása arra is utalhat, hogy a nyelvhegy előre irányuló mozgást végez, bár nem éri el a frontfogak területét. T1 esetében az auditív-vizuális vizsgálatban addentális hangképzést állapítottam meg, a palatográfia azonban azt mutatta, hogy a normatív ejtésre utaló kétoldali fogmedri lenyomat mellett a fogsorokon is megjelent a festéklenyomatot mindkét oldalon. Ezt a lenyomat mintát emiatt nem minősítettem szabályosnak.

Atipikus nyelők esetében a [ʃ] hang normatív ejtése 40 %-ban volt jelen, míg a tipikus nyelők esetében 100%-ban.

4 Következtetések és kitekintés

A bemutatott kutatásban a nyelésfunkció orális transzportfázisnak nevezett szakaszát és a beszédhangejtést elemeztem palatográfiaival, valamint auditív-vizuális megfigyeléssel. A nyelésfunkcióra irányuló palatográfias elemzésben tipikus nyelés esetén jellemzőnek bizonyult a nyelvnek a palatum területén létrehozott egyértelmű, intenzívebb festékes lenyomata, egy kísérleti személy esetében azonban dentális és szájpadi festékes lenyomatot is találtam. Lingvális orofaciális miofunkcionális diszfunkció esetén jellemzően azt tapasztaltam, hogy a felső fogsor belső-elülső részén jött létre festékes lenyomat, vagyis a nyelv a felső fogsor lingvális felszínéhez nyomódott. Emellett az esetek nagy részében kevésbé intenzív festékes lenyomat a palatum egyes részein (főként középen, ritkábban kétoldalt) is megfigyelhető volt.

Mindebből arra következtethetünk, hogy ha a logopédiai vizsgálat tipikus nyelést is mutat, a palatográfia felfedheti azokat a tüneteket, amelyek nem normatív nyelésre utalnak, tehát a palatográfia nagyon hasznos kiegészítése lehet a logopédiában megszokott, megfigyelésen alapuló diagnosztikának. További következtetésünk lehet az is, hogy bár LOMD esetén a nyelv sok esetben a fogsor lingvális felszínéhez nyomódik, a palatográfiaiból az is kiderül, itt mégsem egyszerűen csak a fogsor és a nyelv kontaktusáról lehet szó. Az is lehetséges ugyanis, hogy a nyelv érinti a szájpadot, mégpedig feltehetően úgy, hogy súrolja nyelés közben (tehát nem ahhoz nyomódik elsődlegesen a nyelv, de érintkezés létrejön).

A logatomokkal végzett beszédhangejtés auditív-vizuális vizsgálata, valamint a beszédhangejtés palatográfias vizsgálata a tipikus nyelőként azonosított kontrollszemélyek esetében is mutattak beszédhanghibákat, de lényegesen kisebb számban, mint az atipikus nyelők esetében. Ez alátámasztja azt a feltételezést, hogy a nyelv a szabályostól eltérő irányú mozgása nyelés közben hatást gyakorol a beszédhangok artikulációs szakaszban zajló képzésére is, valamint rámutat arra, hogy a beszédhangejtési zavarok részben más etiológiával is jelen lehetnek. A vizsgált 14 különböző beszédhangból az auditív-vizuális vizsgálat során atipikus nyelés esetén 11 esetben (78,5%-ban) találtunk beszédhanghibákat, míg a tipikus nyelők esetében 9 esetben (64,2%-ban). Az összesen elemzett 70 beszédhangot tekintve LOMD esetében a beszédhanghiba aránya 40%-os volt, míg ez az arány lényegesen kisebbnek (17,1%) bizonyult a tipikus nyelők esetében. A beszédhangok döntő többségében az auditív-vizuális vizsgálat és a palatográfia hasonló képet mutatott a beszédhangok ejtéséről, azonban megfigyelhettük azt is, hogy

bizonyos esetekben a két vizsgálatból más következtetések voltak levonhatók, és például a palatográfia árnyalta az auditív-vizuális megfigyelésben kapott képet. Ez felhívja a figyelmet arra, hogy a palatográfia mint objektív vizsgálati módszer nagyon hasznos kiegészítése lehet a logopédiai praxisban megszokott vizsgálatoknak.

Azt is megfigyelhettük, hogy a nyelés mintázata összefüggést mutatott a beszédhang ejtésének zavarával, hiszen a fognyomással létrehozott nyelés három kísérleti személy (T3, T4, T5) esetében is együtt járt fognyomásos beszédhangejtéssel: az említett tesztszemélyek mindegyikénél megfigyeltem addentális ejtésre jellemző festékes lenyomatot a [t] hang ejtésekor, illetve egyiküknél az [s] hang esetében is.

A kutatást a jövőben bővíteni kívánom több atipikus nyelő személy bevonásával. Ám az eredmények úgy vélem, hogy már most is haszonnal szolgálhatnak a nyelés és a beszédhangejtés összefüggéseit illetően mind az elmélet, mind a gyakorlati felhasználás számára.

Köszönetnyilvánítás

Hálával és köszönettel tartozom témavezetőmnek, dr. Deme Andreának, aki útmutatásával, valamint az elemzésben nyújtott támogatásával hatékonyan hozzájárult ahhoz, hogy ez a tanulmány elkészüljön.

Irodalom

- Barrett, R. H. – Hanson, M. 1974. *Oral Myofunctional Disorders*. USA: Mosby. 125–133.
- Billings, M. – Gatto, K. – D’Onofrio, L. – Merkel-Walsh, R. – Archambault, N 2018. *Orofacial Myofunctional Disorders*. Elérhető: <http://iaom.com/wp-content/uploads/2018/10/OMD-Overview-IAOM.pdf> (letöltés ideje: 2019. 03. 09.)
- Björk, A. 1960. *Deglutition*. In: Lundstrom, A. (szerk.) *Introduction to Orthodontics*. Stockholm: Ivar Haeggströms Boktryckari Ab.
- Bolla K. 1995. *Magyar fonetikai atlasz*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Brauer, J. S. – Townsend, V. H. 1965. Tongue Thrust Classification. *The Angle Orthodontist*, 35(2): 106–112.
- Chrystal, D. 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Damico, J. S. – Ball, M. J. 2019. *The SAGE Encyclopedia of Human Communication Sciences and Disorders*. USA: SAGE Publications. 1181.
- Dhananjaya, N. – Yegnanarayana, B. – Bhaskararao, P. 2012. Acoustic analysis of trill sounds. *The Journal of the Acoustical Society of America* 131(4): 3141–52.
- Dodds, W. J. – Stewart, E. T. – Logemann, J. A. 1990. Physiology and Radiology of the Normal Oral and Pharyngeal Phases of Swallowing. *AJR*, 154(5): 953–963.
- Dr. Fábrián G. – Gábris K. – Tarján I. 2013. *Gyermekfogászat, fogszabályozás és állcsont-ortopédia*. Budapest: Semmelweis Kiadó
- Havadi-Nagy M. 2020. A szabálytalan nyelésfunkció (orofaciális myofunkcionális diszfunkció) klasszifikációs lehetőségei. In: Bóna Judit – Grácsi Tekla Etelka – Markó Alexandra (szerk.) *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben III. Fonetika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://mersz.hu/nyelv-kultura-identitas-3-fonetika> (letöltés ideje: 2019. 07. 15.)
- Juhász Á. 2007. *Logopédiai vizsgálatok kézikönyve*. Budapest: Logopédia Kiadó KKT.
- Kempelen F. 1791/1989. *Az emberi beszéd mechanizmusa, valamint a szerző beszélőgépezetének leírása*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Kóródy Klaudia 2018. *A magyar pergőhang akusztikai szerkezete VCV kontextusban*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar.

- Kovács E. – Rehák G. 2013. Artikulációs zavar, pöszesség. In: Hirschberg J. – Hacki T. – Mészáros K. (szerk.) *Foniátria és társtudományok II.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem. 41-48.
- Luchsinger, R. – Arnold, G. E. 1965. *Voice-Speech-Language.* Belmont, California
- Mantie-Kozłowski, A. – Pitt, K. 2014. Treating myofunctional disorders: a multiple-baseline study of a new treatment using electropalatography. *American Journal of Speech and Language Pathology*, 23(4): 520–9.
- Mészáros K. – Hacki T. 2013. Nyelés, nyelészavarok. In: Hirschberg J. – Hacki T. – Mészáros K. (szerk.) *Foniátria és társtudományok II.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem. 201–230.
- Oakley-Coles, O. F. 1872. On the Production of Articulate Sound. *Trans. Odontol. Soc. Great Britain*, 1(581): 181–182.
- Patil, S. – Sanjeev, J. – Patil, R. 2017. Malocclusion, Phonetics & Palatography: The Link Express. *Global Journal of Medical Research*. 17(1): 19–24.
- Satoko Imai – Ken-ichi Michi 1992. Articulatory Function After Resection of the Tongue and Floor of the Mouth: Palatometric and Perceptual Evaluation. *Journal of Speech and Hearing Research*, Volume 35, 68-78, Tokyo, Japan.
- Tar É. 2017. *Fonológiai fejlődés, variabilitás, beszédhanghibák.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Thoroczkay M. 2011. *Beszédtechnikai gyakorlókönyv.* Budapest: Holnap Kiadó.
- Vassné Kovács E. (szerk.) 1998. *Logopédiai jegyzet I.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Vassné Kovács E. – Rehák G. – Vízkelety T. 2015. *A nyelvlökéses nyelés.* Budapest: Eötvös József Kiadó.

Ismétlések enyhe értelmi fogyatékossgal élők spontán beszédében

Jankovics Julianna¹, Garai Luca²

¹ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, ²ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet
jankovicsjuli@gmail.com, garailuca@gmail.com

Kivonat: A megakadásjelenségek kutatása egyre nagyobb szerepet kap a nyelvtudomány egyes területein, ám ezeket a jelenségeket elsősorban a tipikus fejlődésű gyermekeknél és felnőtteknél vizsgálják. A tanulmányban enyhe értelmi fogyatékossgal élő fiatal nők spontán beszédében vizsgáljuk az ismétlések két csoportját (amelyek közül a fluens ismétlések nem, csak a hezitáló ismétlések tartoznak a megakadásjelenségek körébe), és ezeket hasonlítjuk össze a nemben és korban illesztett kontrollszemélyek értékeivel. Kutatási kérdéseink az ismétlések két fajtájának előfordulására, a megismételt szavak, szótöredékek szófajára, valamint az ismételt szavak szótagszámára irányulnak. A kutatási eredmények bemutatják, hogy milyen tendenciák mutathatók ki az adatközlői csoportokban. Mind az enyhe értelmi fogyatékossgal élőkénél, mind a kontrollszemélyekénél a hezitációs jelenségek fordultak elő nagyobb arányban, és az ismétlésnek ez a fajtája valósult meg a legnagyobb arányban szünettel, mindkét csoportban. A különböző szófaji csoportokat tekintve elmondható, hogy mindkét csoport esetében leginkább az alapszófajú szavak ismétlődtek meg.

1 Bevezetés

A megakadásjelenségek, amelyek a beszéd természetes jelenségei, minden beszélőnél előfordulnak (Levelt 1989). Ezekkel a jelenségekkel többféle tudományterület is foglalkozik, úgymint például a pszichológia, a pszicholingvisztika, a neurológia, a kriminológia, a gyógypedagógia (Roberts et al. 2009) és természetesen a nyelvtudomány. A megakadásjelenségek meghatározása nem egységes. A jelen tanulmányban a Lickley-féle (2015) meghatározást vesszük alapul, amely szerint ezek a jelenségek akkor fordulnak elő, amikor a beszélő hibát ejt, kijavítja önmagát vagy kifejezési nehézségei adódnak beszéd közben.

A megakadásjelenségek megjelenése számos tényező függvénye. Ilyen lehet a beszéd stílusa és típusa (Beke et al. 2015), tempója (Krepsz 2015), a beszélő életkora (Bóna 2015), továbbá például a mondanivaló témája is (Robert et al. 2009).

Jankovics Julianna – Garai Luca: Ismétlések enyhe értelmi fogyatékossgal élők spontán beszédében. In Várad Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Grácz Tekla Etelka (szerk.): Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 51–63. doi: 10.18135/Alknyelvdok.2020.14.4.

A megakadásjelenségek csoportosítása sem egységes. Robin J. Lickley (2015) alapvetően két csoportra bontja ezeket a jelenségeket, hezitálásokra és hiba típusú jelenségekre. Míg az előbbiek azokban az esetekben fordulnak elő, amikor a beszélő még bizonytalan a mondandójában és mintegy időnyerés céljából használja ezeket, addig a hiba típusú megakadások a beszélő szándékának nem megfelelő realizációja esetén és a nyelv szabályainak be nem tartásakor jelentkeznek. E szerint a kategorizáció szerint a hezitációs jelenségek ('hesitations') közé a nyújtást, a néma és a kitöltött szünetet, valamint az ismétléseket soroljuk. Az ismétlések között az ún. fluens ismétléseket (céljuk a nyomatékosítás) és a hezitáló ismétléseket (céljuk az időnyerés) tartjuk számon. A megakadásjelenségek másik csoportjába, a hiba típusú jelenségek ('repairs') közé tartozik a beillesztés, a helyettesítés, valamint a törlés (Lickley 2015). A magyar irodalomban Gósy (2005) kategorizációját használják a megakadásjelenségek osztályozásakor. Gósy a bizonytalanságból adódó megakadásjelenségek közé a néma szünetet, a kitöltött szünetet, az ismétlést, a töltelékyszót, a nyújtást és az újraindítást sorolja. A hiba típusú jelenségek között a freudi elszólást (nem szándékozott közléselem kimondása), a malapropizmust (egy szónak más jelentést tulajdonít a beszélő), a grammatikai hibát, a kontaminációt (szövegyülés), a "nyelvem hegyén van" jelenséget, a téves szótalálást, az újraindítást, valamint az anticipációt (a beszédflow későbbi elemének előreugrása), a perszeverációt (egy már elhangzott nyelvi elem újbóli előfordulása), a metatézist (hangcsere), a nyelvbotlást, a betoldást és a helyettesítést tartja számon (Gósy 2005).

A jelen tanulmány középpontjában az ismétlések állnak. Lickley (2015) klasszifikációja szerint tehát az ismétlések a hezitációs jelenségek csoportjába sorolhatók. A prozodikus jellemzők (a szerző ezt nem fejti ki) segíthetnek abban, hogy megkülönböztethessük a fluens ismétléseket a nem fluens esetektől. A **fluens ismétlések** nem tekinthetők megakadásjelenségeknek, ezek a jelenségek retorikai szereppel bírnak, céljuk a mondanivaló nyomatékosítása, ezért tudatos és tervezett a használatuk; általában szünetek nélkül valósulnak meg. A **hezitáló ismétlések** megakadásjelenségek, céljuk, hogy időt biztosítsanak a beszélőnek a tervezésre, ezért nemritkán néma vagy jellel kitöltött szüneteket is tartalmaznak. Számos tanulmány szerint a leggyakoribb megakadásjelenség az ismétlés (pl. Lickley 1994, Shriberg 1994, idézi Lickley 2015). Magyar adatok szerint lényegesen ritkábban fordul elő, mint a hezitálás. Gósy (2003) 18 felnőtt beszédét elemezve azt találta, hogy a beszélők 83,3%-nál fordult elő ez a megakadástípus, de ez az ún. bizonytalansági megakadásoknak nem érte el a 20%-át. Bóna (2014) 20 fiatal spontán beszédanyagában átlagosan 50 szavanként adatolt ismétlést. Levelt 1983-as leírása szerint az ismétlés három részből épül fel: első kimondás, második kimondás és a kettő közötti a szerkesztési szakasz, melynek hossza 0 ms-tól akár 2909 ms-ig is terjedhet (Gyarmathy 2009).

Az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek és felnőttek beszédében is többen vizsgálták már a megakadásjelenségeket. Értelmi fogyatékossgal élőknek azt a személyt tekintjük, akinek az intelligenciája az átlagos övezet alatt helyezkedik el (vö. BNO-10 1995, ICD-11 2018), kimutathatók nála az adaptív funkciók gyengeségei, illetve az értelmi fogyatékos állapot 18 éves kor előtt is jelen van (Hodapp–Dykens 2003). A jelen tanulmányban az értelmi fogyatékossgal terminust a 2012-ben hatályba lépett a Sajátos nevelési igényű gyermekek óvodai nevelésének irányelve és a Sajátos nevelési igényű tanulók iskolai oktatásának irányelve kiadásáról szóló EMMI-rendelet alapján használjuk. Az értelmi fogyatékossgal élőknel az általános ingerfeldolgozó funkciók gyengesége befolyásolja a nyelvi produkciót és percepciót (Lukács–Kas 2014). Náluk

a gyakran fennálló megkésett beszédfejlődés mellett jellemző a hangok képzési torzítása, a különböző beszédzavarok (Frint 1982, Radványi 2005), valamint a különböző anatómiai és fiziológiai eltérések (vö. például Kent–Vorperian 2013).

Shriberg és Widder (1990) egy korábbi adatbázist felhasználva összesen negyven, 20 és 50 év közötti, különböző etiológiájú és súlyosságú értelmi fogyatékossgal élő felnőtt beszélő beszédmintáit (véletlenszerűen kiválasztott 12-12 megnyilatkozás) vették össze, majd ezeket az értékeket megkésett beszédfejlődésű gyermekek adataival is összehasonlították. Vizsgálatukban az ismétlésekre, a téves kezdésekre, a nyújtásokra és a hallható belégzésre, mint megakadásjelenségekre tértek ki. Eredményeik szerint a megnyilatkozásokban található összes ismétlést és téves kezdést tekintve 100%-nak (a két csoportban előforduló jelenségek összessége) az értelmi fogyatékossgal élőknel e két jelenség aránya 22% volt, a megkésett beszédfejlődésű gyerekeknél pedig 78%-ot tett ki az ismétlés és a téves kezdés. A nyújtás és a hallható belégzés esetében megfordultak az arányok, az összes adatot tekintve 100%-nak az értelmi fogyatékossgal élők és a gyermekek esetében 87%-13%-os volt az előfordulási arány. Van Borsel és Tetnowski (2007) összefoglaló írásukban különböző genetikai szindrómával (Down-szindróma, Prader–Willi szindróma, Tourette-szindróma, Turner-szindróma) élő személyek beszédében található fluens megakadások lehetséges okait, az értelmi fogyatékossgal együtt járó beszédbeli tüneteket tárgyalták. A szerzők megkülönböztetik egymástól a fluens megakadásokat ('fluent breakdowns') a dadogásjellegű megakadásoktól ('stuttering-like disfluencies'). Az utóbbiakhoz sorolják a szótöredék-ismétléseket, az egy szótagos szóismétléseket, a nyújtást és a blokkokat (Yairi 1996, ASHA 1999, idézi Van Borsel–Tetnowski 2007). Van Borsel és Tetnowski több tanulmányt is példaként említenek, amelyekben a Down-szindrómás személyek beszédében található megakadásokat elemezték. Az idézett Cabanas-tanulmány (1954) szerint a Down-szindrómásoknál jellemzően hezitációk és ismétlések fordulnak elő, míg Willcox 1988-as vizsgálatában többek között hang-, szótag-, szó- és szó szerkezetek ismétlései, valamint nyújtások jellemezték leginkább a beszédet. Defloor és munkatársai (2000) 9 és 20 éves kor közötti, összesen 15 fő Prader–Willi szindrómával élő fiattal készítettek vizsgálatot, melyben négy beszéd típusban: spontán beszéd (a napi rutin elmesélése), ismétlés (szavak és mondatok visszamondása), monológ (képek alapján történő mesélés) és automatikus sorozat (a hét napjainak és a hónapok neveinek felsorolása) vizsgálták a megakadások gyakoriságát és típusait. Eredményeik szerint minden kísérleti személynél előfordultak például szótöredék-, szó- és szó szerkezet-ismétlések. A megakadások összességét nézve a legtöbb megakadásjelenség tartalmas szavakban fordult elő, míg a teljes szóismétlések gyakrabban érintették a funkciószavakat a tartalmas szavakhoz viszonyítva. Összesen harminc, 6 és 27 év közötti kronológiai korban lévő Williams-szindrómás (WS) emberrel készítettek kutatást Rossi és munkatársai (2011). A 39 tipikus beszédfejlődésű személlyel való összehasonlításban megállapították, hogy a WS személyek esetében szignifikánsan gyakoribbak a megakadásjelenségek, elsősorban az ismétlések és a szünetek. Coppens-Hofman és munkatársai (2013) enyhe és közép súlyos értelmi fogyatékossgal élő, nehezen érthető beszédű felnőttek 2 és 6 perc időtartam közötti spontán beszéd mintáit elemezték. Vizsgálatuk célja az volt, hogy megállapítsák, a kísérleti személyek beszédében inkább hadarásra vagy dadogásra jellemzőbb jelenségek találhatók-e. Eredményeik szerint a hadarás sokkal inkább jellemző ennél a beszélői csoportnál a dadogás mértékéhez képest.

Korábbi kutatásunkban (Jankovics–Garai 2019) tíz enyhe értelmi fogyatékossgal élő nő, illetve tíz nemben és korban illesztett kontrollszemély hezitációs (néma és kitöltött szünet, ismétlés) és hiba típusú (beillesztés, helyettesítés, törlés) jelenségeit elemeztük, az interjú esetében az első 300, a képleírás feladatában pedig az első 100 szótagra kiterjedően. Eredményeink szerint mind az interjú, mind a képleírás beszéd típusában az értelmi fogyatékossgal élőknel fordult elő több hezitációs jelenség. Az interjúban a kontrollszemélyeknel, a képleírásban az értelmi fogyatékossgal élőknel jelentek meg nagyobb arányban a hiba típusú megakadásjelenségek. A megakadásjelenségek két csoportját összesítve (a néma szünetek nélkül) azt találtuk, hogy míg az interjúban a kontrollszemélyeknel, addig a képleírásban a célcsoportnál fordult elő több megakadásjelenség. Továbbá vizsgáltuk a néma és a kitöltött szünetek arányát is. Az elemzés arra mutatott rá, hogy míg a néma szünet az enyhe értelmi fogyatékossgal élőknel volt gyakoribb, addig a kitöltött szünet a kontroll adatközlőknel fordult elő nagyobb arányban.

A jelen kutatásban enyhe értelmi fogyatékossgal élő nők spontán beszédében vizsgáljuk meg az ismétléseket, és ezeket az eredményeket a nemben és korban illesztett kontrollszemélyek eredményeivel hasonlítjuk össze. Vizsgálatunk fő kérdése az, hogy milyen egyezések és különbségek fedezhetők fel a két csoport ismétléseiben. A fentebb ismertetett irodalmakra részben támaszkodva a jelenlegi tanulmányban kutatási kérdéseket fogalmazunk meg, amelyre az általunk elvégzett vizsgálat alapján igyekszünk válaszokat adni. A kutatási kérdéseink a következő részterületekre irányulnak:

1. Hogyan alakul a fluens ismétlések és a hezitáló ismétlések aránya a két csoport összevetésében? Mivel az előbbi ismétlés tudatosságot igényel, így az a feltételezésünk, hogy az értelmi fogyatékossgal élőknel az időnyerésre szolgáló hezitáló ismétlés, a kontrollszemélyeknel pedig a retorikai szerepű fluens ismétlés fordul elő nagyobb arányban.
2. Milyen szófajú szavakat ismételnek meg a célcsoport és a kontrollcsoport beszélői? Ennél a kutatási kérdésünknel a Defloor és munkatársai (2000) által készített vizsgálatra támaszkodunk, mely szerint a funkciószavakat ismételték meg nagyobb arányban a vizsgálat adatközlői. A viszonyszók csoportjába sorolható szavak, szótöredékek előhívása nem igényel olyan nagy mentális erőfeszítést, ezért feltételezzük, hogy az ismételt szavak, szótöredékek szófaja legnagyobb arányban a viszonyszók csoportjába sorolható mindkét adatközlői csoport esetében.
3. Hány szótagos szavakat ismételnek meg a vizsgálati személyek? Feltételezzük, hogy az értelmi fogyatékossgal élőknel inkább a rövidebb egy-két szótagos szótöredékek, szavak ismétlése, míg a kontrollszemélyeknel a három vagy több szótagos ismétlések jelennek meg nagyobb arányban.

2 Módszertan

2.1 Kísérleti személyek

A jelen vizsgálatban 10 fő enyhe értelmi fogyatékossgal élő nő (minimum életkor: 16,9 év; maximum életkor: 24,11 év; átlagéletkor: 19,5 év) vett részt. Mindegyik enyhe

értelmi fogyatékossgal élő személy egy budapesti speciális szakiskola tanulója. A hangfelvételek rögzítése előtt minden szülő/gyám egy adatlapot és egy beleegyező nyilatkozatot írt alá, melyben többek között beleegyezett abba, hogy a felvételkedészítő megtekintse és anonim módon kezelje a tanuló szakértői bizottság által kiadott dokumentumát. A mentális állapotot a dokumentumokban található BNO-kód és IQ-érték alapján állapítottuk meg. Magyarországon az enyhe értelmi fogyatékossgal kódja az F70 (BNO-10 1995), a nemzetközileg megszabott IQ-érték pedig 50–69 IQ-pont között található (ICD-11 2018). A kutatásban szereplő 10 kontrollszemély nembn és korban illeszkedik az enyhe értelmi fogyatékossgal élőkhoz (minimum életkor: 18,1 év; maximum életkor: 29,1 év; átlagéletkor: 21,7 év). A kutatásban szereplő adatközlők mindegyike magyar anyanyelvű.

2.2 Anyag

A hangfelvételek saját gyűjtésű hanganyagok, amelyek az enyhe értelmi fogyatékossgal élők esetében az iskolában egy csendes teremben, a kontrollszemélyek esetében pedig az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék stúdiójában lettek rögzítve 44,1 kHz-es mintavételezési frekvencián, legalább 16 biten az *Audacity* nevű program segítségével (Audacity Team 2018). A felvételkedészítéshez M-Audio M-TRACK Plus külső hangkártyát és fejmikrofont használtunk. Kétféle szövegtípust rögzítettünk. Az interjúban az adatközlőknek az iskoláról, a munkáról, a családról és a szabadidős tevékenységekről, míg a képleírás feladatában egy nyolc képből álló, fekete-fehér képsorozatról kellett beszélniük. Az utóbbi feladat esetében felhívtuk a figyelmet arra, hogy egy összefüggő történetet meséljenek el. Időkorlátot nem szabtuk meg. A feladatok részben megegyeznek a GABI adatbázisban (Bóna et al. 2014) és a Tóth Andrea (2017) kutatásában használtakkal. Az interjú esetében az első 500, a képleírás feladatában az első 100 szótagot elemeztük. A vizsgált szótagszám meghatározásakor az értelmi fogyatékossgal élő személyek esetében megszámoltuk az összes kimondott szótagszámot, és annak a személynek a szótagszámát vettük alapul, aki a legkevesebbet mondta. Így határoztuk meg az 500 és a 100 szótagos küszöbértéket mindkét csoportban az összehasonlíthatóság érdekében.

2.3 Elemzési módszerek

A felvételeket szakaszszinten annotáltuk a *Praat* szoftverrel (Boersma–Weenink 2018). Az említett két beszéd típusban az ismétléseket vizsgáltuk a következő szempontok szerint. Az ismétléseken belül megkülönböztettük az úgynevezett fluens ismétléseket ('fluent repetitions'; például *nem nem nem nem nem mindig úgy szokott lenni hogy előbb megfogja a lovat*), amelyek nem tartoznak a megakadásjelenségek körébe, valamint a hezitáló ismétléseket ('hesitant repetitions'; például *vissza SIL visszajöttem*). Ez utóbbi példákat tekintettük megakadásjelenségeknek. Elemeztük a szünetek előfordulásának arányát az egyes ismétlésekben (a néma, a kitöltött és a kombinált szünetet együtt számolva). Továbbá elemeztük az ismételt elemek szótagszámát és szófaját. A megismételt elemeket csoportokra osztottuk a három nagy szófaji kategória szerint. Így megkülönböztettük az alapszófajokat (ige, főnév, melléknév, névmás, határozószó, ige-név), a viszonzókat (segédige, névutó, ige-kötő, kötőszó, partikula, névelő, tagadószó)

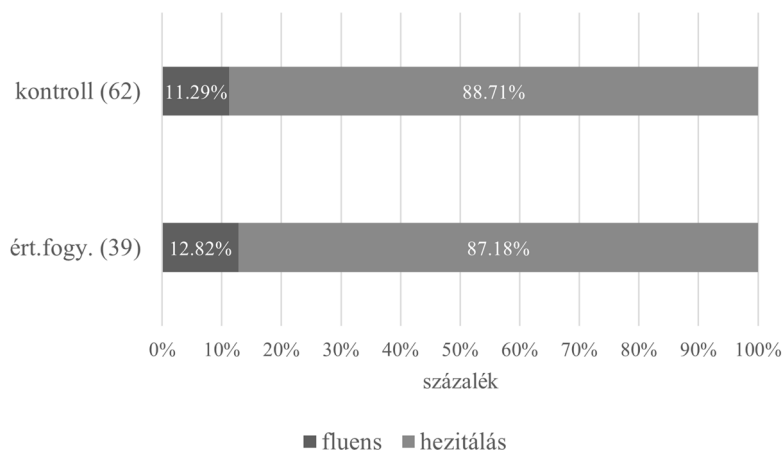
és a mondatszókát (interakciós mondatszó, módosítószó) (Keszler 2000). A vizsgálatban kitértünk még az ismétlések szóstruktúrájára is, vagyis megvizsgáltuk, hogy az egyes esetekben teljes szavak vagy szótöredékek ismétlődnek-e, és ezek tartalmaznak-e szünetet.

3 Eredmények

Az enyhe értelmi fogyatékossgal élő adatközlők hangmintáit elemezve az interjúkban összesen 34 ismétlést találtunk, míg a vizsgált képleírásmintákban 5 ismétlés fordult elő. A kontrollszemélyek esetében 61 ismétlés hangzott el az interjúmintákban, a képleírás szövegtípusában azonban csupán 1 példát találtunk. A képleírásokban előforduló ismétlések kis száma miatt döntöttünk úgy, hogy a két beszéd típusból kinyert példákat együttesen elemezzük a 2. fejezetben említett szempontok szerint.

3.1 Az ismétlések típusai és előfordulási gyakoriságuk

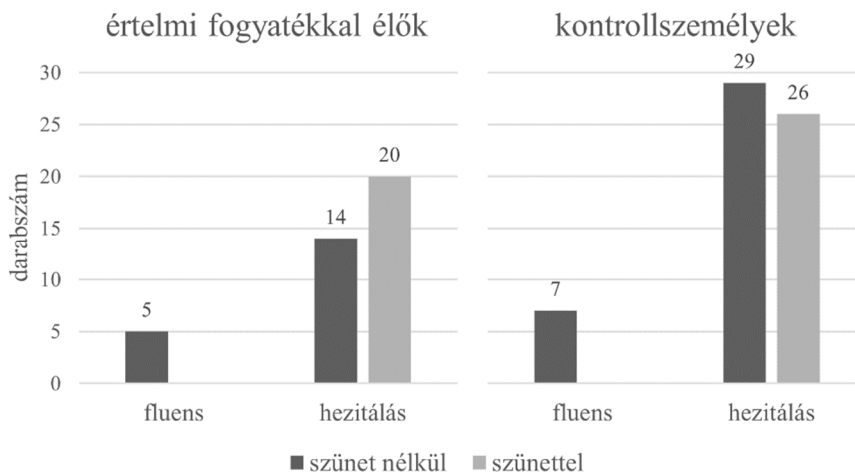
Az ismétlések két típusa közt a következők szerint alakult az előfordulási arány a két adatközlői csoportban. Az enyhe értelmi fogyatékossgal élők mintáiban 5 fluens és 34 hezitáló ismétlés fordult elő. A kontrollszemélyek esetében 7 fluens ismétlés és 55 hezitálás hangzott el. Összességében mindkét adatközlői csoportban a hezitáló ismétlések voltak többségben, a célcsoportnál megállapított ismétlések 88,71%-a, míg a kontrollcsoport ismétléseinek 87,18%-a hezitáló. A fluens és a hezitáló ismétlések száma a kontrollszemélyek esetében volt magasabb, habár az összesített ismétlések függvényében közel azonos arányban fordultak elő fluens ismétlések a két csoportban (az enyhe értelmi fogyatékossgal élő személyek esetében ez 11,29%, míg a kontrollszemélyek esetében 12,82%). Az 1. ábrán összesítve látható az ismétlések két típusának százalékos aránya a két adatközlői csoportra lebontva.

1. ábra. Az ismétlések típusának aránya a két adatközlői csoportban

3.2 A szünet előfordulásának aránya

Az elemzés során megvizsgáltuk, milyen számban fordult elő szünet az ismételt elemek közt (attól függetlenül, hogy az adott szünet néma, kitöltött vagy kombinált). A **fluens** ismétlések mindkét adatközlői csoportban kizárólag szünet nélkül fordultak elő, ami feltételezhetően az ismétlésfajta jellegéből adódik, hiszen a beszélők tudatosan, nyomatékosítás céljából alkalmazzák ezt a típusú ismétlést. Az enyhe értelmi fogyatékkal élők csoportjában több szünetet tartalmazó **hezitáló** ismétlés (20 db, a csoportban előforduló hezitáló ismétlések 58,82%-a) fordult elő, mint szünet nélküli (14 db, 41,18%). A kontrollszemélyek mintáiban valamivel kiegyenlítettebb volt az arány, és ebben a csoportban több szünet nélküli hezitáló ismétlés (27 db, 52,73%) hangzott el, mint szünetet tartalmazó (25 db, 47,27%). A 2. ábra szemlélteti a két adatközlői csoportnál megfigyelt ismétlésekben előforduló szünetek gyakoriságát.

2. ábra. A szünetek előfordulási gyakorisága a két adatközlői csoport mintáiban

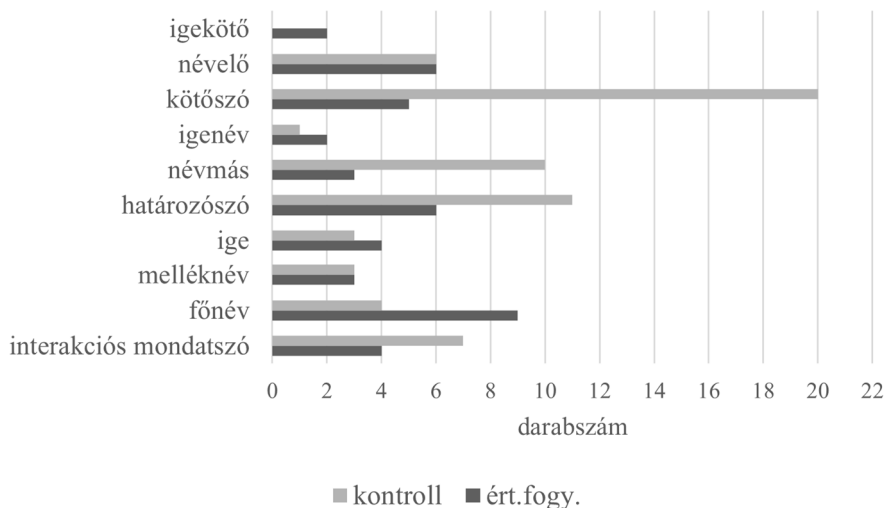
3.3 Az ismétlések szófaja

Az elemzés során rögzítettük a vizsgált ismétlésekben előforduló szavak szófaját. Azokban az esetekben, amikor egy ismétlésen belül több különböző szó, illetve szófaj fordult elő ('kombinált' szófajú ismétlések), külön-külön számoltuk az egyes szófajú szavakat, így például a *meg szeretek* SIL *meg szeretek* hezitáló ismétlésben külön kezeltük a *meg* kötőszót és a *szeretek* igét, ahogy a *sok a sok a* hezitálásban is külön elemként számoltuk a mellékevet és a névelőt. Az enyhe értelmi fogyatékkal élő személyek mintáiban 4, míg a kontrollszemélyeknél 3 kombinált szófajú ismétlést találtunk, ezekben minden esetben két szó szerepelt, így az alábbiakban összesen 44 ismételt szó függvényében vizsgáljuk az adatokat a célcsoportban, míg a kontrollcsoportnál 65 szót csoportosítottunk.

A két adatközlői csoport ismétlései között jelentős különbségek figyelhetők meg a szófaji eloszlás tekintetében. Mindkét csoportnál az **igekötők** és az **igenevek** ismétlőd-

tek a legkevesebbszer, míg az enyhe értelmi fogyatékkal élők ismétlései közül 2-2 előfordulást találtunk mindkét szófajból (ami a náluk vizsgált összes ismételt szó 4,55%-a mindkét esetben), a kontrollszemélyeknél 1 igenév fordult elő (így ez a szófaj az ebben a csoportban vizsgált szavak 1,54%-át teszi ki), csak igekötő ismétlésére pedig nem találtunk példát a kontrollcsoportban. Mindkét adatközlői csoport 3-szor ismételt **melléknévet**, ez a célcsoport ismétléseinek 6,82%-a, míg a kontrollcsoportban talált ismétléseknek a 4,62%-a. Az **igék** tekintetében darabszámba 4:3 volt az előfordulás a célcsoport javára, viszont az összes szó függvényében az igék százalékos aránya az enyhe értelmi fogyatékkal élőkénél 9,09%, míg a kontrollszemélyeknél 4,62%. Hasonló helyzet áll fenn a **névelők**nél, melyek mindkét csoport ismétléseiben 7-szer fordultak elő (ez a célcsoport által ismételt összes szó 13,64%-a, míg a kontrollcsoport ismétléseinek 9,23%-a). Az **interakciós mondatok** 4 alkalommal ismétlődtek a célcsoport (9,09%) és 7 alkalommal a kontrollcsoport (10,77%) hangmintáiban. Ismételt **határozószó** az enyhe értelmi fogyatékkal élő adatközlők mintáiban 6-szor hangzott el (13,64%), míg a kontrollszemélyek mintáiban 11-szer (16,92%).

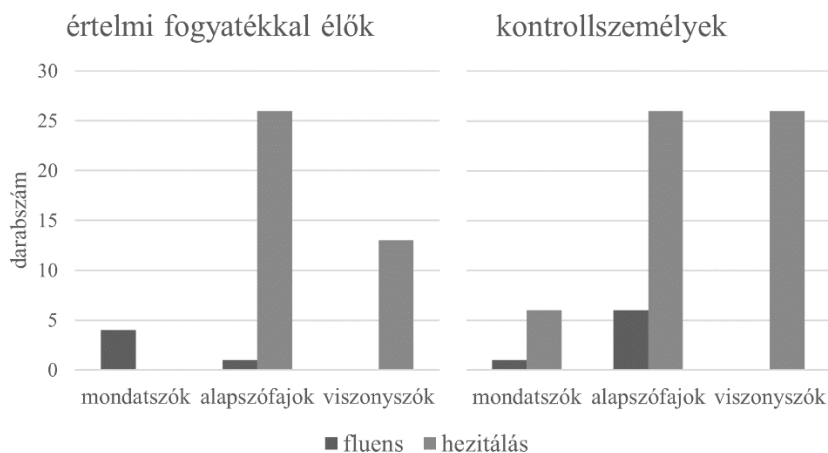
Két olyan szófaj volt, amely jelentősen nagyobb számban fordult elő a kontrollcsoportnál. A **névmások** darabszámba 10:3 arányban a kontrollszemélyeknél ismétlődtek többször az enyhe értelmi fogyatékkal élőkhez képest, és a névmások százalékos aránya a kontrollcsoport által ismételt szavak esetén 15,38%, míg a célcsoportnál 6,82%. A kontrollcsoport ismétléseiben összességében a **kötőszók** fordultak elő legtöbbször, ez a 20 előfordulás az összes kontrollszemélyek által ismételt szó 30,77%-a; a célcsoport által ismételt 5 kötőszó az általuk ismételt szavaknak mindössze 11,36%-a. Ugyanakkor a **főnevek** az enyhe értelmi fogyatékkal élő személyek mintáiban ismétlődtek legtöbbször, a náluk azonosított 9 előfordulás az ebben a csoportban elhangzott összes ismételt szó 20,45%-a; a kontrollszemélyek 4-szer ismételték főnevet, ami a náluk vizsgált szavak 6,15%-a. A 3. ábrán látható az egyes szófajok számszerű előfordulása az egyes adatközlői csoportok mintáiban.

3. ábra. Ismétlések gyakorisága szófajonként a két adatközlői csoportban

Az ismétlések két típusának összehasonlításához csoportosítottuk az adatokat a három nagy szófajcsoport szerint. A **mondatszók** (interakciós mondatszó, módosítószó) ismétlése az enyhe értelmi fogyatékkal élők mintáiban kizárólag fluens ismétlésként valósult meg (4 db), míg a kontrollszemélyeknél 1 fluens és 6 hezitáló mondatszóismétlés történt; ebből a szófajcsoportból szinte mindegyik előfordulás az *igen* vagy *nem* szó egyszeri vagy többszöri ismétlése, az egyetlen ezektől eltérő példa a *persze* *persze* volt az egyik értelmi fogyatékkal élő adatközlőtől. Az **alapszófajok** (ige, főnév, melléknév, névmás, határozószó, igenév) tekintetében mindkét adatközlői csoportban a hezitálások voltak többségben: a célcsoportnál 1 fluens (*nagyon nagyon*) és 27 hezitáló ismétlést (úgy mint *mérlege* SIL *mérlegezni*, *ápoló* SIL *ápolóra*) találtunk az alapszófajok valamelyikéből, míg a kontrollcsoport esetén ugyanebből a szófajcsoportból 6 fluens (ezek mindegyike *nagyon nagyon*) és 26 hezitáló ismétlés (pl. *lá* SIL *látom*, *szívese* SIL *szívesen*) fordult elő. A **viszonyszók** (segédige, névutó, igeekötő, kötőszó, partikula, névelő, tagadószó) közül az enyhe értelmi fogyatékkal élőknel 13 hezitáló ismétlés (úgy mint *hanem* SIL *hanem*, *egy* SIL *egy*), a kontrollszemélyeknél pedig 26 hezitáló ismétlés (például *mint mint*, *és* SIL *és*, *ki kiválogattuk*) fordult elő; ebből a szófajcsoportból nem találtunk fluens ismétlést.

Össességében kijelenthető, hogy mindkét adatközlői csoportban az alapszófajok ismétlődtek leggyakrabban. Az enyhe értelmi fogyatékkal élők az összesen ismételt 44 szóból 4 mondatszót (9,09%), 13 viszonzót (29,55%) és 27 alapszófajú szót (61,36%) ismételték. A kontrollszemélyek 65 ismételt szava közül 7 mondatszó (10,77%), 26 viszonzó (40%) és 32 alapszófajú szó (49,23%). A 4. ábrán látható a szófajcsoportok összesített előfordulása a két adatközlői csoportban, ismétlési típus szerint lebontva.

4. ábra. Az ismétlések típusbeli megoszlása a szófajcsoportok közt a két adatközlői csoport mintáiban

3.4 Az ismétlések szóstruktúrája

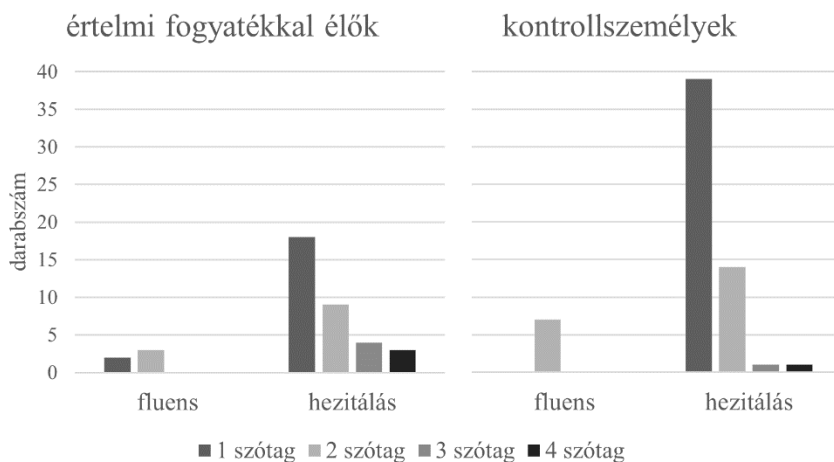
Az elemzés során megvizsgáltuk, hogy a két adatközlői csoportban milyen arányban fordult elő a teljes szavak, illetve szó szerkezetek ismétlése a szótöredékekhez képest a fluens és a hezitáló ismétlések körében. Az enyhe értelmi fogyatékkal élő személyeknél

a talált 39 fluens és hezitáló ismétlés közül 21 (53,85%) tartalmazott teljes egészében megismételt szót vagy szókapcsolatot (például *huszonötös* SIL *huszonötös*), a többi 18 (46,15%) esetben pedig az adott szónak csak töredéke ismétlődött (például *va* SIL *van*), esetenként csak az igekötőt ismételték meg az adatközlők (úgy mint *vissza vissza-jöttem*) vagy csak ismétléskor toldalékolták a megismételt szótövet (például *ápoló* SIL *ápolóra*). Ebben az adatközlői csoportban nem találtunk példát ugyanannak az ismétlésnek a kétszeri előfordulására.

A kontrollszemélyeknél gyakoribb volt a teljes szó vagy szó szerkezet ismétlése a szótöredék ismétléséhez képest. Ennél a csoportnál a talált 62 fluens vagy hezitáló ismétlés közül 51 (82,26%) olyan volt, amelyben az egész szó vagy szó szerkezet megismétlődött (például *sok a sok a, nem* SIL *nem*), míg a fennmaradó 11-ben (17,74%) csak szótöredékek ismétlődtek (például *felső* SIL *felsőket*). Ennél a csoportnál a megállapított ismétlések közt több példát is találtunk a megegyező ismétlésekre. A *nagyon nagyon* fluens ismétlés 6-szor fordult elő a korpuszban, a *hoggy* SIL *hoggy* hezitáló ismétlés 4-szer, a *de de* hezitáló ismétlés 3-szor, az *ami ami* és *a* SIL *a* hezitáló ismétlésekre pedig 2-2 példát találtunk.

3.5 A megismételt elemek szótagszáma

Végül szótagszám szerint is csoportosítottuk az előforduló ismétléseket. Mindkét adatközlői csoportban az egy szótagos ismétlések voltak többségben, viszont az enyhe értelemi fogyatékkal élők ismétléseiben nagyobb volt a szótagszám variabilitása. A fluens ismétlések közül a célcsoportban előfordultak egy és két szótagosak is, míg a kontrollcsoportban csak két szótagos fluens ismétléseket találtunk. A variabilitást illető különbség a hezitáló ismétléseknél szembetűnő leginkább, mivel a célcsoportnál talált 34 hezitáló ismétlés közül 18 egy szótagos (52,94%), 9 két szótagos (26,47%), 4 három szótagos (11,76%), 3 pedig négy szótagos (8,82%); ezzel szemben a kontrollcsoport 55 hezitálása közül 39 egy szótagos (70,91%), 14 két szótagos (25,45%), és csak 1-1 három és négy szótagos (egyenként 1,82%). Az 5. ábra szemlélteti az ismétlések szótagszámra vonatkozó megoszlását a két adatközlői csoportban.

5. ábra. Az ismétlések szótagszáma a két adatközlői csoportban

4 Következtetések

Kutatásunk célja az enyhe értelmi fogyatékossgal élő női adatközlők spontán beszédében található ismétlések vizsgálata volt, és ezeket az eredményeket vetettük össze a nemben és korban illesztett kontrollszemélyek ilyen típusú fluens és hezitáló ismétléseivel. Tudomásunk szerint mindeddig sem a magyar, sem a nemzetközi irodalomban nem végeztek vizsgálatot az ismétlések témakörére fókuszálva az enyhe értelmi fogyatékossgal élő adatközlők körében. A tanulmány elején három fő kutatási kérdésre kerestük a választ.

Az első kérdésünk arra irányult, hogy hogyan alakul a fluens és a hezitáló ismétlések aránya a két csoport adatközlői között. Jelen esetben mindkét adatközlői csoportban közel azonos arányban fordultak elő a fluens és a hezitáló ismétlések. Mindkét csoportban 80% fölötti volt a hezitáló ismétlések előfordulási aránya. Ennek oka a kognitív folyamatok működésében keresendő. Mivel a hezitáló ismétlés célja az időnyerés, ez alkalmas biztosíthat a beszélők számára a megfelelő tervezésre.

A második kutatási kérdésünk a megismételt szótöredékek, szavak szófajára irányult. Eredményeink szerint míg az értelmi fogyatékossgal élő személyek ismétlései legtöbbször az alapszófajok csoportjához sorolt főneveket, addig a kontrollszemélyek ismétlései a viszonyozók csoportjába tartozó kötőszókat érintették nagyobb arányban. Ezek az eredmények (a célcsoportnál nagyobb arányban előforduló főnevek) eltérnek a Defloor és munkatársai (2000) által publikáltaktól, hiszen náluk pont fordítva, a szóismétlések a funkciósavakban (viszonyozók és mondatszók) valósultak meg többször. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a célcsoport beszélői a spontán beszédben leginkább alapszófajú szavakat, azon belül pedig főneveket mondanak ki, így az ismétlés is ezekben megy végbe.

A harmadik kutatási kérdésünk a megismételt szótöredékek, szavak szótagszámára vonatkozott. Ebben az esetben nem nyert bizonyítást a feltételezésünk, mely szerint a célcsoportban az egy szótagos ismétlések, a kontrollcsoportban pedig a három vagy annál több szótagból álló szótöredék- vagy szóismétlések fordulnak elő nagyobb arányban. Mindkét adatközlői csoportban az egy szótagos ismétlések fordultak elő gyakrabban, és az enyhe értelmi fogyatékossgal élőknel tapasztaltunk nagyobb variabilitást az egynél több szótagból álló szótöredék- és szóismétlés tekintetében.

Bár a szünetekre vonatkozóan nem fogalmaztunk meg kutatási kérdéseket, de megvizsgáltuk a fluens és a hezitáló ismétlésekben található néma és kitöltött szünetek jelenlétét is. A jelen vizsgálatban is teljesült Lickley (2015) állítása, amely szerint a nyomtatékosító céllal alkalmazott fluens ismétlések szünet nélkül realizálódnak, míg az időnyerésre is alkalmas hezitáló ismétlésekben nagyobb arányban fordulnak elő néma vagy jellel kitöltött szünetek.

Kutatásunknak két korlátja volt: egyrészt az elemzett 500 és 100 szótagban viszonylag kevés ismétlés fordult elő (vö. 3. fejezet), valamint mindkét adatközlői csoportban nagyok voltak az egyéni különbségek, mind az ismétlések számának, mind a megismételt jelenségek szófajának és szótagszámának tekintetében.

A kutatás további lépései a következők: az adatközlőszám növelésével és a férfi adatközlők bevonásával lehetővé válik egy nagyobb korpusz vizsgálata, ami kiegészítheti, bővítheti a jelenlegi eredményeket. A felolvasásban lévő ismétlések elemzésével még nagyobb rálátásunk lehet az enyhe értelmi fogyatékossgal élők beszédére. A kutatás jelenlegi eredményei hozzájárulnak az enyhe értelmi fogyatékossgal élők beszédprodukciónak részletesebb megismeréséhez.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük a jelen vizsgálathoz biztosított helyszínt és eszközöket az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszékének és az MTA-ELTE Lendület Lingvális Artikuláció Kutatócsoportnak.

Irodalom

- ASHA. 1999. Terminology pertaining to fluency and fluency disorders: Guidelines. *ASHA Special Interest Division 4: Fluency and Fluency Disorders* 41(Suppl. 19). 29–36.
- Audacity Team 2018. (Version 2.3.1). Elérhető: <https://www.audacityteam.org/> (letöltés ideje: 2018. 11. 01.)
- Beke A. – Gósy M. – Horváth V. – Gyarmathy D. – Neuberger T. – Auszmann A. 2015. Megakadások a beszédstílus függvényében: spontán narratívákban és társalgásokban. In: Gósy M. (szerk.) *Diszharmonias jelenségek a beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 85–100.
- BNO-10 1995. *A betegségek és az egészséggel kapcsolatos problémák nemzetközi statisztikai osztályozása*. 10. revízió. 1. kötet. Budapest: Népjóléti Minisztérium.
- Boersma, P. – Weenink, D. 2018. *Praat: doing phonetics by computer* (Version 6.0). Elérhető: http://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html (letöltés ideje: 2018. 09. 01.)
- Bóna J. 2014. Megakadást jelenségek az életkor, a nem és a beszéd típus függvényében. *Beszéd-kutatás 2014*. 123–143.
- Bóna J. 2015. Ismétlések mint megakadások fiatalok, idősebbek és idősek beszédben. In: Gósy M. (szerk.) *Diszharmonias jelenségek a beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 149–169.
- Bóna J. – Imre A. – Markó A. – Váradi V. – Gósy M. 2014. GABI – Gyermeknyelvi beszédAdatBázis és Információtár. *Beszéd-kutatás 2014*. 246–251.
- Van Borsel, J. – Tetnowski, J. A. 2007. Fluency disorders in genetic syndromes. *Journal of Fluency Disorders* 32(4): 279–296.
- Cabanas, R. 1954. Some findings in speech and voice therapy among mentally deficient children. *Folia Phoniatrica* 6(1): 34–37.
- Coppens-Hofman, M. C. – Terband, H. R. – Maassen, B. A. – Van Schroyen Lantman-De Valk, H. M. J. – Van-Zaalen-op't Hof, Y. – Snik, A. F. M. 2013. Disfluencies in the speech of adults with intellectual disabilities and reported speech difficulties. *Journal of Communication Disorders* 46(5-6): 484–494.
- Defloor, T. – Van Borsel, J. – Curfs, L. 2000. Speech fluency in Prader-Willi syndrome. *Journal of Fluency Disorders* 25(2): 85–98.
- Frint T. 1982. Az értelmi fogyatékosok beszédzavarai (dyslogia). In: Frint T. – Surján L. (szerk.) *A hangképzés és zavarai, beszédzavarok. Foniátria 2*. bővített kiadás. Budapest: Medicina Könyvkiadó. 235–237.
- Gósy M. 2003. A spontán beszédben előforduló megakadást jelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127: 257–277.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gyarmathy D. 2009. A beszélő bizonytalanságának jelzései: ismétlések és újraindítások. *Beszéd-kutatás 2009*. 196–216.
- ICD-11 = *International Classification of Diseases. 11th Revision. The global standard for diagnostic health information*. 2018. Elérhető: <https://icd.who.int/en/> (letöltés ideje: 2019. 05. 29.)
- Jankovics, J. – Garai, L. 2019. Disfluencies in mildly intellectually disabled young adults' spontaneous speech. In: Rose, R. L. – Eklund, R. (eds.) *Proceedings of DISS 2019*. Budapest: ELTE. 79–82.
- Kent, R. D. – Vorperian, H. K. 2013. Speech impairment in Down syndrome: A review. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 56(1): 178–210.
- Keszler B. (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Krepsz V. 2015. Megakadásjelenségek előfordulása a beszédtempó függvényében. In: Gósy M. (szerk.) *Diszharmóniás jelenségek a beszédben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 193–218.
- Levelt, W. J. M. 1983. Monitoring and self-repair in speech. *Cognition* 14(1): 41–104.
- Levelt, W. J. M. 1989. *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge (Massachusetts) – London (England): The MIT Press.
- Lickley, R. J. 1994. *Detecting disfluency in spontaneous speech*. PhD dissertation. University of Edinburgh.
- Lickley, R. J. 2015. Fluency and disfluency. In: Redford, M. A. (ed.), *The Handbook of Speech Production*. NJ: Wiley Blackwell. 445–474.
- Lukács Á. – Kas B. 2014. Nyelvújítás és értelmi fogyatékoság. In: Pléh Cs. – Lukács Á. (szerk.) *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1383–1404.
- Radványi K. 2005. A kommunikáció és a beszéd fejlesztése az értelmileg akadályozott gyermekeknél. In: Varga I. (szerk.) *Speciális didaktika I. Az értelmi akadályozottsággal élő gyermekek tanítása*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar. 28–69.
- Roberts, P. M. – Meltzer, A. – Wilding, J. 2009. Disfluencies in non-stuttering adults across sample lengths and topics. *Journal of Communication Disorders* 42(6): 414–427.
- Rossi, N. F. – Sampaio, A. – Gonçalves, O. F. – Giacheti, C. M. 2011. Analysis of speech fluency in Williams syndrome. *Research in Developmental Disabilities* 32(6): 2957–2962.
- Shriberg, E. 1994. *Preliminaries to a theory of speech disfluencies*. PhD dissertation. University of California, Berkeley.
- Shriberg, L. D. – Widder, C. J. 1990. Speech and prosody characteristics of adults with mental retardation. *Journal of Speech and Hearing Research* 33(4): 627–653.
- Tóth A. 2017. *A spontán beszéd a nem és az életkor függvényében gyermek- és fiatal felnőttkorban*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE BTK.
- Willcox, A. 1988. An investigation into non-fluency in Down's syndrome. *British Journal of Disorders of Communication* 23(2): 153–170.
- Yairi, E. 1996. Applications of disfluencies in measurements of stuttering. *Journal of Speech and Hearing Research* 39(2): 402–405.

Mandarin frikatívák produkciója kínaiul tanuló magyar anyanyelvűek körében

Juhász Kornélia

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola,
Alkalmazott nyelvészeti doktori program
juhasz.kornelia8@gmail.com

Kivonat: A jelen tanulmány célja két mandarin szibiláns – a kvázi retroflex [ʂ], illetve a dentális [ʃ] – akusztikai vizsgálata a kínaiul tanuló magyar anyanyelvűek produkciójában és a kínai anyanyelvűek ejtésében. Az előbb említett szibilánsok produkcióját két szempont szerint vizsgáltam: először is a képzés helye szerint, más szóval a szájüregben létrejövő szűkület relatív helye szerint, valamint a képzésben résztvevő nyelvi régió szerint, azaz, hogy a mandarin és a magyar anyanyelvűek produkciójában fellelhető-e apikális-predorzális ejtési különbség.

1 Bevezetés, szakirodalmi háttér

Az idegen nyelvi/célnyelvi (L2) beszédhangok produkciója nagyban függ attól, hogy a nyelvtanuló számára az adott L2 beszédhang rendelkezik-e (legalább) egy, a célnyelvi szegmentumhoz akusztikailag vagy képzésében hasonló megfelelővel az anyanyelvben (L1). Amennyiben nem találunk ilyen anyanyelvi megfelelőt, abban az esetben a nyelvtanuló számára új beszédhangról beszélünk (Flege 1987).

Flege (1987) szerint, ha az L1-ben és az L2-ben hasonlóknak ítélt beszédhangpárok akusztikumában viszonylagosan kicsi különbség lelhető fel, akkor e felett az eltérés felett a nyelvtanulók hajlamosak elsiklani és az L2 beszédhang produkcióját az anyanyelvi megfelelőjével helyettesíteni. Az anyanyelvi beszédhanggal való helyettesítés jelenségét ekvivalensként való osztályozásnak (*equivalence classification*) nevezzük (Flege 1987: 34). A jelen tanulmányban vizsgált mandarin szibilánsok mind rendelkeznek magyar nyelvi megfelelővel, azaz olyan hozzájuk hasonló magyar szegmentumokkal, amelyekről képzési módjukban és helyükben nem térnek el jelentősen. Habár a vizsgált mandarin frikatívák feltételezésem szerint magyar beszédhangpárjuktól akusztikailag különböznek, ez az akusztikai különbség a magyar nyelvben nem releváns. Továbbá azt is feltételezem, hogy a nyelvtanulók az ekvivalensként való osztályozás áldozataul esnek, azaz az akusztikai különbségek dacára a célnyelvi beszédhangokat a magyar nyelvi beszédhangpárjukkal helyettesítik, és ezért a kínai és a magyar anyanyelvűek ejtésében eltérést várok.

Juhász Kornélia: Mandarin frikatívák produkciója kínaiul tanuló magyar anyanyelvűek körében. In Várad Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Grácz Tekla Etelka (szerk.): Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 64–76. doi: 10.18135/Alknyelvdok.2020.14.5.

A jelen tanulmányban a kvázi retroflex posztalveoláris [ʂ] és a dentális [s] mandarin szibilánsok ejtését vizsgálom magyar anyanyelvűek produkciójában akusztikai vizsgálatokkal. A kutatás középpontjában a mandarin, azaz a Kínai Népköztársaság sztenderd beszélt nyelvi nyelvváltozata áll, így a „kínai” jelzővel illetett beszédhangok alatt minden esetben a mandarinban sztenderdnek ítélt szegmentumokat értjük, más kínai területi nyelvváltozattal ez a tanulmány nem foglalkozik. Mielőtt a vizsgált mandarin beszédhangokra térünk, először vessünk egy pillantást a zöngétlen frikatívák képzési jellemzőire.

A zöngétlen orális frikatívák produkciója a következő módon jellemezhető: a toldalékcsoében – a nyelv és a kemény szájpad között – szűkület keletkezik, és az intraorális nyomás miatt a szűkületen kipereselődő levegő a metszőfogaknak ütközve turbulens zörejt képez (Howe–McGowan 2005). Más szóval a toldalékcsoében a szűkület gerjeszti és irányítja rá a kiáramló levegőt a szűkület előtti üregben található akadályra: a metszőfogakra (Toda et al. 2010). A turbulens zörejt azonban, mivel zöngétlen frikatívákról beszélünk, nem kíséri zöngéképzés. A jelen kísérletben vizsgált zöngétlen frikatívákat továbbá – utalva a produkcióban létrejövő relatíve magas frekvenciájú zörejre – a szibilánsok csoportjába is sorolhatjuk, melyeket hangutánzó kifejezéssel sziszegők-suszogók megnevezéssel szokás illetni.

A magyar zöngétlen szibilánsok képzési helyük szerint kettes oppozícióban állnak, ugyanis elkülöníthetünk dentalveoláris [s]-t és posztalveoláris [ʃ]-t (Bolla 1995; Gósy 2004). Ezzel szemben azonban a mandarinban hármas szembenállás figyelhető meg a dentális [s], a kvázi retroflex posztalveoláris [ʂ] és az alveolopalatális [ç] között (Lin 2007). Az utóbbi mandarin frikatívát ebben a tanulmányban nem vizsgáljuk. A két nyelvben az általam hasonlónak és a két nyelvben egymás megfelelőinek ítélt beszédhangokat az 1. táblázat mutatja.

	Magyar [s]	Mandarin [s]	Magyar [ʃ]	Mandarin kvázi retroflex [ʂ]
Képzési hely	dentalveoláris	dentális	posztalveoláris	posztalveoláris
Érintett nyelvi régió	predorzális	apikális	predorzális	apikális vagy apikopredorzális vagy predorzális (Ladefoged–Wu, 1984, Lee–Kim 2014)

1. táblázat. A magyar és a mandarin frikatívapárok összehasonlítása képzési helyük szerint, valamint a képzésben érintett nyelvi régió szerint (Bolla 1995; Gósy 2004; Lin 2007)

A kínai és magyar szibilánsok képzése az egyes szakirodalmi források szerint eltér a képzésben részt vevő nyelvi régiók szerint. Míg a magyar frikatíváknál a predorzális ejtés a jellemző, addig ezzel szemben a mandarinoknál inkább az apikális régió érintett a produkcióban. Ez alól kivételt képez a mandarin kvázi retroflex posztalveoláris [ʂ] beszédhang, ami ejtésében variábilisabb, az apikális képzésmód mellett apikopredorzálisan és predorzálisan is megvalósulhat a mandarin anyanyelvűek ejtésében (Ladefoged–Wu 1984; Lee–Kim 2014).

A mandarin kvázi retroflex [ʂ] (Ladefoged–Wu 1984) ejtése több ponton sem vág egybe a klasszikus retroflex beszédhangok tipikus ejtésével és képzési jellemzőivel.

Habár van egy jelentősebb méretű szublingvális (nyelv alatti) üreg, és a radix (nyelvgyök) retrakciója is megvalósul, azonban a beszédhang nevét adó nyelvhátrahajlás nem. Ebből következően a nyelv alsó felszíne helyett a felszíni terület közelíti meg a kemény szájpadot. Végül, de nem utolsó sorban a mandarin anyanyelvűeknél az apikális ejtés – mint az 1. táblázatban is láthatjuk – sem szükségszerűen valósul meg (Hamann 2003; Ladefoged–Maddieson 1996). A klasszikus retroflex beszédhang és a kvázi retroflex beszédhang ejtési különbségét az 1. ábra két ejtési sémája mutatja be.

1. ábra. A klasszikus retroflex beszédhangok (balra, Ladefoged–Maddieson 1996: 27) és a kvázi retroflex [ʂ] (jobbra, Ladefoged–Maddieson 1996: 151) röntgenfelvételek alapján készített ejtési sémája

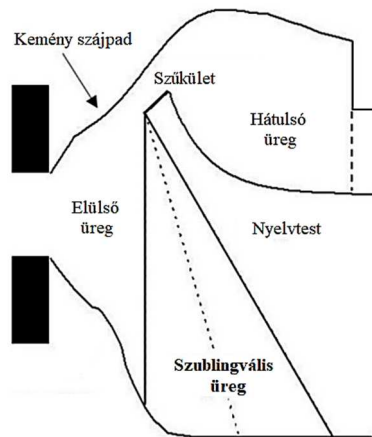
A beszédhangok összehasonlításakor említett két képzési jegyet, a képzési helyet és a produkcióban érintett nyelvi régiót az alábbiakban leírt paraméterekkel tudjuk számszerűsíteni, ezért a jelen tanulmányban is ezeket az értékeket vizsgálom.

A képzési hely, azaz a szájüregben létrejövő szűkület viszonylagos helyének meghatározását a szegmentum spektrális középpontja/spektrális súlypontja (Centre of Gravity, COG) számszerűsíti. A COG alatt azt a frekvenciaértéket értjük (Hertzben megadva), amely a spektrum energiáját vízszintesen két egyenlő részre osztja, más szóval a COG egy átlagérték, aminél a felsőbb frekvenciákon és az alsóbb frekvenciákon a spektrum energiája egyenlő (G. Kiss 2013). A COG továbbá egyenes arányban áll a hátulképzettséggel, azaz minél hátrább esik a képzés helye és minél nagyobb a gerjesztett elülső rezonátorüreg, annál alacsonyabb a COG értéke. Erre utalnak a spektrogramon látható, a képzési helyre jellemző frekvenciasávokon sűrűsödő nagy amplitúdójú zörejcocok is (Cho et al. 2002).

A képzésben érintett nyelvi régiót, azaz az apikalitás-predorzalítás kontrasztját a frikatíva után következő magánhangzó kezdeti F_3 értéke számszerűsítheti. Az F_3 értéke a COG-hez hasonlóan szoros összefüggésben áll a frikatívák képzésekor gerjesztett elülső üreg nagyságával, mégpedig úgy, hogy minél nagyobb a szűkület előtti tér, annál alacsonyabb az F_3 értéke (Dart 1991). A kvázi retroflex [ʂ] esetében az elülső üreg mellett még egy járulékos szublingvális üreggel is számolnunk kell (Hamann 2003), amely üreg alatt a szájüreg azon részét értjük, melyet alulról a szájfenék, felülről a nyelv hátról (Zhang et al. 2005: 893). A kvázi retroflex [ʂ] képzésekor létrejövő elülső üreget kiegészítő szublingvális üreget a 2. ábra mutatja be. Ezt a szublingvális üreget az elülső üreg kiterjesztéseként, megnagyobbításaként is értelmezhetjük (Toda et al. 2010: 352). A fentiek értelmében tehát posztalveoláris (kvázi retroflex) hangok esetében a nagyobb elülső üregek (elülső üreg és annak szublingvális üregi kiterjesztése) miatt alacsonyabb F_3 -értékeket tapasztalunk, mint a dentálisoknál (Toda et al. 2010).

Dart (1991) szerint ugyanakkor az azonos képzési helyű mássalhangzók esetében a követő magánhangzó kezdetén mért F_3 értékében az apikális, illetve predorzális ejtés

különbsége is megmutatkozik: predorzális képzés esetén a nyelv elülső része (a nyelvcsúcs) szükségszerűen jobban belelóg az elülső üregbe, így csökkentve annak méretét, ezért predorzális képzés esetén relatíve magasabb F_3 -érték jellemző. Ezzel szemben az apikális ejtés nagyobb elülső üreget eredményez, ami azonos képzéshely esetén alacsonyabb F_3 -értékeket mutat. Fontos azonban kiemelni, hogy ez az összefüggés kizárólag azonos képzési helyű beszédhangok esetében igaz, tehát a mássalhangzót követő magánhangzó elején mért F_3 értéke csak akkor árulkodik a képzésben résztvevő nyelvi régióról, ha az összevetett mássalhangzók képzési helye azonos.

2. ábra. A frikatívák képzési modellje a képzéskor létrejövő üregekkel (Lindblom et al. 2011: 18 nyomán)

1.1 A jelen kutatás hipotézisei

A kutatás fő célja a kínaiul tanuló magyar anyanyelvűek produkciójában vizsgálni a kvázi retroflex posztalveoláris [ʂ] és a dentális [s] frikatívát. A jelen tanulmányban a magyar szibilánsok ejtése nem kerül elemzésre. Mivel egy idegen nyelv beszédhangjainak elsajátítását vizsgálom, ezért a referenciapontként szolgáló mandarin anyanyelvű kontrollcsoport mellett a magyar anyanyelvűek két eltérő nyelvi tapasztalattal rendelkező csoportját is összehasonlítottam, és a három különböző nyelvi tapasztalattal rendelkező csoport között eltérésre számítottam. A vizsgált csoportok részletesebb bemutatására a Módszertanban kerül sor.

Ha abból indulunk ki, hogy a magyar anyanyelvűek az anyanyelvi megfelelőjüktől akusztikailag csak minimálisan eltérő kínai beszédhangokat a magyar beszédhangpárjukkal helyettesítik, akkor a két nyelv frikatíváinak képzési helyeit, azaz a szűkület viszonylagos helyzetét összehasonlítva az alábbi hipotéziseket fogalmazhatjuk meg:

H1: A kínai dentális [s] képzéséről azt feltételezhetjük, hogy mivel ehhez a kínai beszédhanghoz képest a magyar dentalveoláris [s] hátrébb képzett a szájüregben, ezért e szegmens esetében a magyarok COG-értékei alacsonyabbak a kínaiakénál.

Továbbá, mivel a kínai dentális [s] esetében a natív beszélők ejtéséhez képest a magyar anyanyelvűek produkciójában eltérést várunk, ezért azt is feltételezhetjük, hogy a

különböző nyelvi tapasztalattal rendelkező magyar anyanyelvű csoportok értékei is eltérnek, azaz:

H2: A nyelvtudás szintjének emelkedésével, a több nyelvi tapasztalattal rendelkező magyarok dentális [s]-ének COG-értékei jobban megközelítik a kínai anyanyelvű kontrollcsoport értékeit, azaz magasabbak, mint a kevesebb tapasztalattal rendelkező magyar anyanyelvűek értékei.

H3: A kvázi retroflex posztalveoláris [ʃ] produkciója esetén a magyar beszélőknek a magyar posztalveoláris [ʃ]-nek megfelelő képzési helyen kell akadályt képezniük a szájüregben, ezért feltételezésem szerint a kvázi retroflex [ʃ]-t mindhárom beszélői csoport hasonló COG-értékekkel valósítja meg.

Azon beszédhangok esetében, amelyeknél nem találunk különbséget a magyarok és a kínaiak képzési helyét számszerűsítő COG-értékek között, az érintett nyelvi régiót, azaz az apikális-predorzális ejtés különbségének kérdését vizsgálhatjuk a követő magánhangzó elején mért F₃ értékével. Így az érintett nyelvi régióra vonatkozó hipotéziseket a következőképpen állíthatjuk fel:

H4: A magyarok az azonos képzési helyű posztalveoláris [ʃ] beszédhangot predorzálisan, míg a kínaiak apikálisan ejtik, ezért a magyarok mindkét csoportja magasabb F₃-értékeket produkál a kínaiaknál. Továbbá, abban az esetben, ha a dentális [s] képzésében sem találunk eltérést a csoportok között, akkor a posztalveoláris [ʃ]-hez hasonlóan a magyar anyanyelvűek dentális szegmentumának predorzális ejtéséből következően a magyarok két csoportja magasabb F₃-értékkel rendelkezik, mint a kínai anyanyelvűek.

H5: Amennyiben az F₃ értékében eltérés mutatkozik a kínai és magyar anyanyelvűek között a dentális [s] és/vagy a posztalveoláris [ʃ] és esetében (azaz, ha a H4 megerősítést nyer), akkor azt is feltételezhetjük, hogy a több nyelvi tapasztalattal rendelkező magyar anyanyelvűek az elsőéveseknél alacsonyabb, a kínaiak ejtését jobban megközelítő F₃-értékekkel rendelkeznek.

2 Módszertan

Az akusztikai elemzéshez szükséges kísérleti személyeket három beszélői csoportból válogattam össze. Összesen 15 (csoportonként 5) főt vizsgáltunk, mindannyian nők voltak, akiknek az átlagéletkora 21 év volt. A kísérleti személyek egytől-egyig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatói voltak. Kontrollcsoportként mandarin anyanyelvű kínai hallgatók produkcióját elemeztem, akik a felvétel idejekor kevesebb mint három hónapja tartózkodtak Magyarországon, azonban azt megelőzően körülbelül két évig tanulták a magyar nyelvet. A magyar anyanyelvű hallgatókat a nyelvi tapasztalatuk szerint két csoportra osztottam: az egyik magyar anyanyelvű csoportban elsőéves kínai szakos egyetemi hallgatók voltak, akik kevesebb mint fél éve kezdték el tanulni a kínai nyelvet. A másik magyar anyanyelvű csoport már magasabb szintű nyelvtudással bíró hallgatókat foglalt magába: olyan nyelvtanulókat, akik már több mint két éve tanultak mandarinul, és (egy hallgató híján) mind töltöttek Kínában, anyanyelvi környezetben legalább 10 hónapot.

A felvét elkészítésre az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék laboratóriumában, egy csendesített szobában került sor. A hangfelvételeket az Audacity programmal rögzítettem az MTA-ELTE Lendület Lingvális Artikuláció Kutatócsoportjának eszközeivel: egy külső hangkártyával és egy omnidierkcionális kondenzátoros fejmikrofonnal. A felvételeket 44,1 kHz-es mintavételezéssel digitalizáltam 16 bit mélységben.

A vizsgálat anyagát izolált ejtésű, két szótagú V_1CV_2 -szerkezetű, *pinyin*-nel (azaz a kínai karakterek transliterációjával) megjelenített álszavak adták, melyeket a kísérleti személyeknek véletlenszerű sorrendben kellett felolvasniuk egy monitorról. A két szótagú V_1CV_2 -szerkezetű álszavakban a V_1 minden esetben egy legalsó nyelvállású, ajakkerekítés nélküli, veláris/centrális /a/-hang volt, melyet egy intervokális helyzetben álló frikatíva követett (az volt a hangsorban a vizsgált elem). A frikatívák után négy különböző magánhangzó-fonéma állt: $V_2=$ /a/, /u/, /i/, /ɤ/. Megjegyzendő, hogy az /i/ fonéma a mandarinban a vizsgált frikatívákat követő helyzetben az adott frikatíva képzési helyével azonos (homorgán) approximánsként valósul meg, azaz a kvázi retroflex [ʃ] után egy posztalveoláris szillabikus approximáns [ɹ]-ként, a dentális [s] esetében pedig dentális szillabikus approximáns [ɹ]-ként ejtendő.

A mandarin kínai tonális nyelv, ahol az álszavak azonos hangsúlymintázatait a tónusok kontrollálásával érhetjük el: a tónussal rendelkező szótagok mind hangsúlyosak, szemben a hangsúlytalan és ezzel egyidőben tónustalan mandarin szótagokkal (Duanmu 2000). A jelen kísérletben vizsgált álszavak mindkét szótagja tónusos, azaz hangsúlyos szótag volt. A tónus kiválasztásakor a praktikum volt a mérvadó, azaz a nyelvtanulók számára legegyszerűbbnek ítélt tónust választottam ki, ahol az alapfrekvencia (f_0) az álszó mindkét szótagjára vonatkoztatva állandó, magas értéken realizálódik, tehát a dallam a magyar lebegő dallamhoz hasonló dallamívet ír le (viszonylag magas frekvenciatarományon). Összegezve tehát a két vizsgált mássalhangzót négy különböző magánhangzó környezetében vettem fel négyszeri ismétléssel, így a vizsgált elemek száma a 15 kísérleti személyre számítva összesen ($2 C \times 4 V \times 4$ ismétlés \times 15 beszélő $=$) 480 szegmentumot jelentett. A vizsgált álszavakat az 2. táblázat foglalja össze.

V_2	Dentális [s]	Kvázi retroflex [ʃ]
/a/	āsā [asa]	āshā [aʃa]
/u/	āsū [asu]	āshū [aʃu]
/i/	āsī [asɿ]	āshī [aʃɿ]
/ɤ/	āsē [asɤ]	āshē [aʃɤ]

2. táblázat. A jelen kísérletben vizsgált kétszótagú álszavak vetítéskor is használt *pinyin* átírata, valamint mellettük a dőlt és szögletes zárójelekben az IPA lejegyzésük

A hangfelvételeket a Praat szoftverben (Boersma–Weenink 2019) címkéztem és elemeztem. Az intervokális helyzetű frikatíva kezdő- és végpontját a magánhangzó teljes formánsszerkezetének eltűnése és feltűnése alapján szegmentáltam manuálisan (Machač–Skarnitzl 2009). A COG-adatokat automatikusan nyertem ki, egy pontban, a mássalhangzó-szegmentum középpontjában, Styler (2014) szkriptjének segítségével. A szkript a COG értékét a Praat program (Boersma–Weenink 2019) alapbeállításai szerint mérte, azaz az adott mérési pontban az egész spektrum frekvenciaátlagát állapította meg, az energiasűrűséggel súlyozva.

A frikatívát követő magánhangzó kezdeti F_3 -értékét a teljes formánsszerkezet megjelenésekor tapasztalható első glottális pulzusban mértem (Sussman–Shore 1996), Burg-algoritmus segítségével, a mérési pont körüli 10 ms-os ablak átlagaként.

Az adatok csoportonkénti összevetésén túl elemeztem azt a kérdést is, hogy az eredményekben látható tendenciákra gyakorolható-e hatást az egyéni variancia a frikatívák ejtésében. Ehhez a COG és az F_3 beszélőnként kiszámított szórásait vettem össze külön-külön a kvázi retroflex posztalveoláris és a dentális frikatíva esetében.

Az adatok statisztikai elemzését általános lineáris kevert modellekkel (GLMM) (Kuznetsova et al. 2017) végeztem az R programban (R Core Team 2019). A függő változókra, azaz a COG-re, illetve a magánhangzó kezdetén mért F_3 értékére két általános lineáris kevert modellt írtam fel. A képzés helyének vizsgálatát megcélzó statisztikai modellben a COG-adatokat a három beszélői csoport (a kínai anyanyelvű kontrollcsoport és a magyar anyanyelvű beszélők két szintje), valamint a képzés helye (kvázi retroflex, dentális) független változók interakciójában értelmeztem, kiegészítve egy random változóval (random eltolás, azaz intercept), a beszélő személyével (modell_{COG} = lmer(COG ~ beszélői csoport * képzés helye + (1|beszélő))). A magánhangzó kezdetén mért F_3 értékére felállított statisztikai modellben szintén a beszélői csoportok és a két képzési hely (kvázi retroflex és dentális) hatását vizsgáltam. E két független változó, illetve ezek interakciója mellett random változóként (random eltolás, azaz intercept) itt is a beszélőt adtam meg (modell_{F3} = lmer(F_3 ~ beszélői csoport * képzés helye + (1|beszélő))). Az egyéni variancia statisztikai vizsgálatát is az előbbiekhöz hasonlóan szintén kevert modellekkel végeztem, amelyekben a függő változó a COG, valamint az F_3 értékében beszélőnként számolt szórás volt, a független változók pedig a beszélői csoport, valamint a képzés helye, továbbá random változónak (random eltolás, azaz intercept) továbbra is a beszélőt tekintettem (modell_{SD} = SD ~. beszélői csoport * képzés helye + (1|beszélő))).

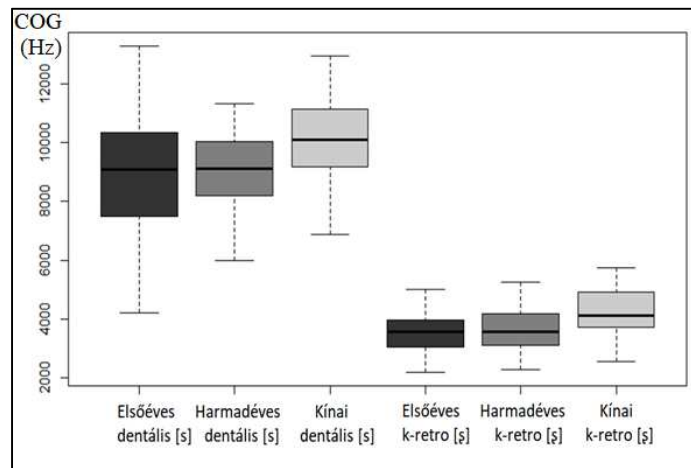
3 Eredmények

A kvázi retroflex [ʃ] és a dentális [s] frikatívára felállított általános lineáris kevert modellek a következő eredményeket hozták. A két beszédhang COG-értékeire felállított statisztikai modell szerint a COG-re a beszélői csoport mint változó nem gyakorolt szignifikáns hatást, azaz a COG-adatokat illetően a beszélői csoport változó három szintje között egyik beszédhang esetében sem volt szignifikáns eltérés (3. ábra). Ezzel szemben a képzési hely befolyásolta a COG értékeit, azaz a dentális és a kvázi retroflex szegmentum képzésekor a COG-értékekben szignifikáns különbség mutatkozott ($F(1, 462) = 2564, p < 0,001$). (A COG elemzésében 18 minta adatait mérési hiba miatt kizártam az elemzésből, így itt összesen 472 adatot elemeztem.)

A 3. ábrán megjelenített dentális és kvázi retroflex posztalveoláris szegmentumok COG-értékeiből jól látható, hogy a kvázi retroflex [ʃ] beszédhang mindhárom csoport esetében a dentális [s]-nél jelentősen alacsonyabb COG-értékeket mutatott, azaz a szájüregben létrejövő szűkület a kvázi retroflex posztalveoláris [ʃ] esetében jelentősen hátrébb valósult meg a dentális [s]-nél. Emellett mind a kvázi retroflex posztalveoláris [ʃ], mind a dentális [s] produkcióját illetően látszanak bizonyos tendenciák, melyek szerint a mandarin kontrollcsoport mindkét szegmentum esetében magasabb COG-értékeket mutat a magyar anyanyelvűek két csoportjánál. Ez a kínai anyanyelvűek esetében előrébb képzettségre enged következtetni. A statisztikai elemzés azonban ezeket az eltéréseket nem erősítette meg: a beszélői csoportok között nem mutatkozott szignifikáns eltérés egyik beszédhang esetében sem, így a magyar anyanyelvűek mindkét csoportjánál a képzés helye (azaz a szűkület viszonylagos helye a szájüregben) mindkét beszédhang esetében külön-külön a kínai kontrollcsoportéval azonosnak tekinthető.

Mint említettem, a mássalhangzót követő magánhangzó kezdetén mért F_3 értéke kizárólag olyan beszédhangok esetében enged a képzésben résztvevő nyelvi területre következtetni, ha a képzési hely azonos, mert ebben az esetben (csak) az eltérő nyelvek miatt mutatkozik eltérés az orális szűkület előtti térben, azaz az ezt számszerűsítő F_3 -

értékben. Mivel sem a dentális [s], sem pedig a kvázi retroflex [ʂ] esetében nem mutatkozott szignifikáns eltérés a csoportok között a szükület helyét számszerűsítő COG értékében, ezért mindkét szegmentum esetében feltételezhető, hogy az egyes csoportokban azonos képzési helyüekként ejtették őket a beszélők. Ezért mind a dentális [s], mind a kvázi retroflex posztalveoláris [ʂ] esetében vizsgálható a magánhangzó kezdeti F_3 értéke, más szóval az, hogy a képzésben az apikális vagy predorzális nyelvi régió érintett.

3. ábra. A dentális [s] és a kvázi retroflex [ʂ] szegmentum spektrális középpontjának (Hz) értékei a három beszélői csoport függvényében

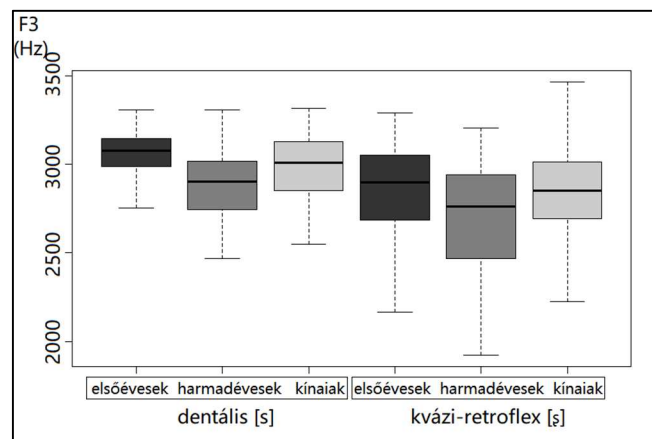
A magánhangzó kezdetén mért F_3 -értékeit a három beszélői csoportban a 4. ábra mutatja be. A statisztikai elemzés eredményei rámutatnak, hogy a beszélői csoport, mint változó nem volt szignifikáns hatással az F_3 értékére, azaz ebben a paraméterben sem találtunk eltérést a három beszélői csoport között. A COG-értékeknél látottakhoz hasonlóan azonban a képzés helye itt is szignifikáns hatást mutatott minden csoport esetében ($F(1,455) = 80, p < 0,001$), tehát a dentális és kvázi retroflex hangzók minden beszélői csoportban eltértek egymástól az F_3 paraméterben is. (Ebben az esetben 25 minta adatait kellett mérési hiba miatt kizárnom az elemzésből, így itt összesen 465 adatot vizsgáltam.)

Habár a statisztikai teszt nem mutat szignifikáns különbséget a csoportok F_3 értékei között, azonban mégis árnyalatnyi eltéréseket láthatunk: az elsőéves magyar anyanyelvű hallgatók magasabb F_3 -értékekkel, azaz a kínai kontrollcsoportnál kisebb elülső üreggel, predorzálisabban képezték mindkét szegmentumot, míg a harmadévesek esetében a kínai anyanyelvűeknél alacsonyabb F_3 -értékeket láthatunk, amiből a kínaiakénál kisebb elülső üregre, azaz a kínai kontrollcsoportban feltételezhetőnél apikálisabb ejtésre következtethetünk (4. ábra).

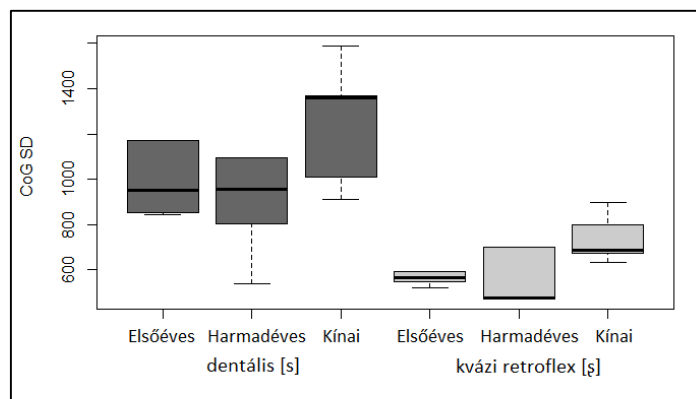
Az egyéni változatosság számszerűsítésének vizsgálata, azaz a COG- és F_3 -értékekre beszélőnként számolt szórás összevetése nem mutatott szignifikáns különbséget a három beszélői csoport között sem a dentális, sem a kvázi retroflex posztalveoláris szegmentum esetében. Ez azt jelenti, hogy az egyes beszélői és mássalhangzó-csoportokban

lényegében azonos változatossággal realizálódtak a beszédhangok. A COG érték csoportokon belüli szórását az 5. ábra, a magánhangzó kezdetén mért F_3 értékében talált csoportokon belüli szórását pedig a 6. ábra szemlélteti a beszélői csoportok és a két szegmentum függvényében.

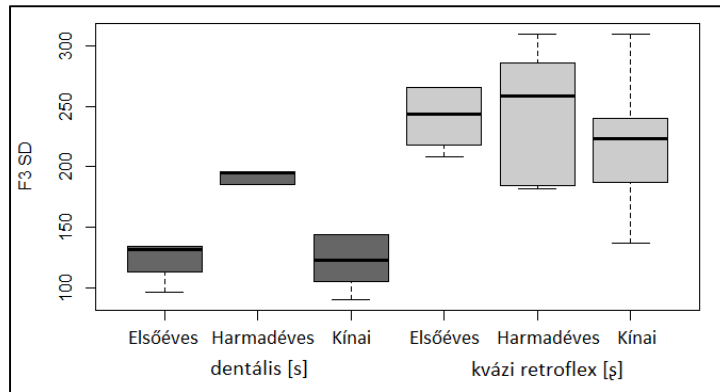
Habár a statisztikai próba nem mutatott szignifikáns különbséget a csoportok között, az adatok eloszlásából tendenciózusan az látszik, hogy a COG értékeket illetően a három beszélői csoport közül a kínai anyanyelvűek produkálták a legnagyobb szórást, azaz a legváltozatosabb mássalhangzó-realizációkat mindkét mássalhangzó esetében. Az F_3 -értékbeli szórást tekintve ugyanakkor a harmadévesekre volt jellemző a legnagyobb variabilitás mindkét beszédhang megvalósításában.

4. ábra. A dentális [s] és a kvázi retroflex [ʂ] szegmentumot követő négy magánhangzó-fonéma első glottális pulzusában mért F_3 -értékek (Hz) a három beszélői csoportban

5. ábra. A dentális [s] és a kvázi retroflex [ʂ] szegmentum spektrális középponti értékében beszélőnként számolt szórás a három beszélői csoport és a két vizsgált mássalhangzó függvényében

6. ábra. A dentális [s] és a kvázi retroflex [ʂ] szegmentumot követő magánhangzó kezdetén mért F_3 értékben beszélőnként számolt szórás a három beszélői csoport és a két vizsgált más-salhangzó függvényében

4 Következtetések

A jelen tanulmány középpontjában két mandarin szibiláns, a kvázi retroflex posztalveoláris [ʂ] és a dentális [s] produkciójának vizsgálata állt kínaiul tanuló magyar anyanyelvűek ejtésében. Ezen beszédhangok akusztikumát két szempontból vizsgáltam: egyfelől a frikatívák képzésekor a szájüregben létrejövő szűkület viszonylagos helye szerint. Ezt a spektrális középpont (COG) értékével számszerűsítettem, amely érték egyenes arányban áll a hátulképzettséggel. Másfelől a képzésben résztvevő nyelvi régiót, nyelvalakot vizsgáltam (azaz azt, hogy a mássalhangzóban apikálisabb vagy inkább predorzálisabb-e az ejtés), melyet a vizsgált frikatívákat követő magánhangzó kezdetén mért F_3 -értékével számszerűsítettem. Ez a paraméter fordítottan arányos az elülső üreg nagyságával, és azonos képzési helyű mássalhangzók esetében mért alacsonyabb értéke apikális ejtésre utal. A magyar, illetve a kínai nyelvben fellelhető szibiláns párok közötti viszonylag kicsi akusztikai különbségből kiindulva azt feltételeztem, hogy a magyar anyanyelvűek mindkét kínai szibilánst az 1. táblázatban látható, képzési módban és helyben a hozzájuk legközelebb álló anyanyelvi beszédhanggal helyettesítik a produkciójukban.

H1. A mandarin dentális [s] képzési helyére vonatkozó hipotézis, mely szerint a magyarok ezt a beszédhangot a kínaiakhoz viszonyítva alacsonyabb COG-értékekkel (azaz a szájüregben hátrébb) képeznék, nem nyert megerősítést, mivel a COG-re mint független változóra állított statisztikai modell nem mutatott szignifikáns eltérést a beszélői csoportok között. Ezen eredmény alapján feltételezhetjük azt, hogy a magyar anyanyelvűeknek nem okoz gondot a mandarin dentális [s] elsajátítása, illetve azt is, hogy az általam feltételezett képzési helybeni különbség a magyar dentalveoláris [s] és a mandarin dentális [s] ejtése között nincs jelen. Mivel a magyar nyelvben megjelenő dentalveoláris [s]-t a jelen kutatás keretein belül nem vizsgáltam, ezért egyik fentebbi megállapítást sem tudjuk egyértelműen kizárni vagy megerősíteni.

Ugyanakkor habár nem találtam szignifikáns különbséget az első- és harmadéves magyar anyanyelvű, illetve a kínai kontrollcsoport között, mégis megjegyzendő, hogy

a kínaiak értékei a magyarokénál valamivel magasabbnak bizonyultak a mandarin dentális [s] beszédhang esetében (is), amiből előrébb képzettségre következtethetünk a kínai beszélők esetében (3. ábra). Az adatok eltérésére azonban magyarázatul szolgálhat az eltérő anyanyelvű csoportok eltérő ajakműködése is a dentális [s] beszédhang ejtésékor. Az adatok ugyanis értelmezhetőek úgy, hogy a magyarok mindkét csoportja nagyobb fokú kerekítéssel ejtette a [s] beszédhangot, ami hosszabbítja a toldalékcsovet, és a szűkület viszonylagos helyét a szájüregben is hátrébb mozdítja (Harrington–Casidy 1999). A nagyobb fokú kerekítés mellett azonban azt a lehetőséget sem lehet kizárni, hogy a magyarok alacsonyabb COG-értékei a kínaiaknál árnyalatnyit hátrébb képezett szűkületéből eredeztethető.

H2. Abból következően, hogy a beszélői csoportok COG-értékeiben nem találtam szignifikáns eltérést a mandarin dentális [s] esetében, a magyar anyanyelvűek nyelvi tapasztalatára állított hipotézis sem nyert megerősítést, azaz nem nyert alátámasztást az a feltevés, hogy a harmadévesek produkciója jobban megközelítené a kínaiak ejtését, mint az elsőéves hallgatóké.

H3. A kvázi retroflex [ʃ] szegmentum produkcióját illetően a hipotézis alátámasztást nyert: nem találtam eltérést a beszélői csoportok között, azaz arra következtethetünk, hogy a magyar anyanyelvűek két csoportja a kínai kontrollcsoporttal megegyező helyen képezte ezt a beszédhangot. Ugyanakkor e beszédhang esetében is megfigyelhető a dentális [s] esetében is leírt jelenség, mely szerint a kvázi retroflex [ʃ] COG-értékei a kínai kontrollcsoport ejtésében árnyalatnyival magasabbak voltak a magyar anyanyelvűekénél. Ebben az esetben is ugyanazzal a magyarázattal tudunk szolgálni: feltehető, hogy a magyar és kínai csoportok közötti eltérés az ajakkerekítésbeli különbségekből származhat, ami a toldalékcso hosszát megnövelve hátrébb mozdítja a szűkületet és ezzel egyidőben a COG értékét is. Valamint ebben az esetben sem lehet kizárni azt artikulációs konfigurációt, hogy a magyarok alacsonyabb COG-értékei a kínaiaknál árnyalatnyival hátrébb képződő szűkületből következnek.

A dentális [s] és a kvázi retroflex [ʃ] szegmentum szembenállásával kapcsolatban az is megállapítható, hogy a statisztikai próba eredménye alapján mindhárom csoport szignifikáns különbséggel produkálja ezeket a beszédhangokat a COG tekintetében ($F(1, 462) = 2564, p < 0,001$). Ebből arra lehet következtetni, hogy mindhárom csoport esetében megvalósul a kvázi retroflex [ʃ] és a dentális [s] közötti nyelvi oppozíció.

H4–H5. Mivel nem találtam szignifikáns különbséget a képzésben érintett nyelvi régióban és az ezt leképező magánhangzó kezdetén mért F_3 -értékben a csoportok között, ezért nem nyert megerősítést, hogy a képzésben résztvevő nyelvi régiók tekintetében a magyar és kínai anyanyelvűek eltérően képeznek a vizsgált frikatívákat. Ebből következően az a hipotézis (H5) sem nyert megerősítést, mely szerint a magasabb nyelvi tapasztalattal rendelkező magyar anyanyelvűek ejtése jobban megközelíti a kínai anyanyelvűek ejtését az F_3 -értékek tekintetében, mint a kevesebb nyelvi tapasztalattal rendelkező magyar anyanyelvűeké.

Habár a statisztikai próba nem mutatott szignifikáns eltérést, az elsőéves magyar anyanyelvű hallgatók magasabb F_3 -értékekkel, azaz – következtetésem szerint – a kínai kontrollcsoportnál predorzálisabban ejtették mindkét szegmentumot. Erre a jelenségre azzal a magyarázattal lehet szolgálni, hogy az elsőévesek – a kevés nyelvi tapasztalatuk miatt – ténylegesen a magyar nyelvi megfelelőekkel, azaz a magyar dentalveoláris [s]-sel és a posztalveoláris [ʃ]-sel helyettesítették rendre a kvázi retroflex posztalveoláris [ʃ] és a dentális [s] kínai frikatívákat. A harmadévesek ezzel ellentétben viszont éppen a kínai anyanyelvűeknél alacsonyabb kezdeti F_3 -értékeket produkáltak, ami a kínaiaké-

nál apikálisabb ejtésre enged következtetni szintén mindkét vizsgált beszédhang esetében. Ez azzal magyarázható, hogy a harmadéves magyar anyanyelvűek feltehetően észlelik az apikális ejtésből fakadó akusztikai különbséget a kínai beszédhangok és a predorzális ejtésű magyar beszédhangok között, és az apikális ejtést a kínai anyanyelvűekhez képest felülteljesítik (hiperkorrigálják) a produkciójukban.

Végezetül megvizsgáltam azt is, hogy mennyire befolyásolhatta a beszélőkből származó egyéni változatosság az eredmények fentebb vázolt tendenciáit. Azt találtam, hogy egyik beszélői csoportban sem volt statisztikailag is kimutathatóan nagyobb szórádás egyik mért paraméterben sem, valamint a két mássalhangzóra is hasonlóan változatos megvalósulás volt jellemző. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy sem a COG értékben, sem az F_3 -értékekben talált tendenciákat nem befolyásolta az beszélők egyéni variabilitása a két vizsgált frikatíva képzésében. Érdekes még megemlíteni, hogy az adatok eloszlásából tendenciózusan az látszik, hogy ahelyett, hogy a magyar anyanyelvű nyelvtanulók COG értékeiben láttunk volna változékonyabb képzésre utaló értékeket, inkább a kínai anyanyelvűek mutattak nagyobb variabilitást mindkét beszédhang produkciója esetében. Az F_3 -értékek szórása a harmadévesek esetében volt a legnagyobb, ami arra utal, hogy az elülső üreg mérete a harmadéveseknél valósult meg a legváltozatosabban. Azonban összegezve ezek a személyenkénti eltérések a nem szignifikáns statisztikai próba eredményére hivatkozva nem befolyásolták a COG és az F_3 -érték eredményeit.

A jelen kutatás mandarin beszédhangokhoz kapcsolódó eredményei referenciaként szolgálhatnak egy olyan jövőbeni elemzésben, amelyben a vizsgált frikatívákat a képzési helyben és módban hozzájuk legközelebb álló magyar szegmentummal vetjük össze. Emellett terveim között szerepel a vizsgálatot kiterjeszteni az alveolopalatális mandarin frikatívára [ɕ] is. Továbbá érdekesnek tartanám a logatomokat mondatba ágyazva is megvizsgálni, arra számítva, hogy a változatosabb beszédhangkörnyezetből fakadóan vélhetően nagyobb variabilitás lenne tapasztalható a magyar anyanyelvűek frikatíva-produkciójában. A kutatás eredményei hozzájárultak az L1-L2 interferenciajelenségek és az L2 beszédhang-elsajátítás mélyebb megértéséhez.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom az Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszéknek, amiért a felvételek elkészítéséhez a rendelkezésemre bocsátották a tanszéki laboratóriumot, valamint az MTA-ELTE Lendület Lingvális Artikuláció Kutatócsoportnak azért, hogy a kutatásomban a csoport eszközeit használhattam. Köszönettel tartozom továbbá témavezetőmnek, dr. Deme Andreának a szakmai segítségéért és támogatásáért, valamint dr. Gráczy Tekla Etelkának a magánhangzó-formánsok automatikus mérésében nyújtott segítségéért.

Irodalom

- Boersma, P. – Weenink, D. 2019. *Praat: doing phonetics by computer* [Computer program]. 6.1.05-ös verzió. (letöltés ideje: 2019. november 4.).
- Bolla K. 1995. *Magyar Fonetikai Atlasz*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Cho, T. – Jun, S. A. – Ladefoged, P. 2002. Acoustic and aerodynamic correlates of Korean stops and fricatives. *Journal of Phonetics* 30(2): 193–228.

- Dart, S. N. 1991. Articulatory and Acoustic Properties of Apical and Laminal Articulations. *UCLA Working Papers in Phonetics* 79: 1–155.
- Duanmu, S. 2000. *The Phonology of Standard Chinese*. Oxford: Oxford University Press.
- Flege, J. E. 1987. Effects of equivalence classification on the production of foreign language speech sounds. In: James, A. – Leather, J. (szerk.) *Sound patterns in second language acquisition*. Dordrecht: Foris. 9–39.
- G. Kiss Z. 2013. *Measuring acoustic correlates of voicing in stops and fricatives*. Elérhető: <http://seas3.elte.hu/VLjxx/gkiss.html> (letöltés ideje: 2020. március 13.)
- Gósy M. 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest: Osiris.
- Hamann, S. 2003. *The Phonetics and Phonology of Retroflexes*. Utrecht: Netherlands Graduate School of Linguistics.
- Harrington, J. – Cassidy S. 1999. *Techniques in Speech Acoustics*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Howe, M. S. – McGowan, R. S. 2005. Aeroacoustics of [s]. *Proceedings of the Royal Society* 461(2056): 1005–1028.
- Kuznetsova A. – Brockhoff P. B. – Christensen R. H. B. 2017. lmerTest Package: Tests in Linear Mixed Effects Models. *Journal of Statistical Software*. 82(13): 1–26.
- Ladefoged, P. – Maddieson, I. 1996. *The sounds of the world's languages*. Oxford: Blackwell.
- Ladefoged, P. – Wu, Z. 1984. Places of articulation: an investigation of Pekingese fricatives and affricates. *Journal of Phonetics* 12(3): 267–278.
- Lee-Kim, S. I. 2014. Revisiting Mandarin ‘apical vowels’: An articulatory and acoustic study. *Journal of the International Phonetic Association*. 44(3): 261–282.
- Lin, Y. H. 2007. *The Sounds of Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindblom, B. – Sundberg, J. – Branderud, P. – Diamshidpey, H. 2011. Articulatory modelling and front cavity acoustics. *Proc. Fonetik* 51(1): 17–20.
- Machač, P. – Skarmitzl R. 2009. *Principles of Phonetic Segmentation*. Prága: Epocha Publishing House.
- R Core Team 2019. *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Elérhető: <https://www.R-project.org/>. 3.6.1-es verzió. (letöltés ideje: 2019. november 4.)
- Styler, W. 2014. *Spectral COG Finder Script*. Elérhető: https://github.com/stylerw/styler_praat_scripts/blob/master/peak_spectral_COG.praat (letöltés ideje: 2020. március 13.)
- Sussman, H. M. – Shore, J. 1996. Locus equations as phonetic descriptors of consonantal place of articulation. *Perception & Psychophysics* 58(6): 936–946.
- Toda, M. – Maeda, S. – Honda, K. 2010. Formant-cavity affiliation in sibilant fricatives. In: Fuchs, S. – Toda, M. – Zygis, M. (szerk.) *Turbulent Sounds: An Interdisciplinary Guide*. Berlin: De Gruyter Mouton. 343–375.
- Zhang, Z. – Wilson, C. – Boyce S. – Tiede M. 2005. Modeling of the front cavity and sublingual space. In *American English rhotic sounds, Proceedings of IEEE International Conference on Acoustics, Speech, and Signal Processing* 1: 893–896.

Kódváltáshoz és nyelvjárási jelenségekhez kapcsolódó attitűdök kárpátaljai magyar egyetemi hallgatók körében

Kiss Anita

DE BTK Nyelvtudományok Doktori Iskola
kissanita0728@gmail.com

Kivonat: Kutatásomban összehasonlító vizsgálatot végeztem kárpátaljai magyar származású, magyarországi, illetve ukrainai felsőoktatásban tanuló hallgatók nyelvi attitűdjeire vonatkozóan. A munka célja kideríteni az adatközlők vélekedését a kódváltásos, valamint nyelvjárási jelenségeket tartalmazó megnyilatkozásokról, a szóbeli és az internetes kommunikációban egyaránt. A vizsgálat során összehasonlítom a szülőföldjükön élő és felsőoktatási tanulmányokat folytató főiskolai hallgatók, valamint a Magyarországon tanuló kárpátaljai magyar egyetemisták attitűdjeit. Kontrollcsoportként magyarországi származású egyetemistákat is bevontam a kutatásba azzal a céllal, hogy az összehasonlításból kiderüljön: a tanulmányi céllal mobilis kárpátaljai magyar hallgatók nyelvhasználati szokásai és nyelvi attitűdjei a Kárpátalján tanuló csoport vagy a magyarországi származásúak vélekedésével mutat-e hasonlóságot. Feltevésem szerint, és a korábbi kutatási eredményeket figyelembe véve a Magyarországon tanuló kárpátaljai magyar hallgatók nyelvhasználatára és nyelvi attitűdjeire hatással van az egy nyelvű magyar környezet, ennek eredményeképpen nyelvhasználati szokásaik és nyelvhasználattal kapcsolatos vélekedéseik a magyarországiakéval mutat majd hasonlóságot a Kárpátalján tanuló csoporttal szemben.

1 Bevezetés

Több kutatás is említést tett már a kisebbségi magyar, illetve a magyarországi nyelvváltozatok közötti eltérésekről. Az egyik jellegzetesség a két nyelv együttéléséből következő kontaktushatásokban (kódváltás, szókölcsönzés) mutatkozik meg. A kétnyelvű környezetben élő kisebbségi magyarok sok esetben nem képesek elszigetelni egymástól az általuk ismert nyelveket, így azok állandó kölcsönhatásban vannak (Sándor 1998). A másik eltérés a kisebbségi magyar, illetve a magyarországi változatok tekintetében az, hogy a határon túli nyelvhasználatban erőteljesebben jelennek meg nyelvjárási jelenségek. A kisebbségben élő magyarok a magyar nyelvterület peremén élnek, ezért oda lassabban jutnak el a nyelvi újítások, és tovább fennmaradnak az archaikus nyelvi formák (Csernicskó–Szabó Mihály 2010).

Kiss Anita: Kódváltáshoz és nyelvjárási jelenségekhez kapcsolódó attitűdök kárpátaljai magyar egyetemi hallgatók körében. In Váradi Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Gráci Tekla Etelka (szerk.): Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 77–92. doi: 10.18135/Alknyelvdok.2020.14.6.

A határon túli magyar, valamint a magyarországi nyelvhasználat közötti eltérések vizsgálatát vette célba *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatás, amely során bizonyos nyelvi változók előfordulását vizsgálták különböző határon túli magyar, illetve magyarországi adatközlők bevonásával. Az adatfelvétel kérdőíves módszerrel történt. A feladatokban két változat közül választhattak a kitöltők, az egyik a standard, a másik a kétnyelvűség hatás következtében létrejött változat. A vizsgálat eredményeként a kárpátaljai adatközlőkre jellemzőbb volt a kontaktusnyelvből eredő változatok használata. Nem volt jelentősebb különbség viszont az olyan változó változatainak a megítélésében, amely nem kétnyelvűség hatásából ered (Csernicskó 1998).

Kutatásomban azt vizsgálom, hogy az adatközlők hogyan ítélik meg bizonyos kódváltásos, illetve nyelvjárási jelenséget tartalmazó megnyilatkozásokat, továbbá az említett sajátosságokat mennyire tartják jellemzőnek a saját szóbeli, illetve internetes kommunikációjukban. A vizsgálat összehasonlító jellegű, az adatközlők egyik csoportja szülőföldjükön tanuló kárpátaljai magyar hallgatókból áll, akiknek a mindennapos nyelvhasználatát az ukrán és a magyar nyelv egyaránt befolyásolja. A másik csoport olyan kárpátaljai magyar fiatalokból tevődik össze, akik egyetemi tanulmányaik miatt Magyarországra költöztek, de az országhatárok közelsége miatt egyaránt tartanak kapcsolatot mind a kisebbségben élő kárpátaljai magyar közösséggel, mind az egynyelvű magyarokkal, és az eltérő nyelvi helyzet alakíthatja, illetve befolyással lehet a nyelvhasználatukra, nyelvi attitűdjeikre. A felmérésbe egy harmadik, magyarországi származású egyetemistákból álló csoportot is bevontam azzal a céllal, hogy összehasonlíthassam a három csoport nyelvhasználatát és nyelvi attitűdökkel kapcsolatos válaszait. A kontrollcsoport által bebizonyosodhat, hogy a kárpátaljai magyar nyelvhasználatnak vannak speciálisan csak arra a területre jellemző nyelvhasználati sajátosságai a kétnyelvűség hatásából kifolyólag. Másrészt a kérdőívben kapott válaszok összevetésével szeretném kideríteni, hogy a tanulmányi céljuk miatt mobilis kárpátaljai magyar egyetemisták nyelvi attitűdjei inkább az Ukrajnában tanuló kárpátaljai magyar vagy a magyarországi származásúak vélekedéseivel mutat-e hasonlóságot.

1.1 Kárpátaljai magyarok kódváltásával kapcsolatos vizsgálatok

A kétnyelvű beszédhelyzet egyik jellemző hatása a kódváltás. A kódváltás két vagy több nyelv váltakozó használata egy megnyilatkozáson vagy társalgáson belül, amely alakilag lehet egyetlen szó, kifejezés vagy mondat (Bartha 1999; Grosjean 1982). A kódváltás egyik alkotóeleme a bázisnyelv, ami a többnyelvű diskurzusban domináns szerepet tölt be, a másik alkotóeleme pedig a vendégnyelv, az a nyelv, amelynek elemei alkalmilag vagy rendszeresen megjelennek a bázisnyelvben (Lanstyák 2006).

A kárpátaljai magyarok kommunikációjában előforduló kódváltásokkal kapcsolatos vizsgálatok (Csernicskó 2004, 2010; Márku 2013) arra a következtetésre jutottak, hogy a szóbeli kommunikációban megfigyelhető, mondaton belüli, egyszavas kódváltások leggyakrabban nem nyelvi hiányból következnek, hanem a beszélők tudatosan használják a másodnyelvi kompetenciájukat, például a mondanivaló hitelesítése céljából vagy idézéskor (Márku 2013).

Az utóbbi években pedig a kárpátaljai magyarok internetes kommunikációjában előforduló kódváltások vizsgálata is elkezdődött, és megállapítást nyert, hogy a kétnyelvűség hatásai: kódváltás és szókölszönzés a kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználatában is megjelenik (Márku 2015). Egy-egy tanulmány pedig már abból a

megvilágításból járja körül a témát, hogy a kontaktuselemek mint identitásmarkerek tűnnek fel a digitális kommunikációban. A kárpátaljai magyar nethasználók internetes kommunikációjában megfigyelhető kontaktushatások sok esetben szándékosan jelennek meg az azonos csoporthoz tartozás kifejezőjeként, a kárpátaljai identitás jelölőjeként. Mindezekből arra következtettek a kutatók, hogy a kétnyelvű internetezők bátran élnek a kétnyelvű helyzet adta lehetőségekkel. Az internetes megnyilatkozásokban megjelenő kontaktushatások nem a véletlen művei és nem a nyelvi deficit jelölői, hanem tudatos és kreatív kommunikációs tevékenység: időnként a humor kifejezőeszköze, nyelvi játék, többletjelentés kifejezője, esetenként pedig a kárpátaljai identitás, a csoportssolidaritás verbális kifejezőeszköze (Márku 2017).

1.2 Kárpátaljai magyar nyelvváltozatok megítélésével kapcsolatos kutatások

Kárpátaljai magyarok körében már több nyelvi attitűdökkel kapcsolatos kutatás is készült az anyanyelv, a többségi nyelv és a környező nyelvváltozatokra vonatkozóan. Az eredmények az anyanyelvhez való pozitív viszonyulást mutatják. A megkérdezettek a magyar nyelvet, vagyis az anyanyelvüket nagyon szépnek tartják, míg az ukrán nyelvet közepesnek minősítik. Ezen kívül az adatközlők úgy vélik, hogy Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul (Karmacs 2009). A kárpátaljai magyar attitűdvizsgálatok során középiskolások, valamint főiskolai hallgatók nyelvi értékítéleteit is vizsgálták. Kárpátaljai magyar iskolások körében azt próbálták kideríteni, hogy az érettségihez közeledő fiatalok hogyan ítélik meg saját településük nyelvhasználatát. A vizsgálat kiindulópontjaként feltételezték, hogy a megkérdezettek negatívabban ítélik meg a falusi nyelvhasználatot a várositól, továbbá a falun és városon élők attitűdjei eltérnek majd. A vizsgálat eredményeképpen az iskolások többsége negatívan vélekedett a nyelvjárási beszédről, ami befolyásolja a saját településük nyelvhasználatáról alkotott vélekedéseiket is (Lakatos 2005). A vizsgálatot később újra megismételték, szintén érettségi előtt álló diákokkal, a megkérdezettek *régies* jelzővel illették a nyelvjárási szavakat, és a saját beszédükben nem ismerték el a nyelvjárási jelenségek előfordulását. Ugyanakkor a kérdőíves adatok arra is rávilágítottak, hogy az adatközlők nem voltak képesek megkülönböztetni a köznyelvi és tájnyelvi szavakat, mivel ahol olyan szó párokat kellett felsorolniuk, amit nyelvjárási beszélőktől hallottak, észrevehető volt, hogy a kitöltők által sztemdernek vélt kifejezés sem köznyelvi szó volt (Dudics Lakatos 2015). Főiskolai hallgatók körében az anyanyelvre és a környező nyelvváltozatokra vonatkozó attitűdöket, valamint az egynyelvű és többnyelvű magyar nyelvhasználat közötti különbségeket vizsgálták. Az eredmények alapján a megkérdezett hallgatók többsége a kárpátaljai magyar nyelvhasználat nyelvjárási jellegét emelte ki, és ennél jóval kisebb arányban a másodnyelvi hatásokat. Továbbá a megkérdezettek a saját nyelvváltozatukat ítélték meg kedvezőbben a magyarországiival szemben, és elfogadó attitűdöt mutattak a kontaktushatások és a nyelvjárási jelenségek iránt is. A megkérdezetteknek csak egy kevés százaléka jelölte be, hogy direkt módon kerül a nyelvjárási jelenségek használatát beszéd közben (T. Károlyi 2002). Az anyanyelv és az identitás összefüggésében is végeztek vizsgálatokat Kárpátalján. Interjú beszélgetéseket folytattak annak kiderítésére, hogy az anyanyelv mennyire játszik fontos szerepet az identitástudatban. A kutatás során kiderült, hogy az adatközlők szerint az anyanyelv fontos meghatározója a nemzeti azonosságtudatnak, és hasonlóképpen vélekednek azok a megkérdezettek is, akik olyan településen élnek, ahol a nyelvcsere már egy igen előrehaladott állapota figyelhető meg, azokon a területeken is fontosnak tartják, hogy a fiatalabb generáció is használja

a magyar nyelvet. Továbbá arra is fény derült, hogy Kárpátalján a kisebb közösségekben élők nemcsak a magyarországiaktól különböztetik meg a nyelvhasználatukat, hanem a környező települések nyelvjárásától is. Esetenként az is megfigyelhető volt, hogy akik valamennyire már eltávolodtak a szülőföldi környezettől, azok igyekeznek a nyelvhasználatukat a befogadó csoportéhoz igazítani (Cserniczkó 2008).

1.3 Kutatási hipotézisek

1. A magyar nyelvterület peremén élő magyar kisebbség nyelvhasználatára jellemzőbbek a nyelvjárási sajátosságok és archaikus formák, mivel oda lassabban jutnak el a nyelvi újítások (Cserniczkó–Szabó Mihály 2010), ebből adódóan feltételezem, hogy a határon túli magyar hallgatók természetesebbnek tartanak bizonyos nyelvjárási jelenségeket, és pozitívabban vélekednek a nyelvjárási beszédéről, mint a magyarországiak.
2. A kárpátaljai magyar identitástudattal kapcsolatos kutatások szerint azok a kárpátaljai magyarok, akik valamilyen szinten már eltávolodtak a szülőföldjüktől, próbálják a nyelvhasználatukat a befogadó csoportéhoz igazítani (Cserniczkó 2008). Feltételezem, hogy a Magyarországon tanuló kárpátaljai magyar egyetemisták nyelvi attitűdjét befolyásolja az egynyelvű magyar környezet, ennek eredményeképpen a különböző nyelvi jelenségekkel kapcsolatos vélekedéseik a magyarországiak válaszaival mutatnak majd hasonlóságot a Kárpátalján tanuló csoporttal szemben.
3. Trudgill (1974) következtetései alapján bizonyos helyzetekben a kevesebb presztízzsel rendelkező nyelvváltozatoknak is van tekintélyük, ha egy adott közösség tagjainál pozitív értékeket jelölnek, csoport-összetartozást, közösségvállalást mutatnak. Feltételezem, hogy az Ukrajnában élő és tanuló kárpátaljai magyar hallgatók számára a kárpátaljai magyar nyelvhasználat az identitásjelölés vonatkozásában sokkal jobban felértékelődik, mint a szülőföldjüktől már eltávolodott kárpátaljai magyar hallgatók számára.

2 Módszertan

A kutatást kérdőíves felméréssel végeztem. Választásom azért esett erre a módszerre, mert az eddigi kárpátaljai nyelvhasználatról és nyelvi attitűddel kapcsolatos kutatások is a legtöbb esetben kérdőíves vizsgálattal készültek (vö: Cserniczkó 2008; Dudics Lakatos 2015; Karmacs 2009; Lakatos 2005; Márku 2013).

A kérdőív összesen 35, többségében zárt típusú kérdésből épült fel. A zárt kérdések mellett néhány nyitott kérdéssel az adatközlőknek lehetőséget szerettem volna adni az önálló véleményalkotásra. A zárt kérdések nagy részénél több válaszlehetőség is bejelölhető volt, valamint ellenőrző kérdéseket is tartalmazott.

A kérdőív a következő témákra terjedt ki: szociológiai jellemzők, kapcsolattartási szokások, nyelvtudás, szóbeli és internetes nyelvhasználati szokások, nyelvi attitűdök a kétnyelvűségi hatásokra és nyelvjárási jelenségekre vonatkozóan.

Tanulmányomban csak a kérdőív egyes részeinek eredményeit: kapcsolattartással, nyelvhasználattal, kódváltással és nyelvjárási jelenségekkel kapcsolatos attitűdök eredményeit szeretném ismertetni.

A kérdőív zárt típusú kérdéseinek a feldolgozását a Microsoft Excel 2016 MSO (16.0.4266.1001) program segítségével végeztem, a nyitott kérdéseket pedig az ATLAS.ti 7.5 programmal elemeztem. A kvalitatív tartalomelemző eszközök használata a nyelvészeti kutatásokban még kevésbé elterjedtek. Néhány tanulmányban olvashatunk szövegelemző programokról, illetve különböző szövegelemző programokkal végzett magyarországi kutatásokról (vö: Domonkosi–Kuna 2018, Juhász 2009, Ludányi 2020). Kárpátalján pedig Ukrajnában élő kárpátaljai magyar fiatalok tanulmányi, elhelyezkedési és megélhetési lehetőségeinek vizsgálatát megcélzó fókuszcsoportos interjúk eredményeit vizsgálták kvalitatív szövegelemzéssel (vö: Ferenc–Séra 2013).

A kérdőívet összesen 227-en töltötték ki, ebből 82 adatközlő a Debreceni Egyetemen tanul, és kárpátaljai magyar származású. Az adatközlői csoportra a továbbiakban: *DE kárpátaljaiak* néven utalok. 72 adatközlő Kárpátalján él, és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatója. Az adatközlői csoportra a továbbiakban: *KMF* néven utalok. 73 kitöltő a Debreceni Egyetem magyarországi származású hallgatója. Az adatközlői csoportra a továbbiakban: *DE magyarországiak* néven utalok. Minden adatközlő magyar anyanyelvű, és magyar nyelvű felsőoktatási képzésben vesz részt. A kérdőívek kitöltése papír alapon történt a hallgatói csoportok személyes felkeresésével, az egyetemi órák alkalmával az oktatók beleegyezésével került sor az adatfelvétellel.

A kérdőíves felmérés mellett interjúk beszélgetéseket is készítettem a Debreceni Egyetemen tanuló kárpátaljai magyar hallgatók körében. A félig strukturált interjúk beszélgetések célja az volt, hogy kiegészítő információval szolgáljanak a kérdőíves adatokhoz. Az interjúk beszélgetésekhez olyan adatközlőket kerestem, akik már legalább három éve Debrecenben élnek, ennek megfelelően nagyobb rálátással rendelkezhetnek a magyarországi és a kárpátaljai magyar nyelvhasználat közötti különbségekre. Az egyéni interjúk alkalmával összesen 40 hallgatóval folytattam beszélgetést. A beszélgetésekről hangfelvételek készültek az adatközlők előzetes beleegyezésével. Az interjúk szöveges átírását követően az elemzés ATLAS.ti 7.5 program segítségével történt. A kódolást irányított tartalomelemzéssel végeztem. Az előre kialakított kategóriákat kódokkal azonosítottam, majd a szövegek egyes részleteit: szavait, mondatait, hozzákapcsoltam a listában szereplő kódok valamelyikéhez. Kódolva lettek a beszélgetés során elhangzott orosz/ukrán nyelvi szavak, kölcsönszók és nyelvjárási szavak, az említett jelenségek előfordulási gyakorisága a szóbeli és internetes nyelvhasználatban, az előfordulások okai, továbbá a hozzájuk kapcsolódó attitűdök.

A kutatás eredményeinek ismertetése során bemutatott interjúrészletek átiratában szereplő rövidítések: TM = terepmunkás, AK = adatközlő. Az interjúrészletek végén lévő zárójel tartalmazza az adatközlő adatait: születési év, származási hely, szak. Az interjúk beszélgetéseknek csak azon eredményeit mutatom be a tanulmányban, amelyek igazodnak a jelen kutatásban leírt célokhoz és hipotézisekhez.

3 Eredmények

A kérdőív néhány kérdése lakhelyre és kapcsolattartásra vonatkozó adatokat kért. Az adatközlőknek be kellett jelölniük, hogy jelenleg hol élnek, illetve hol tanulnak. Ennek megfelelően a Kárpátalján élők Ukrajnát (100%) jelölték meg jelenlegi lakhelyüknek,

a magyarországiak pedig Magyarországot (100%). Ami változatosságot mutat az eredményekben, az a Magyarországon tanuló kárpátaljai csoport, ők majdnem fele-fele arányban jelölték meg Ukrainát (48%) illetve Magyarországot (51%) (az adatközlők 1%-a nem válaszolt a kérdésre), amit annak megfelelően döntöttek el, hogy nagyobb-részt melyik országban tartózkodnak. A helyadatra vonatkozó kérdéseknél minden esetben három válaszlehetőség közül lehetett választani: Ukrajna, Magyarország, illetve volt egy egyéb lehetőség is. A „*legszívesebben itt élnék*” pontnál, a Debreceni Egyetem kárpátaljai magyar (60%) és magyarországi hallgatóinak többsége (81%) Magyarországot jelölte meg, míg a főiskolai hallgatók fele-fele (43%–43%) arányban jelölték meg Magyarországot és Ukrainát, 14%-uk pedig az egyéb lehetőséget választotta. Annál a pontnál viszont, hogy legszívesebben itt dolgoznék, már a Kárpátalján élő hallgatók többsége (57%) is Magyarországot jelölte meg, tehát itt a három csoport válasza megegyezett. Ezekből az adatokból arra lehet következtetni, hogy megfigyelhető a kárpátaljai magyar hallgatók kötődése Ukrajnához/ Kárpátaljához, vagyis a szülőföldjükhöz, de Magyarországon jobb elhelyezkedési, illetve megélhetési lehetőséget látnak. A kapcsolattartásra vonatkozóan mindkét kárpátaljai csoport esetében a család (DE kárpátaljaiak: 96%, KMF: 100%) és a barátok (DE kárpátaljaiak: 74%, KMF: 96%) többsége Ukrajnában él, és a távolabbi rokonokkal, barátokkal, családtagokkal való kapcsolattartás leginkább interneten keresztül történik. Az interneten történő kapcsolattartás és kommunikáció fontos szerepet tölt be az adatközlők mindennapjaiban, ezt bizonyítják azok a válaszok, miszerint az adatközlők többsége naponta többször is csetel a barátokkal és rokonokkal (DE kárpátaljaiak: 56%, KMF: 72%, DE magyarországiak: 64%).

A kérdőív következő egysége a nyelvtudásra vonatkozott. Mindhárom csoport anyanyelvi szinten beszéli a magyart. Az orosz és az ukrán nyelvtudás tekintetében a két kárpátaljai csoport válaszai hasonlóak voltak. A válaszadók nagyobb része kevésbé beszéli jól az ukránt (DE kárpátaljaiak: 40%, KMF: 31%). Oroszul pedig mindkét kárpátaljai csoport csak néhány szót tud (DE kárpátaljaiak: 35%, KMF: 29%). Ezek az eredmények megegyeztek az interjú adatközlők válaszaival, akiknek a többsége (51%) kevésbé jól beszéli az ukrán nyelvet, 20%-uk egyáltalán nem beszél ukránul, 17%-uk társalgási szinten, és csak a megkérdezettek 12%-a jelölte be, hogy jól tudja az ukránt. A magyarországiak többsége egyáltalán nem beszéli sem az ukrán, sem az orosz nyelvet. A megkérdezetteknek a 15%-a jelölte be, hogy kevésbé jól tud ukránul/oroszul, de valójában ez a tudás csak az orosz nyelvre vonatkozik, mert amikor a kérdőívben azt kellett bejelölniük az adatközlőknek, hogy milyen nyelveket használtak már cseteléskor, akár csak egy szó erejéig is, akkor a magyarországi adatközlők 15%-a megnevezte az orosz nyelvet, de az ukránt egy adatközlő sem említette.

A szóbeli nyelvhasználattal kapcsolatos eredmények alapján mindkét kárpátaljai magyar csoport esetében, a többség kommunikációjában megjelenik a kódváltás, a KMF hallgatókra valamivel nagyobb arányban jellemző, mint a Magyarországon tanuló kárpátaljai magyarokra (1. táblázat).

Szoktál-e magyar nyelvű beszélgetés közben orosz/ukrán nyelvi szavakat használni?	Igen %	Nem %
DE kárpátaljai magyarok	70	30
KMF	82	18
DE magyarországiak	14	86

1. táblázat. Kódváltás a szóbeli kommunikációban

A megkérdezettek kódváltásának okait az alábbi táblázat foglalja össze, az adatközlőknek itt megadott válaszlehetőségek közül kellett választaniuk (2. táblázat).

	DE kárpát- aljaiak %	KMF %	DE magyarországiak %
Így gyakorlom az orosz/ukrán nyelvet	11	11	3
Így nyomatékosítom a mondanivalómat	15	11	0
Humorból használok orosz/ukrán nyelvi szavakat	56	63	12
Orosz/ukrán anyanyelvű barátaim bizonyos szavakat nem értenek magyarul, ezért olyankor átváltok az ő nyelvükre	20	31	0
Sokszor csak ukránul/oroszul jut eszembe az adott szó.	33	40	0

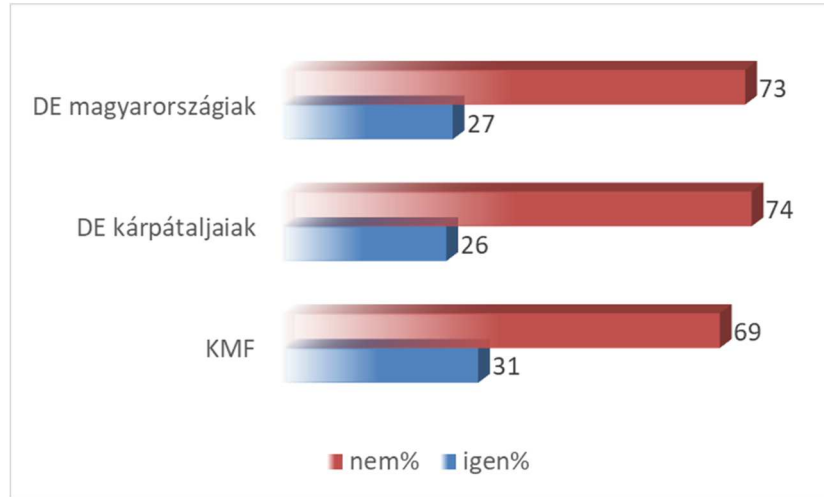
2. táblázat. A kódváltás okai

A 2. táblázat alapján mindkét kárpátaljai csoport esetében a többség humorból vált kódot, illetve a Kárpátalján tanuló csoportban többen bejelölték azt a választ is, hogy sokszor csak ukránul/oroszul jut eszükbe az adott szó.

Két állításról is kikértem az adatközlők véleményét, amely kódváltással kapcsolatos mítoszként ismeretes. A nyelvi mítosz olyan közhiedelem, vagyis sztereotip nem szakértői vélekedés, amely egyáltalán nem vagy csak részben felel meg az objektív tényeknek, úgynevezett féligazság. Általában nem racionális elveken alapulnak, hanem hitbeli meggyőződéseken, amelyek szervesen beépültek az adott közösség kultúrájába. A mítoszok egy részét az is élte, hogy nem minden esetben hamisak, tartalmazhatnak részigazságokat, amelyek kapcsolatban állhatnak az emberek mindennapos tapasztalataival, befolyásolhatják az emberek magatartását és cselekedeteit. A beszélők viselkedését befolyásoló nyelvi mítoszok, nyelvi változások megindulását eredményezhetik (Lanstyák 2014). Az egyik általam választott kódváltással kapcsolatos mítosz a következő: „több nyelv használata egy megnyilatkozáson belül érthetetlen/értelmetlen tárgyalást eredményez” (Lanstyák 2014: 104). Ezzel az állítással egyik adatközlői csoport sem értett egyet, az arányok nagyrészt megegyezők (1. ábra).

A másik mítosz szerint: „Két nyelv keverése arra utal, hogy a beszélő nem ismeri jól az egyik vagy mindkét nyelvet” (Lanstyák 2014: 105). Ezt a mítoszt a következőképpen használtam fel a kérdőívben: *Mi a véleményed a következő állításról: „Kárpátaljai magyarként azért használok a beszélgetés során az anyanyelvem mellett még egy nyelvet (pl. ukránt vagy orosz), mert valójában egyik nyelvet sem beszélem rendesen.” Egyet-értesz ezzel az állítással, vagy szerinted más oka (is) lehet annak, ha egy magyar nyelven folyó beszélgetés során nyelvet váltunk?* Erről az állításról csak a két kárpátaljai magyar csoportnak kellett véleményt alkotnia.

Az adatközlők többsége ezzel az állítással sem értett egyet, döntésüket többen meg is indokolták. A legtipikusabb válaszokat kategorizáltam (3. táblázat). A kategorizált válaszok mellett zárójelben feltüntettem, hogy az adott okokat hány adatközlő említette meg.

1. ábra. Egyetértés az állítással: „több nyelv használata egy megnyilatkozáson belül érthetetlen/értelmetlen társalgást eredményez”?

Az adatközlők által megnevezett indokok	
KMF	DE (kárpátaljai magyarok)
Szolidaritás: ukrán anyanyelvűekkel való kommunikáció során (11)	Megszokás (13)
Kitöltés: nem jut eszükbe/gyorsabban elő tudnak hívni egy adott szót ukrán nyelven (7)	Kitöltés (10)
Kölcsönszók: az orosz/ukrán nyelvből átvett, a magyar nyelvbe beépült szavak (6)	Szolidaritás (9)
Nyelvgyakorlás (4)	Humor (6)
Státuszemelés: bizonyos helyzetekben, például hivatalos helyeken kötelező az ukrán nyelv használata (4)	Státuszemelés (4)
Vegyes nyelvi környezet hatása, kétnyelvűség (3)	Vegyes nyelvi környezet hatása, kétnyelvűség (4)
Megszokás (3)	Kölcsönszók (2)
Humor (3)	Nyelvgyakorlás (2)
Idézés: bizonyos ukrán nyelven elhangzott kifejezéseket, poénokat nem lehet magyarra lefordítani, csak ukrán nyelven van értelmük (1)	Idézés (2)
	Kizárás: mások kizárása a beszélgetésből (2)
	Hatáskeltés: bizonyos szót kifejezőbbnek, szimpatikusabbnak tartanak ukrán nyelven (1)

3. táblázat. Az adatközlők kódváltásának okai

A Kárpátalján tanuló főiskolai hallgatók közül a legtöbben szolidaritásból, az ukrán anyanyelvűekkel való társalgás következtében váltanak kódot. A Magyarországon tanuló kárpátaljai magyar hallgatók közül legtöbben megszokásból, az adott ukrán szó gyakori használatából adódóan váltanak kódot.

Az interjú adatközlők többségének (61%) a nyelvhasználatára is jellemző a kódváltás. Ennek okaként a többség a humort említette meg, ami szerintük viccesebb teszi a kommunikációt:

- [1] TM: *Olyan előfordult veled, hogy alapvetően magyarul beszéltél valakivel, de egy-két szót ukránul mondtál?*
 AK: *Igen, de ezt amúgy én direkt csinálom, mert amikor egy társaságban vagyunk, akkor ők ezen nevetnek, és ez egy ilyen alaphangulatot ad az egésznek, hogy megyünk valahova, és akkor: „dáváj menjünk”, vagy „álo”, hogyha felveszem a telefont vagy valami, és akkor ők ezen nevetnek, ez olyan vicces. (1997, Som, Biológia).*

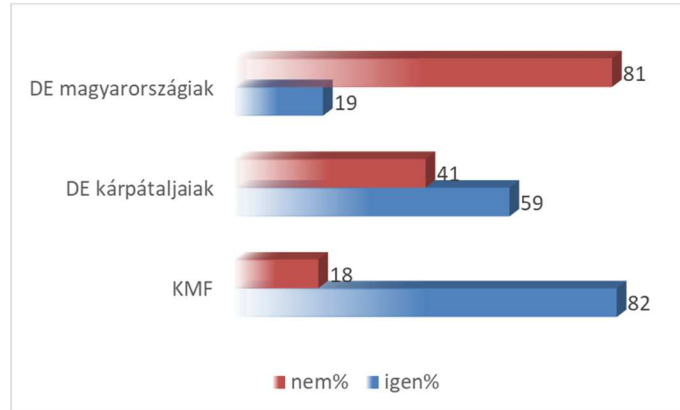
A másik leggyakoribb ok, amit az adatközlők megemlítettek, az abból adódik, hogy bizonyos szavak gyorsabban eszükbe jutnak ukrán nyelven:

- [2] TM: *Olyan előfordult veled Kárpátalján, hogy magyarul beszélgettél valakivel, de egy-két szót ukránul mondtál?*
 AK: *Igen, olyan volt már.*
 TM: *És az miért fordult elő?*
 AK: *Szerintem azért, mert egy picit ukrán környezetben is vagyunk otthon, és egyes szavakat könnyebb ukránul kimondani.*
 TM: *És ilyen előfordult már csetelés közben?*
 AK: *Igen.*
 TM: *És miért?*
 AK: *Van, hogy könnyebben előjön, például a szkocs, nekem nem jut eszembe, hogy az 'cellux' hirtelen. (1999, Kisgejóc, Biomérnök).*

A szóbeli nyelvhasználathoz hasonlóan, a megkérdezettek internetes kommunikációjában is megjelenik a kódváltás (2. ábra). Ez a Kárpátalján tanuló főiskolásokra jellemző legnagyobb arányban, de a Magyarországon tanuló kárpátaljai magyar hallgatók többségének az internetes kommunikációjában is előfordul.

Az internetes kommunikációban megjelenő kódváltások okaként, mindkét kárpátaljai magyar csoportban, szintén a humort jelölték meg nagyobb arányban (4. táblázat).

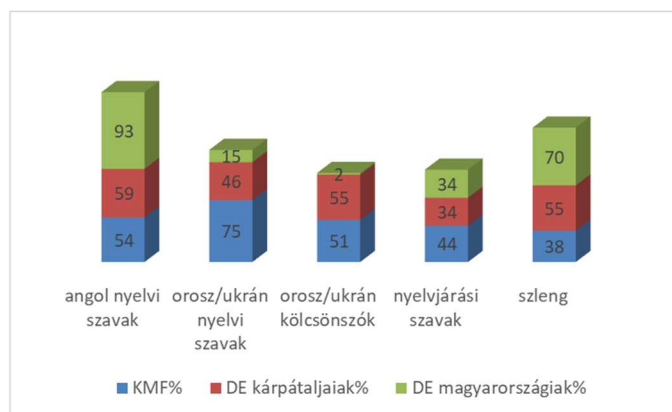
A következőkben az adatközlőknek meg kellett jelölniük, hogy saját bevallásuk szerint mi jellemzi az internetes kommunikációjukat. A Debrecenben tanuló kárpátaljai csoportnál a kitöltők nagyobb része az angol nyelvi szavak használatát jelölte meg, és az adatközlők több mint felének az internetes nyelvhasználatára jellemzők az orosz/ukrán kölcsönszók és szleng szavak használata is. A Kárpátalján tanuló hallgatók túlnyomó többsége ezzel szemben az orosz/ukrán nyelvi szavak használatát jelölte meg, de a kitöltők több mint fele használ orosz/ukrán kölcsönszókat és angol nyelvű szavakat is. A magyarországi csoportból majdnem mindenki használ angol nyelvi szavakat, és nagy arányban szleng szavakat az internetes kommunikáció során. Az összehasonlításból az is látszik, hogy a Kárpátalján tanuló csoportnál jelenik meg valamivel nagyobb arányban a nyelvjárási szavak használata (3. ábra).

2. ábra. Szoktál-e az internetes kommunikáció során ukrán/országi szavakat, kifejezéseket használni?

A kódváltás okai:	DE kárpátaljaiak %	KMF %	DE magyarországiak %
Ez tipikusan jellemző a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatára, így fejezzük ki, hogy kárpátaljaiak vagyunk	21	29	0
Csak orosz/ukrán anyanyelvű barátaimmal való cseteléskor használom	13	35	0
Humorból	46	47	15
Az internetes kommunikáció során mások is gyakran használnak orosz/ukrán nyelvi szavakat, és ehhez én is próbálok alkalmazkodni	20	22	0

4. táblázat. Az internetes kommunikációban megjelenő kódváltás okai

3. ábra. Az adatközlők internetes kommunikációját jellemző nyelvi sajátosságok

Az interjú adatközlők nagyobb része (54%) szerint az egyik feltűnő különbség a magyarországi és a kárpátaljai magyarok nyelvhasználata között az a nagymértékű szleng szóhasználat. Úgy vélekedtek, hogy a szleng szavak használata sokkal kevésbé jellemző a Kárpátalján élő magyarokra, mint a magyarországiakra:

- [3] TM: *Milyen különbségeket veszel észre a magyarországi magyarok és a kárpátaljai magyarok beszédében?*

AK: *Igazából az tűnt fel, hogy itt nagyon sok a szleng, tehát mi próbálunk olyan nagyon szépen beszélni Kárpátalján magyarul, itt meg már nagyon el vannak húzódva ilyen rosszabb beszéd felé (1999, Kisgejőc, Biomérnök).*

Mindemellett a Magyarországon tanuló kárpátaljai magyar hallgatók már egyre inkább átveszik a szleng kifejezéseket a magyarországiaktól, és ami megtetszik nekik, azt szívesen használják.

- [4] TM: *Mi a véleményed a szleng szavakról? Rád mennyire jellemző?*

AK: *Jellemző, és nagyon is rám ragadnak, mert ha nekem valami megtetszik, ahogy más mondja, akkor próbálok leutánozni, mert az nekem tetszik. (1997, Som, Biológia).*

Az imént említett jelenségekkel kapcsolatban azt is megkérdeztem a három adatközlői csoporttól, hogy milyen gyakran használnak az internetes kommunikáció során orosz/ukrán nyelvi szavakat, orosz/ukrán nyelvi kölcsönszókat, nyelvjárási jelenséget tartalmazó szavakat, valamint angol nyelvi szavakat. Az adatok alapján a Debrecenben tanuló kárpátaljai csoport nagyobb része ritkán használja a felsorolt jelenségeket, a KMF hallgatóinak nagyobb része néha használ angol nyelvi szavakat, illetve nyelvjárási szavakat és gyakran orosz/ukrán nyelvi szavakat, valamint orosz/ukrán kölcsönszókat. A magyarországi megkérdezettek nagyobb része gyakran használ angol nyelvi szavakat, néha nyelvjárási szavakat, és soha nem használnak ukrán/orosz nyelvi szavakat, kölcsönszókat (5. táblázat).

	Gyakran %	Néha %	Soha %
DE kárpátaljaiak			
Angol nyelvi szó	51	40	9
Nyelvjárási szó	11	63	26
Orosz/ukrán kölcsönszó	39	45	16
Orosz/ukrán nyelvi szó	41	44	15
KMF			
Angol nyelvi szó	34	42	24
Nyelvjárási szó	39	56	5
Orosz/ukrán kölcsönszó	43	40	17
Orosz/ukrán nyelvi szó	47	36	17
DE magyarországiak			
Angol nyelvi szó	65	32	3
Nyelvjárási szó	5	45	50
Orosz/ukrán kölcsönszó	0	0	100
Orosz/ukrán nyelvi szó	1	14	85

5. táblázat. Az adatközlők internetes kommunikációjában megjelenő nyelvhasználati sajátosságok gyakorisága

Megkérdeztem a két kárpátaljai csoport adatközlőitől, hogy mi a véleményük arról, amikor egy kárpátaljai magyar az internetes kommunikáció során a magyar nyelvű szövegében orosz/ukrán nyelvi szavakat is használ. A Debreceni Egyetem kárpátaljai magyar hallgatóinak nagyobb része szerint ez a kárpátaljaiak körében egy természetes és gyakori jelenség, ami rájuk is jellemző. A Kárpátalján tanuló csoport ezzel szemben jóval nagyobb arányban azt a választ jelölte meg, hogy identitást/hovatartozást jelölő funkciója van, de az adatközlők fele azt is bejelölte, hogy ez a kárpátaljaiak körében egy természetes és gyakori jelenség, ami rájuk is jellemző (6. táblázat).

Mi a véleményed arról, amikor egy kárpátaljai magyar az internetes kommunikáció során a magyar nyelvű szövegében orosz/ukrán nyelvi szavakat is használ?	DE kárpátaljaiak %	KMF %
Ez a kárpátaljaiak körében megszokott és gyakori jelenség, rám is jellemző	45	50
Ez a kárpátaljaiak körében megszokott és gyakori jelenség, bár rám nem jellemző	32	13
Nem találkoztam még ilyen esettel az internetes kommunikáció során	7	8
Találkoztam már ilyen esettel, de fogalmam sincs, hogy mi ennek az oka	9	4
Találkoztam már ilyen esettel, de én kifejezetten idegesítőnek és értelmetlennek tartom	15	10
Szerintem identitást/hovatartozást jelölő funkciója van	35	87

6. táblázat. Internetes kommunikációban előforduló kódváltáshoz kapcsolódó attitűdök

A kérdőív további része az adatközlők nyelvjárási jelenségekkel kapcsolatos attitűdjeit vizsgálta. Erre vonatkozóan egy nyelvjárási jelenségeket tartalmazó mondatról kértem ki az adatközlők véleményét: „*Jó^u van má' te jány, nyugi, oszt minden rendben lesz*”. A kitöltők többsége (DE kárpátaljai: 85%, KMF: 91%, DE magyarországi 78%) találkozott már hasonló jellegű megnyilatkozásokkal az internetes kommunikáció során, de vélekedésük szerint ez rájuk nem jellemző. Nyitott kérdésben is megkérdeztem az adatközlők véleményét egy nyelvjárási jelenségeket tartalmazó megnyilatkozásról: „*akkor átjösszök máma este?*” Két szóval kellett jellemezniük a mondatot. Az adatközlőktől összesen 269 válasz érkezett. Előfordultak olyan jellemzők, amelyeket mindhárom csoport megemlített, valamint egyazon csoporton belül is többen megneveztek. A zárójelben jelzett szám mutatja, hogy az adott válasz hány adatközlőnél jelent meg. A leggyakoribb válaszokat a következő táblázat foglalja össze (7. táblázat). Nem volt megfigyelhető lényeges eltérés a három csoport attitűdjeire vonatkozóan. Mindhárom csoportnál előfordultak egyértelműen pozitív, semleges, illetve negatív válaszok is. Továbbá mindhárom csoportnál megfigyelhető volt, hogy a negatív jellemzők jelentek meg nagyobb számban.

Az interjúk adatközlők szerint a nyelvjárási beszéd sokkal inkább jellemző a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatára, mint a magyarországiakéra, ugyanakkor a megkérdezettek többsége ezt nem negatívumként említette, inkább semlegesen viszonyulnak hozzá.

DE kárpátaljaiak	KMF	DE magyarországiak
nyelvjárási szavak (12), idegesítő (8), megszokott (7), parasztos (6), érthető (6), helytelen (5), kárpátaljai (5), vicces (4), zavaró (4), természetes (3), gyakori (3), idősebbekre jellemző (3), nem toleráns (2), rám nem jellemző (2), tipikus (2), alacsony nyelvi készség (2), falusias (2), furcsa (2), hanyag (2).	nyelvjárási szavak (11), helytelen (9), gyakori (5), falusias (5), idegesítő (4), megszokott (4), parasztos (4), vicces (4), érthető (3), családis (2), én is használom (2), zavaró (2).	nyelvjárási szavak (14), helytelen (5), vicces (4), vidéki (4), érthető (4), fura (3), régies (3), zavaró (2), magyar (2), nem zavar (2).

7. táblázat. Nyelvjárási jelenségekhez kapcsolódó attitűdök

- [5] TM: Szerinted miben tér el a kárpátaljai magyar nyelvhasználat a magyarországitól?
 AK: *Mi otthon egy kicsit régiesebben beszélünk, érződik, hogy ott egy határ, és ott megmaradt ez, ahogy egymás között beszéltek. Például voltak otthoni ismerőseim, akik kijöttek két hónapra Magyarba, és érződött utána a beszédükön, hogy kijöttek, és az itteni beszédstílusból ragadt rájuk valami.* (1997, Som, Biológia).

4 Következtetések

Tanulmányomban három adatközlői csoport válaszait hasonlítottam össze egy kérdőíves vizsgálat keretein belül arra vonatkozóan, hogy mennyire jellemző a szóbeli, valamint az internetes kommunikációjukra a kódváltás és nyelvjárási jelenségek használata, illetve mi a véleményük az adott nyelvi sajátosságokról. A három csoport egyrészt Ukrajnában élő és tanuló kárpátaljai magyar főiskolai hallgatókból, másrészt Magyarországon tanuló kárpátaljai magyar egyetemistákból, harmadrészt pedig magyarországi származású hallgatókból tevődött össze. A vizsgálattal az volt a célom, hogy összevegyem a három adatközlői csoport nyelvi attitűdjeit, illetve hogy kiderüljön, a tanulmányi céljuk miatt mobilis kárpátaljai magyar hallgatók nyelvhasználati szokásai, illetve nyelvi attitűdjei inkább az Ukrajnában tanuló csoporttal vagy a magyarországi csoporttal mutat-e hasonlóságot.

A kapott eredmények alapján a KMF hallgatói, mind a szóbeli, mind az internetes kommunikáció vonatkozásában, nagyobb arányban jelölték meg, hogy jellemző a nyelvhasználatukra a kódváltás, mint a Magyarországon tanuló kárpátaljai magyarok. A kódváltás okaként a többség mindkét csoport esetében a humort jelölte meg, de a KMF hallgatókkal gyakran előfordul, hogy csak ukránul/oroszul jut eszükbe egy-egy szó. Mindhárom adatközlői csoport véleménye megegyezett abban, hogy a többség szerint nem helyénvaló állítás az, miszerint két vagy több nyelv váltogatása egy megnyilatkozáson belül érthetetlen vagy értelmetlen társalgást eredményezne. A két kárpátaljai magyar csoport a kódváltások okát is megindokolta. A KMF csoport többsége

szolidaritásból vált kódot, tehát ukrán anyanyelvűekkel való kommunikáció során igyekeznek alkalmazkodni a többségi beszélők anyanyelvéhez, a Debreceni Egyetemen tanuló kárpátaljai magyar csoport hallgatói a megszokást emelték ki a kódváltás okaként.

A két kárpátaljai csoport válaszában akkor voltak megfigyelhetők különbségek, amikor azt kellett megjelölniük, hogy milyen nyelvhasználati sajátosságok jellemzik az internetes kommunikációjukat. A DE kárpátaljaiak többsége angol nyelvi szavakat használ, és ezzel már inkább a magyarországiakéhoz közelítenek az internetes kommunikációs szokásaik (2. hipotézis), míg a KMF csoport többségének internetes kommunikációját orosz/ukrán nyelvi szavak használata jellemzi. Ugyanakkor a DE kárpátaljai csoport több mint felének internetes nyelvhasználatára jellemző még az orosz/ukrán kölcsönszók használata, valamint a szleng kifejezések is. A szlengszavak előfordulása, az összehasonlítás alapján, a KMF hallgatóira jellemző a legkevésbé, illetve ebből a csoportból jelölték meg többen, hogy használnak nyelvjárási szavakat is az internetes kommunikáció során. Azzal kapcsolatban, hogy milyen gyakorisággal használják az imént említett nyelvi jelenségeket, a DE kárpátaljai csoport válasza szintén inkább a magyarországi csoporttal mutattak hasonlóságot. A két kárpátaljai csoport válaszaiban az is eltért, hogy mi a véleményük az internetes kommunikációban megjelenő kódváltásról. A KMF-hallgatók túlnyomó többsége szerint identitást/hovatartozást jelölő funkciója van, míg a DE kárpátaljai csoport többségének válasza szerint a kárpátaljaiak körében ez egy megszokott és gyakori jelenség, ami rájuk is jellemző. Ez az eredmény igazolja azt a hipotézist, miszerint a szülőföldjükön élő és tanuló kárpátaljai magyar hallgatók számára a kárpátaljai magyar nyelvhasználat az identitásjelölés vonatkozásában jobban felértékelődik, mint azoknál, akik már eltávolodtak a szülőföldi környezettől (3. hipotézis). A nyelvjárási jelenségek vonatkozásában mindhárom adatközlői csoport többsége találkozott már nyelvjárási jelenséget tartalmazó megnyilatkozásokkal az internetes kommunikáció során. A hozzájuk kapcsolt vélemények mindhárom csoport esetében semlegességet tükrözött. Ahol azt kértem, hogy véleményezzék egy-egy szóval, mi jut eszükbe az adott nyelvjárási jelenségeket tartalmazó megnyilatkozásról, mindhárom csoportnál negatív válaszok fordultak elő nagyobb arányban. Mindezek alapján az adatközlők nyelvjárási beszédről való vélekedése igen változatos, negatív, semleges és pozitív válaszok mindhárom csoportnál egyaránt megjelentek. A saját nyelvhasználatuk tekintetében a Kárpátalján élő és tanuló főiskolások jelölték be nagyobb arányban, hogy jellemző a nyelvhasználatukra a nyelvjárási jelenségek használata, ugyanakkor a hozzá kapcsolódó attitűdjeik nem mutattak pozitívabb viszonyulást a másik két csoport válaszaival való összevetésekor. Ennek figyelembevételével az 1. hipotézist ezek az eredmények nem tudják igazolni.

A két kárpátaljai csoport válasza a szóbeli nyelvhasználati szokások tekintetében sok hasonlóságot mutatnak, viszont az internetes kommunikációs szokásokra vonatkozóan, a Debrecenben tanuló kárpátaljai magyar egyetemisták nyelvhasználatára már inkább a magyarországiakéval mutat hasonlóságot, így mind a kétnyelvű magyar közeg, mind az egynyelvű magyar környezet hatása megfigyelhető a válaszaikban. A nyelvhasználat és identitás összefüggéseit tekintve az eredmények azt igazolják, hogy a Kárpátalján élő magyar főiskolások számára a kárpátaljai magyar nyelvhasználatnak, a saját vélekedéseik alapján is, hovatartozást, azonos csoporthoz tartozást jelölő funkciója van.

Irodalom

- Bartha Cs. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Csernicskó I. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris.
- Csernicskó I. 2004. A magyar nyelv kárpátaljai helyzetéről. *Magyar Tudomány* 4: 473–480. Elérhető: http://real.mtak.hu/25146/1/jav_csernicsko_matud.pdf (letöltés ideje: 2020. 03. 09.).
- Csernicskó I. 2008. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Cs. (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 153–170.
- Csernicskó I. 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest – Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó I. – Szabó Mihály G. 2010. Hátránvból előlntv: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskev B. (szerk.) *Határon túli magyarság a 21. században*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal. 167–198.
- Domonkosi Á. – Kuna Á. 2018. Kreatív-produktív módszerek és kvalitatív szövegelemzés a poétikai kutatásban. In: Domonkosi Á. – Simon G. (szerk.) *Nyelv, poétika, kogníció. Elmélet és módszer a poétikai kutatásban*. Eger: Líceum Kiadó. 113–137.
- Dudics Lakatos K. 2015. A nemek és a nyelvjárási attitűd összefüggéseiről egy kérdőíves felmérés tükrében. In: Márku A. – Hires-László K. (szerk.) *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból. Ungvár: Autdor-Shark.
- Ferenc V. – Séra M. 2013. Kárpátalja – Ukrajna. In: Szabó A. – Bauer B. – Pillók P. (szerk.) *Mozaik2011 – Magyar Fiatalok a Kárpát-Medencében. Kutatási Jelentés*. Szeged–Budapest: Belvedere. 85–138.
- Grosjean, F. 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Juhász V. 2009. A MaxQDA szövegelemző program. In: Nádor O. (szerk.) *A magyar nyelv mint európai világnyelv*. MANYE XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Budapest: Balassi Intézet.
- Karmacs Z. 2009. Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv esetében. In: Borbély A. – Vančoné Kremmer I. – Hattyár H. (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet – Gamma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 415–422.
- T. Károlyi M. 2002. A nyelvi tudatosság és attitűd vizsgálata a beregszászi főiskola hallgatóinak különböző csoportjaiban. In: Hoffmann I. – Juhász D. – Péntek J. (szerk.) *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tan-szék. 329–338.
- Lakatos K. 2005. A nyelvjárások megítélése kárpátaljai iskolások körében. *Magyar Nyelvjárások* 45: 79–104.
- Lanstyák I. 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 15–56.
- Lanstyák I. 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony: Comenius Egyetem.
- Ludányi Zs. 2020. Nyelvi ideológiák és kvalitatív szövegelemzés a nyelvi tanácsadói diskurzusokban: esettanulmány. In: Bölcskei A. – Heltai J. I. (szerk.) *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. (A MANYE Kongresszusok Előadásai 14.) Budapest: Akadémiai Kiadó. https://mersz.hu/hivatkozas/m715nyki4sznyy_3 (Letöltés ideje: 2020. 07. 13.).
- Márku A. 2013. „Po zákárpátszki”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Monográfia. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum.
- Márku A. 2015. Az internetes nyelvhasználat kutatásának lehetőségei a kárpátaljai magyarok gyakorlóközösségeiben. In: Márku A. – Hires-László K. (szerk.) *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból. Ungvár: Autdor-Shark. 71–89.

- Márku A. 2017. A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: identitás és digitális identitás. In: Márku A. – Tóth E. (szerk.) *Többszervezés, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont Kutatásaiából III.* Ungvár: „RIK-U”, 137–152.
- Sándor K. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest: Osiris.
- Trudgill, P. 1974. *The social differentiation of English in Norwich.* Cambridge: Cambridge University Press.

Eltérő nyelvi háttérű hallgatók beszédfolyamatosság-értékelése magyar és spanyol beszéd alapján

Mátraházi Noémi

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
noemi.matrahazi@gmail.com

Kivonat: A jelen kutatás arra keresi a választ, hogy melyek azok a jellemzők, amelyek alapján az idegen nyelvi beszédet folyamatosnak ítéljük. A kutatásban spanyolt tanulók képleírásait rögzítettem, amelyeket spanyol és magyar anyanyelvű tanárok és tanítók és spanyoltanárok értékelték beszédfolyamatosság szempontjából. A kísérletben a beszédtempót, az artikulációs tempót, a néma és a kitöltött szünetek átlagos hosszát és arányát, végül a szókincsgazdagságot mértem. A kísérlet a spanyol anyanyelvűek és a magyar anyanyelvű spanyoltanárok értékeléseit is vizsgálja. Az eredmények azt mutatják, hogy a néma szünetek átlagos hossza és aránya, a kitöltött szünetek átlagos hossza, a beszédtempó és az artikulációs tempó összefüggést mutatnak a beszédfolyamatossággal, ez azonban értékelői csoportonként eltérő. A szókincsgazdagság és a beszédfolyamatosság között a jelen vizsgálat nem talált összefüggést. A magyar anyanyelvű spanyoltanárok magasabb pontszámmal értékelték a spanyol beszédmintákat, mint az anyanyelvi spanyolok.

1 Bevezetés

A beszédfolyamatosság vagy fluencia mind a nyelvészeti, mind a nyelvpedagógiai kutatások egyik központi kérdése. Amikor beszédfolyamatosságról beszélünk, különbséget kell tennünk az anyanyelvi és az idegen nyelvi beszéd között, mivel az anyanyelvi beszédprodukciónál az egészséges felnőttek beszédének egy jellemzőjének tekintjük azt, míg idegen nyelvi beszéd esetében a nyelvtudás szint egyik indikátorának (Foster–Tavakoli 2009). A jelenségre nem létezik egységes definíció, Koponen és Riggenbach (2000) tanulmányukban kijelentik, hogy sem az anyanyelvi, sem az idegen nyelvi beszédfolyamatosságot nem lehet meghatározni egyetlen, egységes fogalomként. Lennon (1990) szerint ez egy, a hallgatóban kialakult benyomás a beszélőről, akinek a tervezési és produkciós folyamatai könnyedén és hatékonyan működnek. Raupach (1987) definíciójában a folyamatos beszéd a hosszabb, megszakítás nélküli beszéd, míg Schmidt (1992) szerint azt jelenti, hogy valaki egyenletesen és erőfeszítés nélkül alakítja át gondolatait beszéddé. Mivel a kísérletemet idegen nyelvi kontextusban végeztem, ezért a tanulmány további részében a beszédfolyamatosság tárgyalása

Mátraházi Noémi: *Eltérő nyelvi háttérű hallgatók beszédfolyamatosság-értékelése magyar és spanyol beszéd alapján*. In Váradi Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Gráczki Tekla Etelka (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből* 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 93–105. doi: 10.18135/Alknyelvdok.2020.14.6.

alatt az idegen nyelvi beszéd folyamatosságot értem, a Foster–Tavakoli (2009) tanulmányban megfogalmazottak szerint mint a nyelvtudás szintjének egy indikátoraként.

1.1 A beszéd folyamatosság értékelése

A beszéd folyamatosság megítélésében ugyanolyan fontos szerepet játszik a beszédprodukciónak, mint a beszéd feldolgozásának (Segalowitz 2010). Az idegen nyelvi beszédre irányuló kutatásokban arra keressük a választ, hogy az idegen nyelvi beszédnek melyek azok a jellemzői, amelyek alapján a beszédet a hallgatók folyamatosnak ítélik. A vizsgálatok különböző paramétereket vesznek figyelembe, egyrészt a temporális szerkezet mintázatának vizsgálatára a beszédtempót, az artikulációs tempót, a szünetek átlagos hosszát és arányát, másrészt nyelvhelyességet és szókincs gazdagságot mérnek. A nemzetközi szakirodalomban a kutatók a beszédtempót és az artikulációs tempót különböző módszerekkel számolják. Több kutatásban az artikulációs tempó számításának alapját a szótagok képzik, melyek számát a teljes beszédidővel elosztva határozzák meg azt (Préfontaine et al. 2015; Rossiter 2009). A beszédtempó, vagy *speech rate* Derwing et al. (2004) tanulmányában a néma szünet nélkül számolt értéket jelenti, Kovač–Sarić (2019) módszertanában a beszédtempó számításakor a kitöltött szüneteket és hezitációs jelenségeket nem számították az értékbe, míg Kormos–Dénes (2004) a magyar szakirodalomban is jellemzően megtalálható módszer szerint határozta meg a beszédtempót, tehát a teljes beszédidőbe a néma és kitöltött szünetek időtartamát is figyelembe vette. A 2000-es évek óta megjelent tanulmányok már a beszéd- és artikulációstempó értékeit egy kategóriába sorolják és *speed fluency*-ként (Tavakoli–Skehan 2005) említik, ily módon áthidalva a módszertani és értelmezésbeli különbségek problematikáját. A szüneteket és azok különböző mérőszámait (átlagos hosszuk, arányuk, helyük, gyakoriságuk) *breakdown fluency*-ként csoportosítják, míg a téves szóindítást vagy ismétlést *repair fluency*-nek írják le. Az idegen nyelvi beszéd folyamatosság kérdéskörében vizsgálódó kutatók egy részének eredményei azt mutatják, a *speed fluency* értékek állnak szoros összefüggésben az értékelők megítéléseivel (Derwing et al. 2004; Kormos–Dénes 2004; Kovač–Sarić 2019; Préfontaine et al. 2015; Rossiter 2009; Saito–Hanzawa 2018). Mások ugyanakkor a *breakdown fluency* értékekkel, különösen a szünetek arányával és átlagos hosszával találtak kapcsolatot, minél hosszabb szüneteket tartott a beszélő az idegen nyelvi megnyilatkozásban, annál kevésbé értékelték folyamatosnak (Bosker et al. 2013; Derwing et al. 2004; Préfontaine et al. 2015; Suzuki–Kormos 2019). Egyes kutatók megvizsgálták a beszédminták lexikai gazdagságát és nyelvhelyességét, és eredményeik szerint azok, akik folyamatosabban beszélnek, nyelvi helyesebb és szókincsben gazdagabb beszédmintát hoztak létre, mint társaik. (Kormos–Dénes 2004; Suzuki–Kormos 2019). Számos kutatásban anyanyelvű és nem anyanyelvű értékelőket kértek fel. Kormos–Dénes (2004) tanulmányukban nem találtak szignifikáns különbséget az angol és nem angol anyanyelvűek értékelése között. Egy japán kutatás angoltanulók körében végzett vizsgálata ugyanakkor arra a következtetésre jutott, hogy a japán anyanyelvű angoltanulók magasabb pontszámot adtak a japán tanulók angol nyelvű beszédének beszéd folyamatosságára, mint az angol anyanyelvű értékelők. A kutatók feltételezték, hogy a japán anyanyelvű értékelők toleránsabbak a japán anyanyelvű tanulók beszédmintáiban felfedezhető bizonyos nyelvi transzferjelenségekkel, amelyek miatt eltérő értékelések születtek az anyanyelvi és nem anyanyelvi értékelők között (Browne–Fulcher 2017).

1.2 Magyar kutatások magyar anyanyelvű spanyoltanulók körében

Egyelőre kevés kutatás irányul a magyar anyanyelvű spanyolul tanulók beszédének vizsgálatára. Baditzné (2019) spanyolul tanulók beszédét értékeltette spanyol anyanyelvűekkel, és az eredmények azt mutatták, hogy a spanyolokat leginkább a magas számú hezitálás, a spanyoltól idegen hangsúlyjellemzők és bizonyos hangok helytelen ejtése ([s] [β] [r]) zavarja a beszéd értékelésekor. Gaál (2018) a [β] [b] [d] [x] zárhangok ejtését vizsgálta magyar–spanyol viszonylatban. Kovács (2019) kutatásában a spanyolul tanulók beszédtempóját vizsgálta, és az eredményei azt mutatták, hogy a magyar anyanyelvű tanulók beszédtempójukat a monologikus beszédhez képest átlagosan 10,25%-kal növelték akkor, amikor spanyol anyanyelvűvel végeztek interakciós feladatot. Mátraházi (2019) a beszédfolyamatosság, a nyelvhelyesség és a szókinccs kapcsolatát vizsgálta nyelvvizsgakörnyezetben.

A kutatások eredményei alapján arra a kérdésre kerestem a választ, melyek azok a jellemzők, amik összefüggést mutatnak a spanyol nyelvtanulók magyar és spanyol nyelvű beszédmintái és a spanyol és magyar anyanyelvű értékelők megítélései között. A beszédfolyamatosság megítélésére még nem ismert kutatási eredmény a spanyol és a magyar nyelv összefüggésében. Elsődleges célom tehát az volt, hogy az ezen két nyelven létrehozott beszédmintákat elemezzem, és rávilágítsak arra, feltételezhetően mely jellemzők alapján ítélték azokat folyamatosnak vagy kevésbé folyamatosnak. A következő hipotéziseket fogalmaztam meg: (1) A beszédtempó, az artikulációs tempó, a néma és kitöltött szünetek szünettartásának aránya, a néma és kitöltött szünetek átlagos hossza közül a beszédtempó az a jellemző, amely legerősebb összefüggést mutat a beszédfolyamatosság megítélésével. (2) A magyar anyanyelvű spanyoltanulók folyamatosabbnak értékelik a spanyol nyelvű beszédeket, mint a spanyol értékelők. (3) Azon beszédmintákban, amelyeket az értékelők folyamatosnak ítélték, a szókinccsgazdagság is magasabb értéket mutat.

2 Módszertan

A vizsgálatot a szakirodalomban ismertetett kutatások alapján terveztem meg. A vizsgálatban két csoport vett részt: egy értékelői csoport (15 fő, 25–50 év közötti nők) és egy nyelvtanulói csoport (nyolc spanyolul tanuló, 20–28 év közötti nő). A nyelvtanulói csoport tagjai mind magyar anyanyelvűek, akik a spanyol nyelvet a magyar oktatási rendszerben sajátították el, és nyelvtanulás céljából nem töltöttek időt spanyol nyelvterületen. Ennek azért van jelentősége, mert egy amerikai kutatás eredményei szerint célnyelvi környezetben a nyelvelsajátítás felgyorsul, a kísérleti személyek spanyol nyelvterületen eltöltött öt hét alatt ugyanolyan eredményeket produkáltak, mint társaik egy teljes szemeszter spanyoltanulás után (Rodrigo 2011). A kísérleti személyek kiválasztásánál tehát ezt a szempontot is figyelembe vettem. A résztvevők közül négy fő KER-A2 szintű nyelvtudással rendelkezett, akik felsőoktatásban két féléven keresztül heti három alkalommal tanultak spanyol nyelvet, és négyen KER-B2 szintű nyelvtudással rendelkeztek, ezt államilag elismert középfokú nyelvvizsgálóval bizonyították. A nyolc spanyoltanulóval a Corvinus Nyelvvizsgaközpont stúdiójában felvételeket készítettem. Képleírást kértem tőlük, két különböző képről. Az első képről magyarul, a másodikkal spanyolul beszéltek, időkorlát nélkül. A képeken olyan jelenetek szerepeltek, amelyek szókinccsének ismerete már alacsonyabb (A1 és A2) szinteken is elvárt, az egyik egy repülőtéren, a másik pedig a szabadidős tevékenységekkel kapcsolatos kép volt.

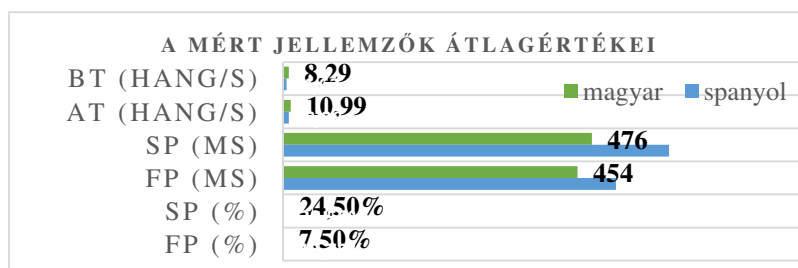
A felvételekből ezután véletlenszerűen kiválasztottam négy spanyol és négy magyar nyelvű képleírást. Véleményem szerint az ennél nagyobb számú felvétel túlfeszítette volna a kutatás kereteit az értékelők számára. Az anyagokból egy perc időtartamú részt vágtam ki, szintén az értékelőkre való tekintettel, illetve azért, mert a stúdió környezete miatt a nyelvtanulóknak szükségük volt pár másodpercre, hogy oldottabban tudják teljesíteni a feladatot. A felvételeket egy weboldalon keresztül tettem hozzáférhetővé. A kísérletbe való részvételle tizenöt pedagógus végzettségű nőt kértem fel, akik három egyenlő, ötfős csoportot alkottak spanyol és magyar nyelvtudásuk szerint. Az első csoportban magyar anyanyelvű általános iskolai tanárok vettek részt, akik nem beszélnek spanyolul, a második csoportban magyar anyanyelvű spanyoltanárok, a harmadik csoport pedig spanyol anyanyelvű, magyarul nem beszélő értékelőkből állt, akik szintén pedagógus végzettséggel rendelkeznek. A kutatásban nők vettek részt azért, hogy a nemek közti különbséget mint változót ki tudjam zárni. Arra kértem őket, hogy az oldalra rögzített felvételeket egy ötfokú Likert-skálán értékeljék (Van Batenburg et al. 2018). Az 1–5-ig tartó skálát a magyar osztályozási és nyelvvizsgáztatási gyakorlat alapján határoztam meg. Az 1 érték az egyáltalán nem folyamatos és az 5 érték a folyamatos beszédet jelentette.

A hanganyagokat a Praat szoftver (Boersma–Weenink 2011) segítségével elemeztem a következő jellemzők szerint: beszédtempó, artikulációs tempó, a néma szünetek átlagos hossza, a kitöltött szünetek átlagos hossza, a néma szünetek aránya, a kitöltött szünetek aránya és a szókincsgazdagság. Habár a szakirodalom nagy része a néma szüneteket vizsgálja, fontosnak tartottam a néma és kitöltött szünetek megkülönböztetését a jelen vizsgálatban. A beszédmintát beszédszakaszonként címkéztem. A beszédtempó (hang/s) kiszámításánál és minden további érték kiszámítása esetében a 250 ms-nál hosszabb jelkimaradást tekintettem néma szünetnek (De Jong–Bosker 2013; Riggenbach 1991). A beszédtempót és artikulációs tempót hang/s-ban, a szünetek átlagos hosszát ms-ban határoztam meg, a szünettartás arányát pedig az összesített beszéd-időhöz viszonyítva számítottam ki. A szókincsgazdagságot az egyes beszédmintákra D-formulával határoztam meg, amelyhez elkészítettem a beszédminták leíratát. A D-formulát úgy számoltam ki, hogy a különböző szavak számát (*type*) elosztottam az összes szószámmal (*token*) (Malvern–Richards 1997). Az adatokat korrelációelemzéssel elemeztem az SPSS 13.10 szoftverben. Mivel az értékelések egy ötfokozatú Likert-skálán meghatározott értékek, ezt ordinális skálának tekinthetjük, ezért Spearman-próbát alkalmaztam 95%-os konfidenciaszinten. Először értékelői csoportonként vettem össze az értékeket, tehát az értékelések átlagát a beszédtempóval, artikulációs tempóval, a néma és kitöltött szünetek átlagos hosszával és arányával. Az anyanyelvi és nem anyanyelvi értékelők értékeléseit átlagszámítással vettem össze. Az összehasonlításban csak a spanyol beszédmintákra adott értékeléseket hasonlítottam össze, mivel a magyar hanganyagoknál az anyanyelvi spanyolok csak temporális benyomásokra tudtak támaszkodni. A szókincsgazdagság esetében a spanyol hanganyagok D-értékét a spanyoltanárok és a spanyol anyanyelvűek értékeléseivel, a magyar hanganyagok D-értékét a magyar anyanyelvűek és a spanyoltanárok értékeléseivel hasonlítottam össze. A fent részletezett ok miatt, azon értékelőket a szókincsgazdagság nem befolyásolhatta, akik a hangfelvételeket nem értették (tehát a magyar anyanyelvűek a spanyol felvételeket és a spanyol anyanyelvűek a magyar felvételeket). Az alábbiakban a hipotézisek sorrendjében ismertetem az eredményeket.

3 Eredmények

3.1 Összefüggések az értékelések átlageredményei, a beszédtempó, az artikulációs tempó, a néma és kitöltött szünetek átlagos hossza és aránya között

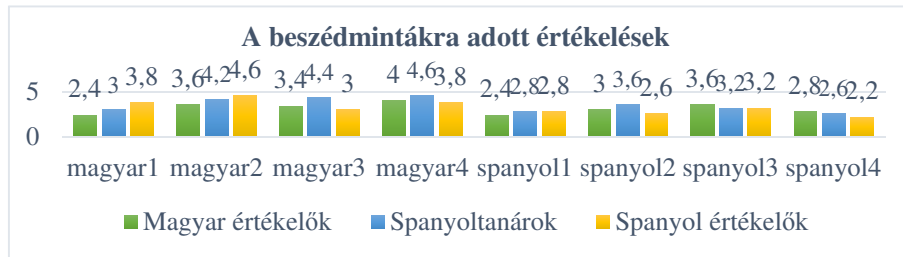
A beszédminták temporális elemzése során kapott eredmények azt mutatják, hogy a magyar beszédminták átlagos beszédtempója 8,29 hang/s, a szórás 0,80 hang/s, a spanyol megnyilatkozások beszédtempójának átlaga pedig 4,62 hang/s, 0,72 hang/s szórással. Az artikulációs tempó átlagértéke is hasonló tendenciát mutat, az anyanyelvi minták tempója gyorsabb, 10,99 hang/s (a szórás értéke 0,85 hang/s), míg az idegen nyelvi megnyilatkozások artikulációs tempója átlagosan 8,06 hang/s (a szórás értéke ebben az esetben 0,96 hang/s). Az artikulációs tempó tekintetében kisebb különbséget mértem az anyanyelvi és idegen nyelvi megnyilatkozások értékei között, mint a beszédtempó esetében. A beszédtempó értékének kiszámításakor a szünetek időtartamát is figyelembe vettem, tehát a tendencia a szünetek átlagos hosszában is megfigyelhető. A magyar megnyilatkozásokban a néma szünetek átlagos hossza 476 ms, a spanyol mintákban 595 ms, míg a kitöltött szünetek a magyar esetében 454 ms, a spanyol megnyilatkozásokban 513 ms átlagos időtartamot mutattak, tehát mind a néma mind a kitöltött szünetek átlagos időtartama hosszabb volt az idegen nyelvi megnyilatkozásokban. A szünettartás aránya szintén követi a tendenciát, a magyar beszédmintákban alacsonyabb arányban tartottak szüneteket, mint a spanyol mintákban. A magyar esetében a szünettartás aránya néma szünetek esetében 24,5%, a kitöltött szünetek esetében 7,5%, míg az idegen nyelvi mintákban 39,5% a néma szünetek aránya, a kitöltött szüneteké pedig 12,75%. Az eredmények azt mutatják, hogy minden esetben a magyar minták tempója gyorsabb és a szünetek időtartama rövidebb, arányuk alacsonyabb. Az alábbi ábrán (1. ábra) a mért jellemzőket mutatom be, BT (beszédtempó), AT (artikulációs tempó), SP (néma szünetek átlagos hossza ms-ban), FP (kitöltött szünetek átlagos hossza ms-ban), SP % (néma szünetek aránya) és FP % (kitöltött szünetek aránya).

1. ábra: A magyar és spanyol beszédmintákban mért jellemzők átlagértékei

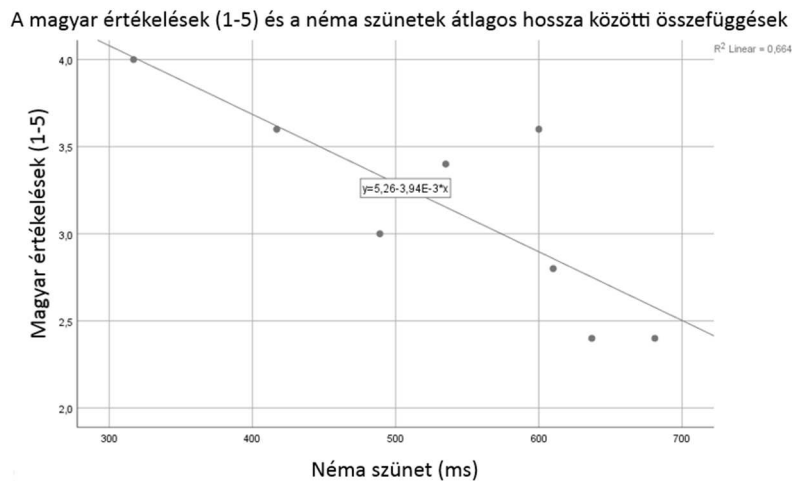
Az értékelések eredményeit vizsgálva megállapítható, hogy az értékelők a magyar beszédmintákat folyamatosabbra ítélték a pontszámok átlagát tekintve, mint a spanyol beszédmintákat, ez a tendencia minden értékelői csoport esetében megfigyelhető (2. ábra). A magyar értékelők a magyar megnyilatkozásokat 3,35 pontra értékelték átlagosan az 1-től 5-ig tartó skálán, a spanyol beszédmintákat pedig 2,95-re. A spanyoltanárok kevésbé szigorúan értékelték a megnyilatkozásokat, a magyar mintákat átlagosan 4,05 pontra, míg a spanyolokat 3,05 pontra értékelték beszédfolyamatosság szempontjából.

A spanyolok a magyar megnyilatkozásokat 3,8, a spanyolokat 2,7-re értékelték. Az alábbi ábrán azt láthatjuk, melyik beszédminta mely értékelői csoporttól milyen átlagértékelést kapott.

2. ábra: A három értékelői csoport beszédmintákra adott értékeléseinek átlageredményei az ötfokú skálán

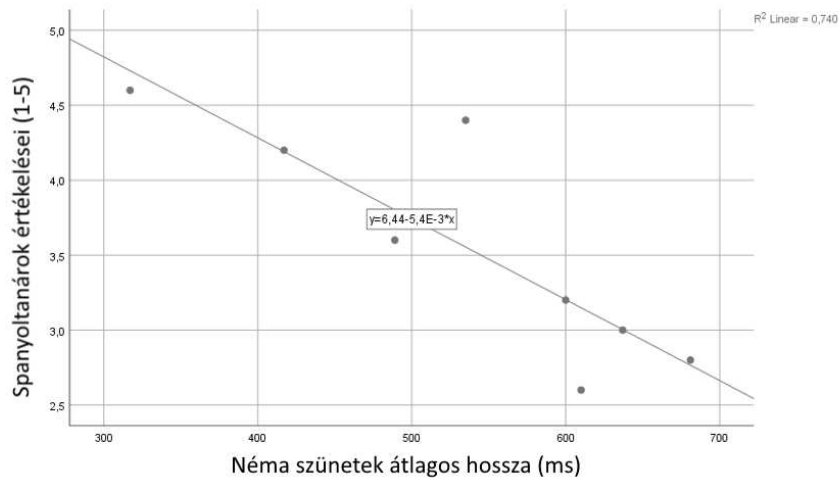
A jellemzők és a beszédminták folyamatosságára adott pontok összefüggését statisztikai próba segítségével ellenőriztem. Összehasonlítottam az egyes jellemzőket a különböző értékelői csoportok megítélésével. Az eredmények azt mutatták, hogy a magyar értékelések átlaga 95%-os konfidenciaszinten csupán egy esetben korrelált a mért jellemzőkkel, ez a jellemző a néma szünetek átlagos hossza (3. ábra). A Spearman-próba eredménye szerint a korreláció mértéke $\rho = -0,868$ ($p = 0,003$), ami azt jelenti, hogy azokat a beszédmintákat értékelték folyamatosabbnak a magyar értékelők, amelyekben a néma szünetek átlagos hossza alacsonyabb volt. Ez magas, negatív korrelációnak tekinthető (Guilford 1950). A többi értékkel ebben az értékelői csoportban az elemzés nem mutatott összefüggést.

3. ábra: A magyar értékelések és a néma szünetek átlagos hossza közti összefüggés

A spanyoltanárok, a következő értékelői csoport értékelései két jellemzővel mutattak összefüggést: a néma szünetek átlagos hosszával és a néma szünetek arányával. A korrelációelemzés során az értékek közötti összefüggést 95%-os konfidenciaszinten ellenőriztem, a néma szünetek átlagos hosszával való összevetés (4. ábra) során negatív, magas korrelációt mértem ($\rho = -0,857$; $p = 0,007$), míg a néma szünetek arányánál (5. ábra) szintén negatív összefüggést találtam az adatok között, a korreláció szintén magas (Guilford 1950) $\rho = -0,786$; $p = 0,021$.

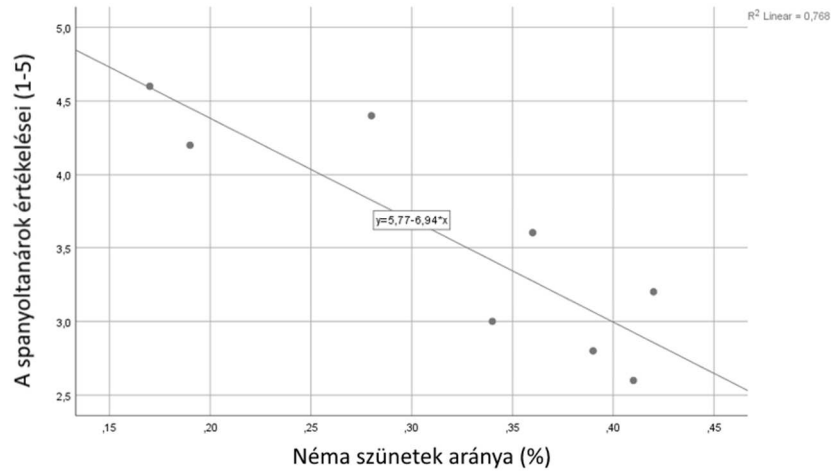
A spanyoltanárok értékelései (1-5) és a néma szünetek átlagos hossza (ms) között összefüggések

4. ábra: A spanyoltanárok értékelései és a néma szünetek átlagos hossza közti összefüggés

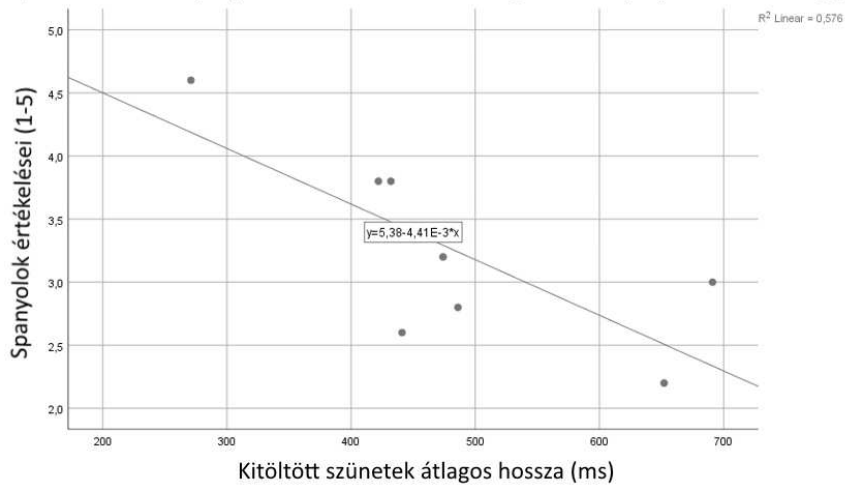
Végül a harmadik értékelői csoport, a spanyol anyanyelvű értékelők megítélései a statisztikai próba eredményei szerint a kitöltött szünetek átlagos hosszával mutattak összefüggést (6. ábra), ahol a $\rho = -0,755$; $p = 0,031$, ami negatív, magas korrelációnak tekinthető (Guilford 1950) tehát minél több kitöltött szünet szerepelt a beszédmintában, annál kevésbé értékelték folyamatosnak azt a spanyol anyanyelvű értékelők. Ugyanakkor az értékelői csoport értékelései a beszédtempó (7. ábra) és artikulációs tempó (8. ábra) értékeivel is erős összefüggést mutatnak, a beszédtempó esetében a Spearman-próba eredménye $\rho = 0,766$; $p = 0,027$, ami pozitív, magas korrelációt mutat, az artikulációs tempó esetében pedig $\rho = 0,790$; $p = 0,020$, ami szintén pozitív korrelációt mutat. Ez azt jelenti, hogy ebben a kísérletben a spanyol anyanyelvűek azokat a beszédmintákat értékelték folyamatosabbnak, amelyekben a beszédtempó és az artikulációs tempó is gyorsabb volt.

A spanyoltanárok értékelései (1-5) és a néma szünetek aránya (%) közötti összefüggések

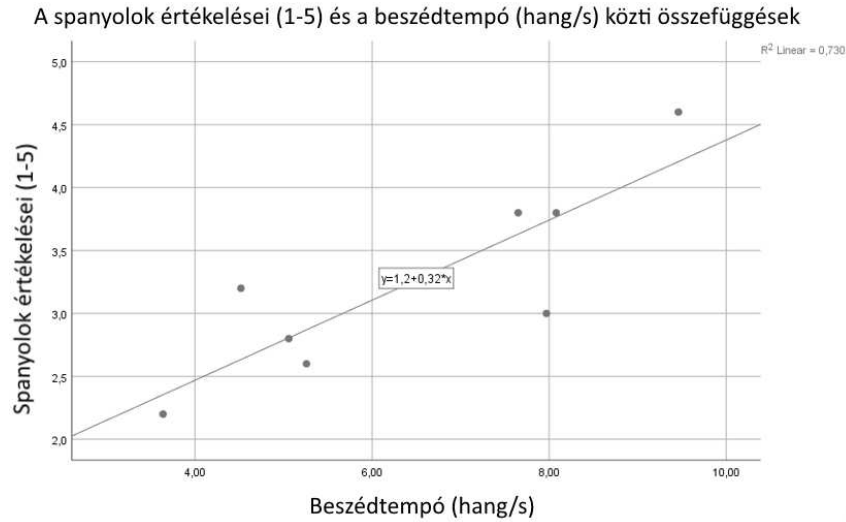

5. ábra: A spanyoltanárok értékelései és a néma szünetek aránya közti összefüggés

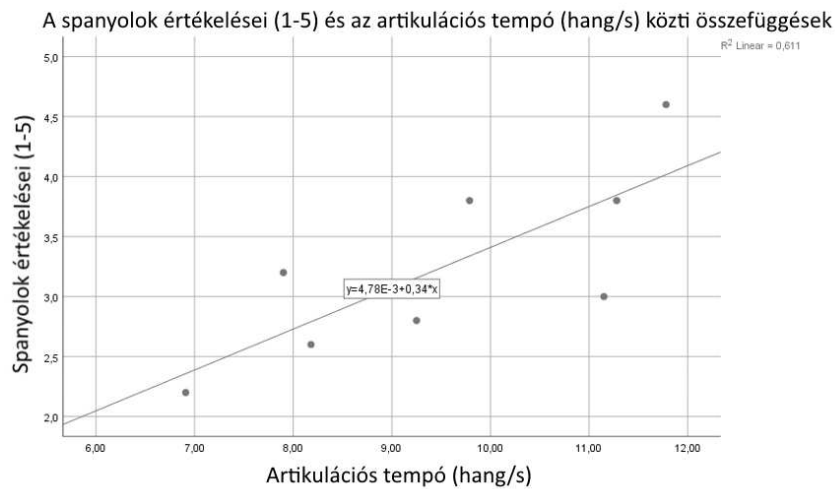
A spanyolok értékelései (1-5) és a kitöltött szünetek átlagos hossza (ms) közötti összefüggések

6. ábra: A spanyolok értékelései és a kitöltött szünetek átlagos hossza közti összefüggés

7. ábra: A spanyolok értékelései és a beszédtempó közti összefüggés

8. ábra: A spanyolok értékelései és az artikulációs tempó közti összefüggés

3.2 A magyar anyanyelvű spanyoltanárok és a spanyol anyanyelvű tanárok értékelései a beszédfolyamatossággal kapcsolatosan

A második hipotézis vizsgálatához két értékelői csoport értékeléseinek átlagértékét és a spanyol anyanyelvű értékelői csoport értékeléseinek átlagértékét vettem össze. Az összehasonlításban csak a spanyol nyelvű hanganyagokat vettem figyelembe, vagyis azokat a felvételeket, amelyeket mindkét értékelői csoport értett. A fent idézett japán

kutatás eredményei (Browne–Fulcher 2017) és vizsgáztatói tapasztalatom alapján azt feltételeztem, hogy a magyar anyanyelvűek magasabb pontszámokat adtak a beszédfolyamatosságra, mint a spanyol anyanyelvűek. Az eredményeket az alábbi táblázat mutatja be (1. táblázat).

Beszédminták	Spanyoltanárok (magyar anyanyelv)	Spanyol anyanyelvűek
spanyol1	2,8	2,8
spanyol2	3,6	2,6
spanyol3	3,2	3,2
spanyol4	2,6	2,2
Átlag	3,05	2,7

1. táblázat: A spanyoltanárok és a spanyol anyanyelvű tanárok értékelései közti különbség

Az eredmények azt mutatják, hogy a spanyoltanárok magasabb pontszámot ítéltek a hanganyagokra, mint a spanyol anyanyelvűek. A magyar anyanyelvűek értékeléseinek átlagértéke 3,05, míg a spanyoloké 2,7. Kiugró különbséget a spanyol2 beszédminta esetében láthatunk, ahol 1,0 a különbség, ami egy ötfokú Likert-skála esetében jelentős különbségnek tekinthető. Annak ellenére, hogy kis elemszámú mintán végeztem a kísérletet, az eredmények jelen esetben is azt mutatják, hogy feltételezhető valamiféle tendencia a beszélők anyanyelvét ismerő és nem ismerő értékelők megítélései között.

3.3 A szókincsgazdagság és az értékelések közti összefüggés

A szókincsgazdagságot a módszertani bevezetőben részletezett módon számoltam ki, tehát a különböző szavak számát (type) elosztottam az összes szószámmal (token). A szókincsgazdagság értékeit nyelvekre bontottam, a magyar hanganyagok szókincsgazdagság értékét a magyar anyanyelvűek és a spanyoltanárok értékeléseivel hasonlítottam össze (2. táblázat), majd korrelációelemzéssel ellenőriztem az eredményeket. A spanyol hanganyagokat a spanyol anyanyelvűek és a spanyoltanárok értékeléseivel vettem össze (3. táblázat). Az alábbi táblázatok a kapott értékeket mutatják be.

A korrelációs elemzés eredménye azt mutatta, hogy nincs összefüggés a két változó között, tehát az, aki a D-formula szerint gazdagabb szókincssel fejezte ki magát, nem kapott magasabb pontszámot a beszédfolyamatosságra egyik értékelői csoporttól sem, nem mutatható ki ilyen irányú összefüggés az értékek között.

Beszédminták	D-formula	Magyar anyanyelvűek értékelései	Spanyoltanárok értékelései
magyar1	69,3	2,4	3
magyar2	60,97	3,6	4,2
magyar3	64,2	3,4	4,4
magyar4	62,5	4	4,6

2. táblázat: A magyar beszédmintákra adott értékelések és a szókincsgazdagság értékei

Beszédminták	D-formula	Spanyol anyanyelvűek értékelései	Spanyoltanárok értékelései
spanyol1	72,5	2,8	2,8
spanyol2	64,4	2,6	3,6
spanyol3	65	3,2	3,2
spanyol4	68	2,2	2,6

3. táblázat: A spanyol beszédmintákra adott értékelések és a szókincs-gazdagság értékei

4 Következtetések

Jelen kísérletben azt feltételeztem, hogy a beszédtempó, az artikulációs tempó, a néma és kitöltött szünetek szünettartásának aránya, a néma és kitöltött szünetek átlagos hossza közül a beszédtempó az a jellemző, amely legerősebb összefüggést mutat a beszéd-folyamatosság megítélésével. Ezt a hipotézist az eredmények részben támasztják alá.

Az első értékelői csoport, a magyar anyanyelvű tanítók csoportjánál az eredmények azt mutatják, hogy a néma szünetek átlagos hossza befolyásolja az értékelőket a beszéd-folyamatosságra adott értékeléseikben. Negatív összefüggést mutatott a korrelációs elemzés, ez azt jelenti, hogy a magyar értékelők azokat a hangfelvételeket tartották folyamatosnak, amikben a néma szünetek átlagos hossza rövidebb volt. A spanyoltanárok értékelései szintén a néma szünettel mutattak összefüggést, az értékelői csoport értékeléseire a néma szünetek átlagos hossza mellett a néma szünetek aránya is hatással volt, tehát nemcsak azokat a beszédmintákat ítélték kevésbé folyamatosnak, ahol hosszabb volt a szünetek átlagos hossza, hanem azokat is, ahol a néma szünetek aránya magas volt.

Az anyanyelvi spanyolok értékelései nem mutattak összefüggést a néma szünetekkel, őket az értékelésben a mért értékek közül a kitöltött szünetek átlagos hossza befolyásolta. A spanyol anyanyelvűek értékelései a többi értékelői csoporttól eltérően a beszédtempóval és az artikulációs tempóval is összefüggtek, tehát a spanyolok azokat a beszédmintákat értékelték folyamatosnak, amelyekben a beszélők gyorsabban beszéltek, és az artikulációs tempójuk is gyorsabb volt.

A második hipotézisemet az eredmények alátámasztják, jelen vizsgálat igazolja azt a feltételezést, miszerint a magyar anyanyelvű spanyoltanárok folyamatosabbnak értékelik a spanyol nyelvű beszédeket, mint a spanyol értékelők. Ennek számos magyarázata létezhet (familiaritás, egyéni személyiségjegyek, értékelési szokások, hangulat stb.), amelyekre a jelen kísérlet nem tér ki. Az eredmények ugyanakkor feltételeznek egyfajta tendenciát, aminek további vizsgálata, kutatása a nyelvtanítás, nyelvvizsgáztatás területén kiemelt jelentőséggel bírhat.

Végül a harmadik feltételezésemet, amelyet szakirodalmi ismereteimre alapoztam, a kísérlet eredményei nem támasztják alá, a szókincsgazdagság nem mutat magasabb értéket azon beszédmintákban, amelyeket az értékelők folyamatosnak ítélték. Ugyanakkor az idegen nyelvi szövegek szókincsgazdagságának mérésére használt egyik módszer, a D-formula értékei olyan rövid beszédminták esetében, mint amilyenek jelen vizsgálatban szerepelnek, fenntartásokkal kezelendő, mivel az egységnyi idő alatt létrehozott szavak számát nem veszi figyelembe.

Összegezve tehát a jelen kísérlet azt mutatja, hogy a néma szünetek fontos szerepet játszanak a beszéd-folyamatosság megítélésében a magyar anyanyelvű értékelők esetében, a spanyol anyanyelvűek esetében pedig a beszédtempó, az artikulációs tempó és a

kitöltött szünetek. Gyakorlati szempontból ez az eredmény módszertani segítséget nyújthat a nyelvtanároknak abban, hogy a nyelvtanulók beszédében a néma és kitöltött szünetek időtartamának csökkentésére irányuló gyakorlatokra összpontosítsanak a tanulók beszédének fejlesztése közben. Mivel az idegen nyelvi beszéd kontextusában a beszédfolyamatosság a nyelvtudás szintjének egyik meghatározó indikátorának tekinthető, javasolt annak hangsúlyos fejlesztése a nyelvórákon.

Irodalom

- Baditzné P. K. 2019. ¿Debería importarnos la pronunciación en la enseñanza del español con fines específicos? *Lingua* 2019. 32–244.
- Boersma, P. – Weenink, D. 2011. *Praat: Doing phonetics by computer (Version 5.3)*. Elérhető: http://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html Letöltés ideje: 2018. 10. 24.
- Bosker, H. R. – Pinget, A. F. – Quené, H., Sanders, T. – De Jong, N. H. 2013. What makes speech sound fluent? The contributions of pauses, speed and repairs. *Language Testing* 30(2): 159–175.
- Browne, K. – Fulcher, G. 2017. Pronunciation and Intelligibility in Assessing Spoken Fluency. *Second Language Pronunciation Assessment 2017*. 37–53.
- De Jong, N. H. – Bosker H. R. 2013. Choosing a threshold for silent pauses to measure second language fluency. In: *The 6th workshop on disfluency in spontaneous speech (diss) 2013.* 17–20.
- Derwing, T. M. – Rossiter, M. J. – Munro, M. J. – Thomson, R. I. 2004. Second language fluency: Judgments on different tasks. *Language learning* 54 (4): 655–679.
- Foster, P. – Tavakoli, P. 2009. Native speakers and task performance: Comparing effects on complexity, fluency, and lexical diversity. *Language learning*, 59(4): 866–896.
- Gaál Z. 2018. La presencia de los alófonos aproximantes de /BDG/ en la producción oral de los aprendices húngaros de E/LE. In: Bárkányi, Zs – Santosné B. M. (szerk.) *Palabras enlazadas* Szeged JATEPress Kiadó: 163–174.
- Guilford, J. P. 1950. *Fundamental statistics in psychology and education* (2nd ed.). McGraw-Hill.
- Koponen, M. – Riggenbach, H. 2000. Overview: Varying perspectives on fluency. *Perspectives on fluency* University of Michigan, 2000: 5–24.
- Kormos J. – Dénes M. 2004. Exploring measures and perceptions of fluency in the speech of second language learners. *System* 32(2): 145–164.
- Kovač, M. M. – Sarić, A. 2019. Speech rate as a key predictor of perceived fluency. *Speech Research conference*. Zagreb, 2019. december 5–7.
- Kovács D. 2019. La velocidad de habla de los húngaros al hablar español espontáneo. *Conferencia Nacional de Asociaciones de Estudiantes Científicos*. ELTE. 2019. április 26.
- Lennon, P. 1990. Investigating fluency in EFL: A quantitative approach. *Language Learning* 40(3): 387–417.
- Malvern, D. D. – Richards, B. J. 1997. A new measure of lexical diversity. *British Studies in Applied Linguistics* 1997 12: 58–71.
- Mátraházi N. 2019. La fluidez como criterio de evaluación en los exámenes de lenguaje especializado en economía del centro de exámenes de idiomas Corvinus. *Lingua* 2019. 256–261.
- Préfontaine, Y. – Kormos J. – Johnson, D. E. 2015. How do utterance measures predict raters' perceptions of fluency in French as a second language? *Language Testing* 33(1): 53–73.
- Raupach, M. 1987. Procedural learning in advanced learners of a foreign language In: Coleman J. A. – Towell T. (szerk.) *The Advanced Language Learner* LAUD: 123–155.
- Riggenbach, H. 1991. Toward an understanding of fluency: A microanalysis of nonnative speaker conversations. *Discourse Processes* 14(4): 423–41.
- Rodrigo, V. 2011. Contextos de instrucción y su efecto en la comprensión auditiva y los juicios gramaticales: ¿Son comparables cinco semanas en el extranjero a un semestre en casa? *Hispania* 94(3): 502–513.
- Rossiter, M. J. 2009. Perceptions of L2 fluency by native and non-native speakers of English. *Canadian Modern Language Review* 65(3): 395–412.

- Schmidt, R. 1992. Psychological mechanisms underlying second language fluency. *SSLA* 14(4): 357–385.
- Saito, K., – Hanzawa, K. 2018. The role of input in second language oral ability development in foreign language classrooms: A longitudinal study. *Language Teaching Research* 2018 22(4): 398–417
- Segalowitz, N. 2010. *Cognitive bases of second language fluency* New York, Routledge.
- Suzuki, S., – Kormos, J. 2019. Linguistic dimensions of comprehensibility and perceived fluency: An investigation of complexity, accuracy, and fluency in second language argumentative speech. *Studies in Second Language Acquisition* 42(1): 1–25.
- Tavakoli, P., – Skehan, P. 2005. 9. Strategic planning, task structure and performance testing. In *Planning and task performance in a second language* John Benjamins: 239-273.
- Van Batenburg, E. S. – Oostdam, R. J. – Van Gelderen, A. J. – De Jong, N. H. 2018. Measuring L2 speakers' interactional ability using interactive speech tasks. *Language Testing* 35(1): 75–100.

Én és a pártom: A politikai kommunikáció perszonalizációja a személyes névmások tükrében

Szabó Lilla Petronella

TK Politikatudományi Intézet
BCE Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola
szabo.lillapetronella@tk.mta.hu

Kivonat: A dolgozat a pragmatika személydeixis fogalmával tárja fel, hogy milyen mértékben figyelhető meg a perszonalizáció az Egyesült Államok politikai kommunikációjában. A 95.000 szavas korpuszon végzett elemzés az 1980 és 2016 között elhangzott elnökjelöltséget elfogadó bevételeket vette alapul. A vizsgálat egyrészt az egyes szám első személyű, másrészt pedig az elnökjelöltre és a pártjára utaló, többes szám első személyű névmásokra terjedt ki. A várakozásaim szerint az egyes szám első személyű névmások száma növekedett, míg a pártra vonatkozó többes szám első személyű névmások előfordulása csökkent. Az eredmények azt mutatták, hogy az egyes szám első személyű névmás használata nem volt egyenletes a választási években. A jelöltre és pártjára vonatkozó többes szám első személyű névmások száma csökkent az 1980-as és 1984-es választási évekhez képest.

1 Bevezetés

A politikai kommunikáció kutatói között széles körben elismert tézis, hogy a politikai kommunikáció egyre személyesebb formát ölt; ezt a jelenséget a politikai kommunikáció perszonalizációjának nevezzük (Aczél 2009; Balmás et al. 2014; Holtz-Bacha et al. 2014; McAllister 2007; McAllister 2015; Perloff 2014; Plasser 2008; Rahat–Sheafer 2007). A perszonalizáció egyfelől azt jelenti, hogy az egyéni politikusok előtérbe kerülnek, szemben a pártokkal, vagy más kollektívakkal (Karvonen 2010: 4; vö. Aczél 2009; Langer 2007; Rahat–Sheafer 2007). A fogalmat más kutatásokban a magánélet politizálódásaként értelmezik, amely arra utal, hogy a politikusok egyre több magánéleti információt osztanak meg a nyilvánossággal a politikai siker érdekében (Holtz-Bacha et al. 2014). A jelen dolgozatban az előbbi értelmezést vettem alapul, tehát a perszonalizációt mint az egyes politikusok előtérbe kerülését vizsgáltam. A jelenség ezen vonatkozását példázza, hogy a közbeszédben számos kormányzatot a vezetőjük után neveztek el és így is utalnak rájuk, így Margaret Thatcher 1979-es megválasztása után az Egyesült Királyságban a kormányzat „Thatcher ministry”, vagyis Thatcher-kor-

Szabó Lilla: Én és a pártom: A politikai kommunikáció perszonalizációja a személyes névmások tükrében. In Várad Tamás (sorozatszerk.) – Ludányi Zsófia – Grácz Tekla Etelka (szerk.): Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 106–115. doi: 10.18135/Alknyelvdok.2020.14.8.

mányként vált ismertté (McAllister 2007; Reitan 2003). A perszonalizáció fontos tulajdonsága, hogy növekvő tendenciát mutat, vagyis t időpillanatban kevésbé perszonalizált a politikai kommunikáció, mint $t+1$ pillanatban (Karvonen 2010: 4).

A dolgozatban azt vizsgáltam, hogy a perszonalizáció miképpen érhető tetten a politikusok nyelvhasználatát illetően. A kutatás eszközeként a pragmatika *személydeixis* fogalmára támaszkodtam, ezen belül pedig a személyes névmásokra, amelyek prototipikus deiktikus kifejezéseknek tekinthetők (Tátrai 2011; 2017). A pragmatikai központú kutatás a személydeixis vonatkozásában lehetővé teszi a jelentés „manipulálásának” vizsgálatát, amely annak az elemzése, hogy a politikusok milyen személyes névmásokat használtak annak érdekében, hogy az üzenetüket úgy értelmezzék a szavazók, hogy az előnyükre váljon (Wilson 1990). Ezt példázza Winston Churchillnek, Nagy-Britannia egykori miniszterelnökének ikonikus beszéde, amelyet a második világháború idején mondott (W1): „We shall go on to the end, we shall fight in France, we shall fight on the seas and oceans, we shall fight with growing confidence and growing strength in the air, we shall defend our Island [...]” ’A végsőkig folytatjuk, harcolni fogunk Franciaországban, harcolni fogunk a tengereken és óceánokon, növekvő magabiztossággal és növekvő erővel fogunk harcolni a levegőben, meg fogjuk védeni a szigetünket’¹. A beszédben ugyan Churchill számos alkalommal használta a *we* többes szám első személyű névmást a hallgatóság bátorítására és a szolidaritása kifejezésére, egyértelmű, hogy maga a miniszterelnök nem tartozott azok közé, akik a frontvonalon harcoltak az országért (Wilson 1990). A személyes névmások használata tehát alkalmas arra, hogy a politikus önmagát helyezze a központba (az egyes szám első személyű névmással). Emellett a többes szám első személyű névmásokon keresztül szolidaritást vállalhat a hallgatóságával, amint azt Churchill példája is mutatta (vö. Kuna 2016). E funkció mellett a politikusok a többes szám első személyű névmások használatával a felelősséget is hártani tudják egy-egy bizonytalan kimenetelű intézkedés esetén (Beard 2000: 45). Míg az egyes szám első személyű névmásokkal saját magukra vállalják a döntéshozó szerepét, többes szám esetén a felelősség megoszlik (Beard 2000; vö. Domonkosi–Ludányi 2018; H. Varga 2017; Kuna 2016; Laczkó–Tátrai 2015).

A dolgozat középpontjában egyfelől az egyes szám első személyű névmások álltak, mivel ezek egyértelműen jelzik, hogy a politikus előtérbe helyezi-e magát. A többes szám első személyű névmások a politikai beszédek szempontjából azért bírnak jelentőséggel, mert egy beszéden belül utalhatnak tágabb csoportokra, mint például az egész nemzetre, ugyanakkor vonatkozhatnak csak a pártra is (Beard 2000; Jobst 2010), amiből kifolyólag eltérő mértékben teszik inkluzívá a politikus megnyilatkozását. A politikai kommunikáció perszonalizációjának definíciója szerint a politikus előtérbe helyezkedése szükségképp azt jelenti, hogy a pártja a háttérbe szorul. Ennek megfelelően a dolgozatban vizsgált személyes névmások másik csoportja a többes szám első személyű volt. Ezen névmások közül a kutatásban azokra a többes szám első személyű névmásokra fókuszáltam, amelyek denotátuma a politikus és a pártja. Az egyes és többes szám első személyű névmásokat az amerikai egyesült államokbeli elnökjelöltek jelölést elfogadó beszédében vizsgáltam az 1980-as választásoktól a legutóbbi, 2016-os választásokig. Az Egyesült Államokban kiemelt figyelemmel kísért demokrata, illetve republikánus nemzeti konvenciókon elhangzó beszédek az elnöki kampány nyitányai, amely kampányok és az azokat követő választás a demokrácia „szinonimái” az Egyesült Államok politikájában (Tuman 2008: 2).

¹ A dolgozatban az összes fordítást én készítettem.

A politikai kommunikáció definíciójának megfelelően az volt a hipotézisem, hogy az egyes szám első személyű névmások használata az idő előrehaladtával növekedést mutatott. A másik feltevés, hogy azon többes szám első személyű névmások, amelyek a beszédet mondó politikusra és a pártjára vonatkoznak, csökkentek az idő előrehaladtával. Ezen feltételezések tükrözik, hogy egyfelől az egyén kerül előtérbe (az egyes szám első személy növekedése által), míg az adott párt háttérbe szorul (a politikusra és pártra vonatkozó többes szám első személyű névmások csökkenésével).

A dolgozat következő, második pontjában ismertetem a kutatás során alkalmazott módszertant. A harmadik egységben részletesen bemutatom a vizsgált korpuszt, majd a negyedikben ismertetem az eredményeket. Az utolsó, ötödik pontban tárgyalom a következtetéseket.

2 Anyag és módszer

2.1 Módszertan

A kutatás során a pragmatika funkcionális kognitív megközelítését vettem alapul, ezen belül pedig a személydeixisre fókuszáltam. A deixis tanulmányozása lehetővé teszi, hogy a nyelv és kontextus közötti kapcsolatot vizsgáljuk, mivel az „a diskurzus értelmezésébe bevonja a résztvevők fizikai és társas világát” (Tátrai 2011: 127; 2017: 953). A fizikai és társas világ figyelembevételével rávilágíthatunk a beszélők térbeli, időbeli és szociokulturális viszonyrendszerére (Laczkó–Tátrai 2015; Tátrai 2011; 2017). A kutatás céljainak, azaz a személyes névmásokon keresztül történő jelentésképzés vizsgálatának megfelelően a személydeixisre támaszkodtam, amelynek prototipikus vizsgálati elemei a személyes névmások (Laczkó–Tátrai 2015; Tátrai 2011; 2017).

A feltételezésem szerint a személyes névmások közül egyfelől az egyes szám első személyű névmások, másfelől pedig a többes szám első személyű névmások utalnak a politikai kommunikáció perszonalizációjára. Az egyes szám első személyű névmások növekedése az idő előrehaladásával azt jelenti, hogy a politikusok egyre inkább vállaltak személyes felelősséget a beszédekben (vö. Beard 2000). A többes szám első személyű névmások pedig közös felelősségvállalásra utalnak (Beard 2000; Jobst 2010), vagyis ezek használatával a politikus saját magát is a megnyilatkozásba sorolja. Ezt példázza Michael Dukakis 1988-as indulásakor mondott beszédének részlete: „we Democrats believe that there are no limits to what each citizen can do” ’mi, demokraták úgy hisszük, hogy nincs határa annak, amit az egyes állampolgárok el tudnak érni’. A szövegrészből kiderül, hogy Dukakis önmagát is a Demokrata Párt tagjai közé sorolta a többes szám első személyű névmás használata által. A többes szám első személyű névmás ugyanakkor nem csupán a politikai intézményekkel és döntéshozókkal való szolidaritásra utalhat, hanem magukkal a választókkal is szolidaritást és kapcsolatteremtésre való hajlandóságot fejez ki (Beard 2000; Jobst 2010). Az egyik ilyen példa az 1996-ban elnökjelöltségért induló Robert Dole republikánus jelölt beszédéből származik: „It’s a kind of nation we are” ’Mi egy ilyenfajta nemzet vagyunk’. Az idézetben Dole – önmagát is beleértve – az egész nemzetről tesz kijelentést. Ezen megállapítások alátámasztják, hogy a többes szám első személyű névmások esetében több értelmezési lehetőség adott. A politikusok pedig rendszerint ki is használják a névmásokban rejlő többféle értelmezési lehetőséget, ezzel bizonytalanságot keltve a befogadókban (Jobst 2010).

A pragmatika kettő fő csoportba sorolja a többes szám első személyű névmások értelmezéseit, az egyik ilyen az „inkluzív”, amelybe a megnyilatkozó, a címzett(ek) és bizonyos esetekben egyéb harmadik személy(ek) tartoznak; valamint az „exkluzív” csoport, amelybe a megnyilatkozó és egyéb harmadik személy(ek) sorolhatók (Laczkó–Tátrai 2015; Tátrai 2011; 2017). A vizsgált beszédekben mindkettő csoport megjelent; az inkluzív csoportot példázza a Republikánus Párt jelöltjének, Mitt Romney-nak 2012-es jelölést elfogadó beszéde: „We Americans have always felt a special kinship with the future” ’Mi amerikaiak mindig is különleges kötődést éreztünk a jövőhöz’. Ebben az esetben Romney saját magát kívül a jelenlévő közönségre, illetve az eseményen közvetlenül nem részt vevő, többi amerikai polgárra is utalt. Az exkluzív csoport példájának tekinthető, amikor egy hivatalban lévő elnök önmagára és az alelnökre hivatkozik, például „Al Gore and I can do better. [...] We can do better” (Clinton, 1992) ’Al Gore és én jobban tudjuk csinálni. [...] Mi jobban tudjuk csinálni’. (Amennyiben a szövegben nem pontosítottam a beszédek elhangzásának évét, zárójelben adtam meg a jelölt nevét és a választási évet.) Ebben az esetben Bill Clinton elnökjelölt nem a címzettek, vagyis a konvención részt vevőkre és a közvetítést nézőkre utalt, hanem önmagára és Al Gore alelnökjelöltre.

Az elnökjelöltek jelölést elfogadó beszédében az egyes szám első személyű névmásokat (*I, me, mine* ’én, engem, enyém’) és a többes szám első személyű névmásokat (*we, us, ours* ’mi, minket, miénk’) tartalmazó mondatokat gyűjtöttem ki. Nem soroltam a találatok közé azokat a mondatokat, amelyeket az elnökjelöltek valaki mástól idéztek; ezt példázza Bill Clinton demokrata elnökjelölt 1992-es beszédének részlete: „we are, as Democrats, in the words that Ross Perot himself spoke today, „a revitalized Democratic Party” ’Ross Perot ma elhangzott szavait idézve mi demokraták vagyunk „az új életre kelt Demokrata Párt”’. A névmások gyűjtését követően az eredményeket a korpusznyelvészeti konvenciónak megfelelően ezer szóra normalizálva adtam meg.

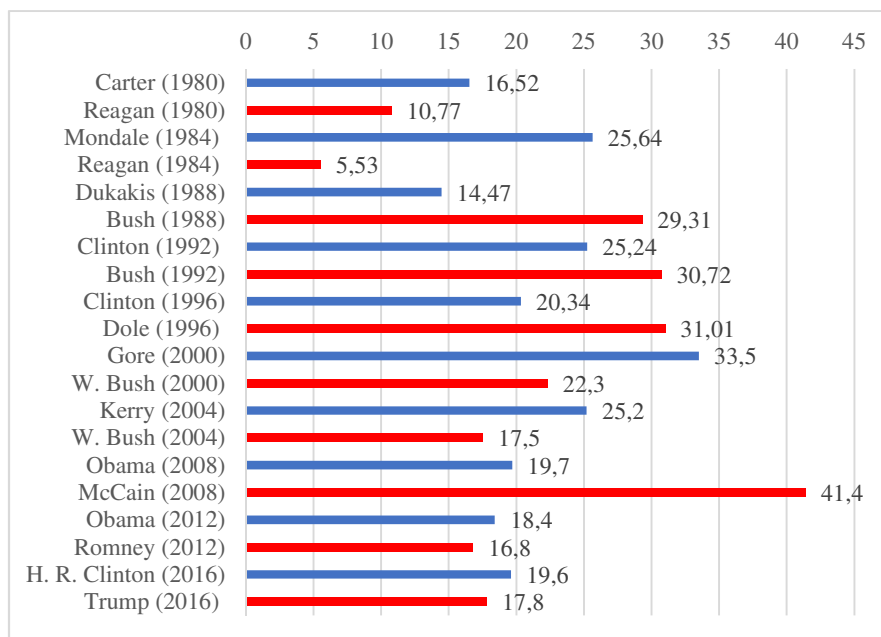
2.1 Korpusz

Az Amerikai Egyesült Államok politikájában az elnök egyik legfontosabb funkciója, hogy beszédeket mond (Coe 2017), ebből következően a potenciális elnökjelöltek többek között erre a szerepre készülnek. Az elnöki pozíció megszerzésének egyik kulcsa az elnökjelöltek sikeres kampánya, amelynek egyik legjelentősebb momentumja az elnökjelöltséget elfogadó beszéd (Ritter 1980). A kutatás korpuszát tehát a demokrata és republikánus elnökjelöltek jelölést elfogadó beszéde adta, amelyet hagyományosan a republikánus nemzeti konvenció, illetve a demokrata nemzeti konvenció keretében mondanak. A korpuszt az University of Californián létrehozott The American Presidency Project weboldaláról (W2) szereztem be, amely egy független, amerikai elnöki dokumentumokat gyűjtő oldal. A vizsgált beszédek az 1980-as elnökválasztástól egészen a legutóbbi, 2016-os választásig terjedtek. A korpusz 20 beszédet ölelt fel és mintegy 95.000 szóból állt.

3 Eredmények

3.1 Egyes szám első személy

Az egyes szám első személyű névmásokat tartalmazó megnyilatkozásokat, mint a személyes felelősségvállalás példáit a perszonalizáció jelének tekintetem. A politikai kommunikáció perszonalizációjának erősödése tükrében a feltételezésem szerint az egyes szám első személyű névmások használata növekedést mutatott az idő előrehaladtával. Az eredmények a következő, 1. ábrán láthatók, amelyen pirossal jelöltem a republikánus, míg kézzel a demokrata indulók adatait:

1. ábra. Egyes szám első személyű névmások az elnökjelölést elfogadó beszédekben, 1980–2016

Az 1. ábra alapján nem látható az egyes szám első személyű névmások előfordulásának növekedése az idő előrehaladtával. Az ábrától leolvasható, hogy a republikánus jelöltek hat alkalommal (1980, 1984, 2000, 2004, 2012, 2016) használták többször az egyes szám első személyű névmást, mint a demokrata jelöltek az adott évben. A demokrata jelöltek négy választási év során (1988, 1992, 1996, 2008) használták többször az egyes szám első személyt a republikánus vetélytársukhoz képest.

3.2 Többes szám első személy

Az egyes szám első személyű névmásokhoz hasonlóan a többes szám első személy esetében is azokat a mondatokat vizsgáltam, amelyekben a személyes névmások (*we, us,*

ours) előfordulnak. A többes szám első személyű névmások esetében ugyanakkor több jelentésárnyalatról beszélhetünk, így a korpusz többes szám első személyű névmást tartalmazó mondatai között több kategóriát alakítottam ki. Amennyiben a mondatok alapján nem volt egyértelmű, hogy az egyes névmások melyik csoportba esnek, a tágabb kontextusra hagyatkozva soroltam be őket. A kategóriák alapját Beard (2000) csoportosítása adta, amely szerint a többes szám első személyű névmások a következő jelentéseket hordozhatják a politikai szövegekben:

1. jelölt + emberiség: „all people are created equal and endowed by our creator with inalienable rights” (McCain, 2008) ’minden ember egyenlőnek teremtett, és a teremtőnk mindenkit elidegeníthetetlen jogokkal ruházott fel’;
2. jelölt + ország (az elnök és az Amerikai Egyesült Államok) „We are moving forward, America” (Obama, 2012) ’előre haladunk, Amerika’;
3. jelölt + egy csoport (például az elnök és a párt): „Despite our differences, much more unites us than divides us” (McCain, 2008) ’A különbözőségeink ellenére sokkal több dolog egyesít minket, mint ami megoszt’;
4. jelölt + egy fő (például az elnök és az alelnök): „We will bring the same economic success to America that Mike brought to Indiana” (Trump, 2016) ’Ugyanazt a gazdasági sikert hozzuk el Amerikának, mint amit Mike hozott Indianának’.

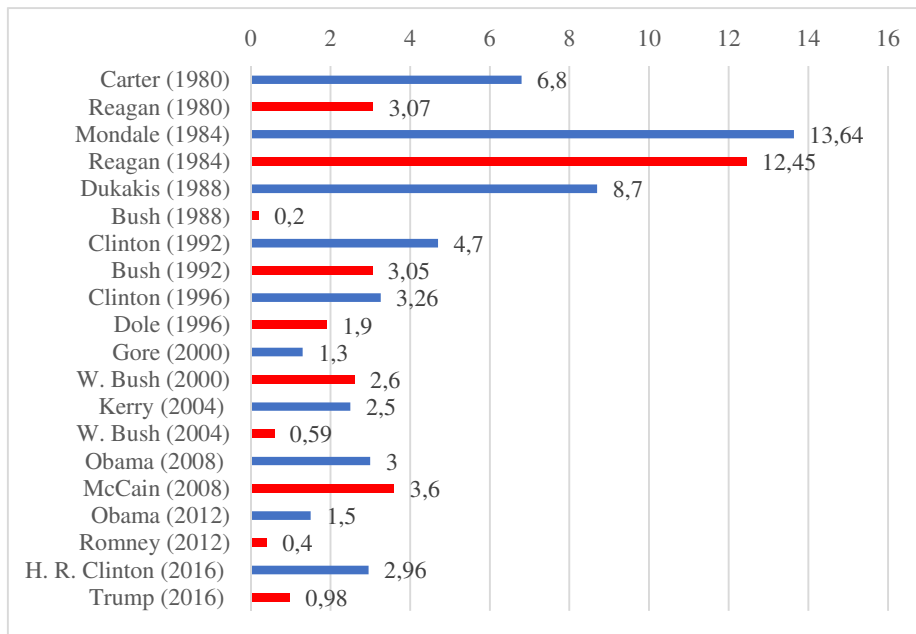
A vizsgált korpuszban a következő kategóriák jelentek meg (vö. Proctor–Su 2011):

1. emberiség: That’s why we’re here, not just in this hall, but on this earth (Clinton, 2016) ’Ezért vagyunk itt, nem csak ebben a teremben, hanem ezen a Földön’;
2. nemzet: We Americans have courage. (Carter, 1980) ’Nekünk amerikaiaknak van bátorságunk’;
3. hadsereg: what we learned as soldiers (Kerry, 2004) ’amit katonaként tanultunk’;
4. párt: Together, we will lead our party back to the White House (Trump, 2016) ’Együtt visszajuttatjuk a pártunkat a Fehér Házba’;
5. adminisztráció: We will repeal and replace disastrous Obamacare (Trump, 2016) ’Hatálytalanítjuk és lecseréljük a katasztrofális Obamacare-t’;
6. család: We lost our mother a few years ago, but I miss her every day (Clinton, 2016) ’Pár évvel ezelőtt elvesztettük az édesanyánkat, de mindennap hiányzik’;
7. alelnök: Two men this year ask for your support, and you must know us (Bush 1988) ’Ebben az évben két férfi kéri a támogatásukat és ismerniük kell minket’.

A perszonalizáció definíciója szerint a párttal ellentétben az elnökjelölt kerül az előtérbe (Karvonen 2010). Ennek megfelelően az volt a várakozásom, hogy azon többes szám első személyű névmások száma, amelyek az elnökjelöltre és a pártjára utalnak egy egységként, az idő előrehaladtával csökkentek. Az elnökjelöltre és a pártra utaló névmásoknak tekintettem minden olyan példát, amely esetében saját pártállásuktól függetlenül explicit módon utaltak a pártjukra, vagyis a demokrata elnökjelöltek a Demokrata

Pártra, míg a republikánus elnökjelöltek a Republikánus Pártra. Ezt példázza a demokraták felől Hillary R. Clinton 2016-os beszéde: „Democrats, we are the party of working people” ’Demokraták, mi a dolgozó emberek pártja vagyunk’, míg a republikánus oldalról John McCain 2008-as megszólalása: „I fight to restore the pride and principles of our party” ’Harcolok, hogy visszaállítsam a pártunk büszkeségét és elveit’. Az elnökjelölt és párt kategóriájába kerültek továbbá azon megnyilatkozások is, amelyek esetében az elnökjelölt egyértelműen a demokrata nemzeti konvención vagy a republikánus nemzeti konvención jelen lévőkre utal, mint Richard Nixon 1980-ban mondott beszéde esetén: „We have come together here because the American people deserve better” ’Azért gyűltünk itt össze, mert az amerikai emberek jobbat érdemelnek’.

Az alábbi, 2. ábra az elnökjelöltekre és a pártjukra vonatkozó többes szám első személyű névmások eloszlását mutatja a be az 1980-ban rendezett választásoktól a legutóbbi, 2016-os választásokig. A 2. ábrán pirossal jelöltem a republikánus, kékkel pedig a demokrata jelöltekre vonatkozó adatokat.

2. ábra. A többes szám első személy használata jelöltre és pártra vonatkozóan, 1980–2016

Ahogy a 2. ábrán is látszik, nem volt egyértelmű csökkenés az 1980-as évektől sem demokrata, sem pedig a republikánus jelöltek részéről. Ugyanakkor az 1984-es választási évet követően a Republikánus Párt esetében a jelöltre és pártra vonatkozó, többes szám első személyű utalások száma nem ért el 3,6 darabnál többet 1000 szóra lebontva. Folyamatos csökkenés az ábra alapján tehát ebben az esetben nem rajzolódik ki, de mind az 1980-as és 1984-es évekhez képest az elkövetkező választásokon jelentősen alacsonyabb arányban fordult elő a pártra való utalás. A Demokrata Párt jelöltjei esetében csökkenés csak az 1988-as választástól figyelhető meg; az ezt követő években a többes szám első személyű utalás egyik évben sem érte el 1000 szóra lebontva az 1988. évi mértéket. Az ábráról továbbá leolvasható, hogy a 2000-ban és 2008-ban rendezett

választásokat kivéve minden évben a demokrata jelöltek utaltak több esetben a pártjukra és önmagukra a névmások használatával.

4 Következtetések

A kutatók széles körben elfogadják, hogy a politikai kommunikáció egyre inkább perszonalizálódik, ugyanakkor nincs konszenzus azt illetően, hogy a kommunikáció mely elemei azok, amelyek a perszonalizálódásra utalnak. A dolgozatban arra tettem kísérletet, hogy a nyelvészet eszközein belül a pragmatika vonatkozásában tárgyalta személydeixisen keresztül vizsgáljam meg, hogy kimutatható-e a perszonalizáció a politikusok névmáshasználatán keresztül. A személyes névmásokat az Amerikai Egyesült Államok politikusai által mondott elnökjelölti kampánybeszédeken elemeztem. Az Egyesült Államok elnöki rendszere révén ugyan valószínűbb lehet, hogy a politika perszonalizált, ugyanakkor az ott alkalmazott kampánytechnika globális befolyással bír (Weimann 2008), így kiindulópontot adhat a további elemzésekhez. A jelen kutatás során azt vizsgáltam, hogy a mutatott-e növekedést a beszédekben az egyes szám első személyű névmások használata, amely a politikust állítja előtérbe és felelősségvállalásáról tanúskodik (Beard 2000; Jobst 2010; vö. Kuna 2016). Az elemzés kimutatta, hogy az 1980 és 2016 közötti 10 választási kampány során a politikusok igen eltérő mértékben használták a beszédekben az egyes szám első személyű névmást. Az ezer szóra lebontott adatok alapján 2008-ban John McCain republikánus jelölt alkalmazta a legnagyobb, míg 1984-ben a szintén republikánus Ronald Reagan a legalacsonyabb számban az egyes szám első személyű névmást.

A többes szám első személyű névmások vizsgálata során azon megnyilatkozásokat vettem figyelembe, amelyekben az elnökjelölt önmagára és a politikai pártjára utalt. A perszonalizáció definíciójának megfelelően a várakozásom az volt, hogy a pártokra vonatkozó megnyilatkozások csökkentek. Az eredmények alapján nem látható folyamatos csökkenés az 1980-as választástól; a legnagyobb arányban 1984-ben utaltak mind a Republikánus, mind pedig a Demokrata Párt politikusai a saját pártjukra a többes szám első személyű névmással. Az 1984-es választásokat követő választási években azonban mindkét párt jelöltjei kevesebbszer utaltak a saját pártjukra és önmagukra.

A kutatás alapján tehát nem látható exponenciális növekedés az egyes szám első személyű névmások esetében, egyértelmű csökkenés pedig a többes szám első személyű névmásokat illetően. Ugyanakkor az 1984-es választások után jelentősen alacsonyabb számban utaltak a politikusok a pártjukra. Fontos megjegyezni, hogy a kutatás során mindössze tíz választási évet vizsgáltam, amelyek időszak alatt jelentős technológiai változást az internet elterjedése és a közösségi hálózatok megjelenése és használata jelentette. Az adatok azonban más mintát mutathatnak egy hosszabb időtartamot felölelő minta vizsgálata során, hiszen a technológia fejlődésével az elnökjelöltek „közönsége” jelentősen változott az évtizedek során. 1924-ben a republikánusok konvencióját közvetítették először rádióan, amely az ezt megelőző évekhez képest nagyobb tömegek megszólítását tette lehetővé, majd 1952-ben az egész nemzethez eljutottak a televízióan keresztül az elnökjelöltek szavai. Ezen innovációk lehetővé tették, hogy az elnökjelölt személye még nagyobb jelentőséget nyerjen, hiszen a választók hallhatták, illetve később láthatták megszólalni. A kutatás kiterjesztéseként tehát érdemes lenne egy tágabb időintervallumot vizsgálni és az ezen belül megmutatózó trendekre rámutatni.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a „Politikai kommunikáció az expresszivitás korában. Mi jellemzi az affektív, expresszív és vulgarizálódó politikai kommunikációt Magyarországon?” című projekt keretei között jött létre (kutatásvezető: Szabó Gabriella). Támogató: NKFIA. Téma-szám: NKFIA_FK 131990.

Források

W1: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1940-the-finest-hour/we-shall-fight-on-the-beaches/>
 W2: <https://www.presidency.ucsb.edu/>

Irodalom

- Aczél P. 2009. Új retorika: Közélet, kommunikáció, kampány. Pozsony: Kalligram.
- Balmas, M. – Rahat, G. – Sheaffer, T. – Shenhav, S. R. 2014. Two routes to personalized politics: Centralized and decentralized personalization. *Party Politics* 20(1): 37–51.
- Beard, A. 2000. *The language of politics*. USA, Canada: Routledge.
- Coe, K. 2017. Presidential address. In: Kenski, K. – Hall, J. K. (szerk.) *The Oxford Handbook of Political Communication*. United States of America: Oxford University Press. 121–132.
- Domonkosi Á. – Ludányi Zs. 2018. A társas deixis szocializációs mintái az óvodai bábjátékban: Egy óvodapedagógus-képzésben zajló kísérlet tanulságai. In: Tóth P. – Maior E. – Horváth K. – Kautnik A. – Duchon J. – Sass B. (szerk.): *Kutatás és innováció a Kárpát-medencei oktatási térben*. 488–505.
- Holtz-Bacha, C. – Langer, A. I. – Merkle, S. 2014. The personalization of politics in comparative perspective: Campaign coverage in Germany and the United Kingdom. *European Journal of Communication* 29(2): 153–170.
- H. Varga M. 2017. Kic és mic vogmuc? A többes szám első személyű nyelvi formák funkcionális vizsgálata. *THL2: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* (1–2): 133–144.
- Jobst Á. 2010. *A nyelv kisajátítása: a második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatókkal*. Budapest: Tinta.
- Karvonen, L. 2010. *The personalisation of politics: A study of parliamentary democracies*. Colchester: ECPR Press.
- Kuna Á. 2016. Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozón. *Magyar Nyelvőr* 140(3): 316–332.
- Laczkó K. – Tátrai Sz. 2015. „Évek óta mást se csinálunk.” A többes szám első személyű deiktikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárh J. – Bodó Cs. – Kocsis Zs. (szerk.): *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 501–514.
- Langer, A. I. 2007. A historical exploration of the personalisation of politics in the print media: The British Prime Ministers (1945–1999). *Parliamentary Affairs* 60(3): 371–387.
- McAllister, I. 2007. The personalization of politics. In: Russell, J. D. – Klingemann, H. D. (szerk.) *The Oxford handbook of political behavior*. USA, New York: Oxford University Press. 571–588.
- McAllister, I. 2015. The personalization of politics in Australia. *Party Politics* 21(3): 337–345.
- Perloff, R. 2014. *The dynamics of political communication: media and politics in a digital age*. New York: Routledge.
- Plasser, F. 2008. Political consulting worldwide. In: Johnson, W.D. (szerk.) *Routledge Handbook of Political Management*. New York: Routledge. 40–57.
- Proctor, K. – Su, L.-W. 2011. The 1st person plural in political discourse – American politicians in interviews and in a debate. *Journal of Pragmatics* 43: 3251–3266.

- Rahat, G. – Sheaffer, T. 2007. The personalization (s) of politics: Israel, 1949–2003. *Political Communication* 24(1): 65–80.
- Reitan, E. A. 2003. *The Thatcher Revolution: Margaret Thatcher, John Major, Tony Blair, and the Transformation of Modern Britain, 1979-2001*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers.
- Ritter, K. W. 1980. American political rhetoric and the jeremiad tradition: Presidential nomination acceptance addresses, 1960–1976. *Communication Studies* 31(3): 153–171.
- Tátrai Sz. 2011. Bevezetés a pragmatikába: funkcionális kognitív megközelítés. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Sz. 2017. Pragmatika. In: Imrényi A. – Kugler N. – Ladányi M. – Markó A. – Tátrai, Sz. – Tolcsvai Nagy, G. (szerk.), *Nyelvtan*. Budapest: Osiris. 857–1058.
- Tuman, J. 2008. *Political communication in American campaigns*. Los Angeles: Sage Publications.
- Weimann, G. 2008. American-style campaigning. In: Kaid, L.L. – Holtz-Bacha, C. (szerk.) *Encyclopedia of political communication*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications. 34–35.
- Wilson, J. 1990. *Politically speaking: The pragmatic analysis of political language*. Oxford: Basil Blackwell.